BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN HET BALISCH DOODENRITUEEL

DOOR

K. C. CRUCQ

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK
0345 1165

1016 Biog

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN HET BALISCH DOODENRITUEEL

28/10/40

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN HET BALISCH DOODENRITUEEL

PROEFSCHRIFT
TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN
DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE LEIDEN,
OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS
PROF. DR. A. J. WENSINCK,
HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER
LETTEREN EN WIJSBEGEERTE,
VOOR DE FACULTEIT DER LETTEREN EN
WIJSBEGEERTE
TE VERDEDIGEN OP DINSDAG 26 JUNI 1928,
DES NAMIDDAGS TE 3 UUR

DOOR

KAREL CHRISTIAAN CRUCQ
GEBOREN TE OUDDORP

MCMXXVIII
UITGEVERIJ C. A. MEES, SANTPOORT (N.H.)

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

AAN
DE NAGEDACHTENIS
VAN MIJN OUDERS

Bij het beëindigen van mijn studie, is het mij een aangename taak, een woord van dank te richten tot allen, wier onderwijs ik heb mogen genieten, en tot hen, die mij bij de samenstelling van dit proefschrift behulpzaam zijn geweest; in de eerste plaats tot U, Hooggeleerde Krom, geachte Promotor, voor de wijze, waarop gij mij steeds met uw raad en voorlichting terzijde hebt gestaan; verder tot U, Hooggeleerde Heeren Snouck Hurgronje, Vogel, Hazeu, Van Ronkel en Uhlenbeck, en U, Dr. Poerbatjaraka, voor hetgeen uw colleges tot mijn wetenschappelijke vorming hebben bijgedragen.

Met dankbaarheid gedenk ik de inlichtingen, die ik van Prof. De Josselin de Jong, Prof. De Visser en Prof. Caland, bij het schrijven van mijn dissertatie heb ontvangen.

Ten slotte rest mij nog mijn hartelijken dank te betuigen aan den Heer H. T. Damsté, en aan Dr. Goris, voor de hulp, die zij mij door vele belangrijke mededeelingen aangaande het door mij behandelde onderwerp, hebben verleend.

INLEIDING.

De titel van dit werkje: „Bijdrage tot de kennis van het Balisch doodenritueel", belooft feitelijk meer, dan de inhoud vermag op te leveren; de oorspronkelijke bedoeling was, te onderzoeken en zoo mogelijk vast te stellen, wat in het samenstel van gebruiken en ceremoniën, die men kan samenvatten onder den naam van „het Balisch doodenritueel", Hindoesch, of beter: Hindoeïstisch, is te noemen, wat algemeen Indonesisch is, en wat men als speciaal Balisch kan beschouwen. Hierin nu ben ik slechts zeer ten deele geslaagd, of, wanneer men bovengenoemd doel letterlijk opvat, in het geheel niet geslaagd, en dat wel voornamelijk door de volgende oorzaken: 1°. het is onmogelijk, uit de H.S.S. zich een concreet beeld te vormen van den loop der ceremoniën, daar ze dikwijls elkander tegenspreken, veelal fragmentarisch zijn, en geen enkel H.S. een beschrijving bevat, die geheel volledig is te noemen; daarbij komt nog, dat ik, door gebrek aan technische kennis in dezen, waarschijnlijk menigmaal een verkeerde opvatting van verschillende passages heb gehad; 2°. in de literatuur over dit onderwerp, is de verwarring nog veel grooter: niet alleen wijken vele beschrijvingen van die in de H.S.S. af, maar ook onderling spreken verschillende berichtgevers elkander voortdurend tegen; bovendien schijnt geen enkele beschrijving volkomen betrouwbaar te zijn; 3°. het onderzoek van het doodenritueel der Bali Aga, waarop ik voornamelijk mijn hoop had gevestigd als vergelijkingsmateriaal, heeft een geheel onvoldoend resultaat opgeleverd.

Dit alles in aanmerking genomen, ligt het voor de hand, dat van positieve conclusies feitelijk geen sprake is.

De gegevens uit H.S.S. zijn samengevat in Hoofdstuk I, die uit de literatuur in Hoofdstuk II. Aan het slot van dit Hoofdstuk, heb ik, in eenige aanteekeningen, een uittreksel gemaakt uit de gegevens, aangaande het doodenritueel in den O. I. Archipel, buiten Bali, en in Achter-Indië. Ik heb mij hierbij bepaald, tot het vermelden van gebruiken en ceremoniën, die met de Balische min of meer overeenkomen, zonder conclu-

sies omtrent mogelijk verband of ontleening te trekken, hetgeen hierbij, uit den aard der zaak, te gewaagd zou zijn. De vergelijking van I en II vormt den inhoud van Hoofdstuk III, en de gegevens aangaande het ritueel der Bali Aga zijn verzameld in Hoofdstuk IV; in Hoofdstuk V volgt een korte vergelijking van het Hindoe-ritueel met het Balische, en ten slotte een kort overzicht, en samenvatting van de verzamelde gegevens.

HOOFDSTUK I.

De Handschriften.

Inleiding. De geraadpleegde codices bevinden zich in het Legatum Warnerianum; drie ervan behooren tot den z.g. Wedabundel, nl. codex 4673, 4676 en 5068; één tot de Lombokcollectie, n.l. codex 5169 (zie Juynboll's Catalogus). Codex 5169 en 5068 (de Çawawidhāna), heb ik in hun geheel opgenomen; van Codex 4673 zijn die gedeelten van den tekst overgenomen, welke voor ons onderwerp van belang zijn. Wat codex 4676 aangaat, heb ik mij, bij nader inzien, bepaald tot een korte bespreking, zonder behandeling van den tekst, om redenen, in deze bespreking vermeld. We beginnen dus met het onderzoek naar de in de H.S.S. vervatte gegevens; in de eerste plaats bezien we codex 5169.

a. *Codex 5169.*

(Lombokcollectie).

Bij dezen codex kan gevoegd worden codex 5240, die, met enkele afwijkingen, slechts een korte passage uit codex 5169 herhaalt (n.l.: nyan tingkah ing wong mati wus rawuh ing sétra . . .). Deze codex is vooral belangrijk door een uitvoerige opsomming der offers; daar evenwel juist in de passage van het offerritueel eenige fol. beschadigd zijn, is de beteekenis niet overal vast te stellen. (Zie verder de beschrijving van dezen codex).

Door Juynboll wordt no. 5169 ,,een verhandeling over de lijkverbranding" genoemd; we vinden hier echter niet, zooals men zou verwachten, een volledige behandeling van het ritueel der verbranding, en wat daaraan voorafgaat, pĕmbrĕsihan, nuhun pada e.d.; slechts fragmentarisch worden enkele bijzonderheden besproken; eerst op het laatste lontarblad vinden we: ,,iti panggĕsĕngan; en dan volgt niet de beschrijving der verbranding zelf, maar slechts het voorschrift, dat men wierook

moet branden, op de plaats, waar hoofd, borst, navel, enz. van het lijk gedurende de verbranding zich bevonden, en iets omtrent het pĕngiriman, het in zee werpen der asch, benevens het voorschrift, de nog niet verbrande beenderen fijn te wrijven, en in kommen te bewaren.

Gaat men nu den inhoud van het H.S. na, dan vindt men vermeld: 1°. de patotoyan, de wijwaterbereiding, 2°. de verschillende offers, te plaatsen bij het nog onbegraven lijk, als tĕtukon, koopprijs, voor het toya tirta, om de kist te besproeien, gevraagd aan bhaṭāra Wiṣnu, 3°. het toya pangĕntas, het wijwater ter verlossing van de ziel, 4°. de panuriyaga, de offers bij het ngabèn, 5°. de offers aan de buta's, 6°. het kawaca ning dada (baadje, dat de borst bedekt?), rarajahan pinakamonmon ing wong pjah: de amuletten, uit vijf elementen bestaande, als monmon voor den doode gebruikt, op het hart gelegd, respectievelijk van spinsbek, ijzer, tin, goud, en koper; zij zijn afgebeeld in den vorm van monsterkoppen, waarvan de middelste (het tinnen amulet) misschien een singa (of barong?) voorstelt, terwijl de anderen doen denken aan den „garuḍa" aan den diadeem van een wayangpop *).

Verder de amuletten op het deksel van de bandusa (kist ter voorloopige begraving of bewaring van het lijk): een olifant aan het voeteneind, een lotus in het midden, en een paard aan het hoofdeind, in het H.S. afgebeeld; de ulon-ulon ing baddhé; hiermede wordt waarschijnlijk de Wilmāṇa bedoeld, Rāwana's rijdier, vooraan de badé aangebracht. In Krause: Bali II, vindt men wadah's met ulon-ulon in Garuḍa-vorm (b.v. blz. 139). Daarna wordt beschreven, hoe het lijk, na op de sĕma gekomen te zijn, uit de wadah wordt gehaald, en offers en nieuw wijwater worden gereed gelegd (bantĕn suci) **). Sang Anggapati, Prajapati, Banaspati en Banaspatiraja geleiden vervolgens de ziel naar haar verblijf. Wanneer dan het pañupitan

---

*) In de literatuur wordt de „monmon" echter steeds beschreven als een gouden ring met robijn, den doode bij het pĕmbrĕsihan in den mond gestoken, opdat hij in een volgend leven een fraaie stem zal krijgen (Zie Hoofdstuk II en III, bij „pĕmbrĕsihan"; zie echter ook V. d. Tuuk Kawi-Bal. Wrdbk. IV, blz. 320) (Monmon: ring op den mond van den doode, zoolang hij onbegraven is).

**) De passage, waarin wordt beschreven, hoe het lijk, op de sĕma, uit de wadah wordt gehaald, enz. staat, met eenige kleine afwijkingen, evenzoo in Codex 5240 (Lombokcollectie), eerste blad.

(pĕngiriman, het in zee werpen der asch) is geschied, wordt de wadah verbrand *).

Verder vinden we hier beschreven, hoe men moet offeren aan Banaspatiraja, aan Inu Pṛtiwi en Antaboga, om de ziel te verlossen en los te koopen (tĕbus), die nog niet is opgestegen, na de verbranding. Dan volgt een lange opsomming van bestanddeelen dier als tĕtukon dienende offers, en van de offers aan den hellevogel Nilapakṣi, den helhond Asu gaplong, aan de mier (Marungus, de hellemier?), de bubur pirata voor de pitara's, het offer aan de widadari's, het saji n halas (woudoffer?), saji n tadah (voedsel-offer?), het offer aan paksilang (de kiekendief?), het offer aan Cikrabala, het offer aan de watu macĕpak (de tegen elkander slaande rotsen), en de watu hagalagilé (de schuddende rotsen).

De hierop volgende lontarbladen zijn beschadigd, zoodat telkens een stuk van den tekst ontbreekt; de beteekenis van het hierin vermelde offerritueel is dus slechts bij benadering vast te stellen.

O.a. vinden we hier: een witte, een gele, een roode, een zwarte, en een vijfkleurige badawang (schildpad) (de schildpad, die de aarde draagt?), de bantĕn pulakṝtti, de bantĕn ring luhur, en caru ning sor . . . ., samengevat als sĕsakapan (bantĕn di runrung, offers voor de wedergeboorte?) van den doode, die reeds verbrand is, en de sĕsakapan voor bhagawān Bhṛgu. Dan wordt nog gesproken over een wayangvoorstelling 's nachts, hetgeen den ātman aangenaam is; de bestanddeelen der pulakṛtti worden opgesomd, en nog andere offergaven, bij de pulakṛtti behoorende: de manukdéwata (meeloffer in vogelvorm), de kĕtipat prawu en kĕtipat mabandéga (een offer in den vorm van een schip met bemanning, waarschijnlijk het vaartuig der ziel, het doodenschip), allen behoorende tot de pulakṛtti. Dan volgt de pralīna ing baddhé (de vernietiging, verbranding van de badé?, of pralīna = het gebed van den pĕdanda, waardoor de ziel ten hemel vaart?, zie V. d. Tuuk IV 112: pralīna).

Het lijk wordt vervolgens gelegd in een patulangan in lĕmbuvorm, met een padma (in het H.S. afgebeeld) op het deksel. Dan volgt:

---

*) Dit is geheel afwijkend van het verloop der ceremoniën, zooals we dat in de literatuur zullen zien, waar het pĕngiriman (makirim) eerst plaats heeft, wanneer de geheele verbrandingsplechtigheid is afgeloopen; zie II en III onder: makirim, en: hetgeen na de verbranding geschiedt).

in het H.S. afgebeeld
- De teekening op de „kajang" van een ksatriya.
- De „angkĕb prarahi" van den doode, van kasa-papier.
- De „angkĕb dadha" van den doode, van daluwang (boomschors).

Ten slotte volgt dan de passage: „iti panggĕsĕngan", enz., reeds in het begin dezer beśpreking vermeld.

Daar deze codex 5169, m.i., voor het behandelde onderwerp de belangrijkste is der door mij geraadpleegde H.S.S., laat ik hierbij den tekst volgen, getransscribeerd en, voor zoover mogelijk, vertaald.

De cijfers [1]), [2]), [3]), enz. verwijzen naar de aanteekeningen bij dezen codex. Passages, voor welker juistheid ik niet durf instaan, zijn, in tekst en vertaling, *cursief* gedrukt.

. . . . beteekent, dat in de vertaling een of meer woorden zijn weggelaten.

— — — — beteekent, dat een gedeelte van den text ontbreekt.

TEXT.

Lontar saking bali tang *atĕrangan gukti* gusti madhé karang asĕm krawos tawah dèrèng tangĕn mamargi [1]) // iti patotoyan batara gangga lawan batari ganggi / nga / patotoyan dalĕm majapahit [2]) matunggalan lawan dalĕm sambawa [2]) / nga / panglĕburan lararoga ni manusā hagung halit / nga / iki pang-lulukatané sarosané sapapané ring madhyapadha / nga / wyakti kadulur muksah hilang phalanya déning toya iki apan harang wruha iti pangilangan lara roga papakléçané ning manusapadha sahagung dosané tka luwar tka hamanggih dalan rahayu apan kawahé samipadha kahurĕban [3]) karawuh déning toya iki / katon dalan apadang trus ring indrabawana katon ikang mar-gghā lamun wruha druwéné [4]) kadi iki apan ika pamargan dalĕmé ring majapahit / nga / pamantuké maring swarggan sakarĕng ring dalĕm sambawa sangkanya hawéta tuhuh hinih nyom dalĕm sambawā apan marggo suryya sasangka tan kĕnèng tuwa pati tlas / ça / kumba hañar / nga / siki matutup añar / nga / siki hanggèn manunastirtané ring hida batārā gangga [5]) mwang ring batāri ganggi / nging masadanā bantĕn manunastirtané canang tubungan hagung /1/ burat wangi /2/ skarnya /5/ warṇṇa lwirnya ratna campaka sudhāmalā sulasih [6]) tuñjung bantĕné madaging jiwah sutra /1/ pinakamakapatukun toya hika kumba ika makalung karawiṣṭam ahĕmpat gnahnya hasiki malih kang sanunggal kumbahikané madaging kusa 27 katih madaging lawé hi pĕtak lĕlĕson 27 hilĕh hanggèn maktis dinunas toyané ring bātāra gangga mwang ring bātāri ganggi iki sasapan maktis / mwa / pukulun bātara gangga bātāri ganggi hulunda tirttha ring bhātāra kalih hi cacokor hi déwa ngandika ring sdahan cokor hi déwané mapangaran déwi tirtthaputra hapanghidahica tirtthamṛtha ring tityangné ma-pangaran tirtthamṛta kamandalu bañu mahapawitra punika hapanghidahicaring tityang / rarisalud toyané yan wus nunas toya skar bantené tlas angabaktakatoyané canangé mwang jinahé hakètèng ing duhur pancorané [7]) pinakapanumbas toya ikā tingkahé manunas toya masasantun bras akulak jinah 27 kètèng gĕnĕp tingkahing sasantun rantasan [8]) saparadĕg lanang

wadon nanging wong wikankonnunas tirttha ikané manahnya hning haja wéwéra apan puniki dahat ing hutama gung argganya 108000 sangkanya gung dosané sang mati tka ya supat hamanggih gdong [9]) mas tumpang sawlas ang mati / apan puput ing kalimowisadda / iki pratékan ing sawa bantěn ikang lwih utamā / bèbèk sapalakèn sawung sapalakèn pněknya / 4 / *bcik* dadi / 4 / wadah maruntutan sdah tubungan agung lěnga wangi burat wangi saha puspa rantasan saparaděg payuk añar / mèsi toya añar gnahnya tbènan watangan [10]) ika sarěng ring pangguruyaga [10]) / malih toya panèmbak [11]) / manunas kakayěhan kayěh hanakan maruntutan bantěn *canang* tubungan agung saha puspa wangi lěnga burat wangi majinah / tingkahé kadi nguni rantasan saparaděg wadah toyané payuk añar / matutup añar / payuké makalungkusa / 11 / katihné hasiki makalung kuṣa / 9 / katih tingkahé añalud toyané makalungkuṣā / 11 / katih dumunang raris masuhun kasma canangé misi jinah / pinakapanumbas toya panèmbak ika mwah tingkahé nunas toya ika sambutang sang mati nunas toya haji kètèng ring hidah bhatāra wiṣnu jati [11]) yang ring hida sdahan kayěhan [11]) ik imantra n hanggèn manunas / ma / déwa sdahan kayěhan [11]) haturangtityang nunasanghiyanu toya panèmbak haji kètèng ring hida bhāṭāra wisnu né puput ing mantra oṃ aṃ uṃ maṃ / u / bapababu haběrsih juga ring sarira oṃ çiwamṛtta sapurnnaya namaswaha / tlas yaniba kang dismané makalungkusa / 11 / katih / dumunang né makalungkusa / 9 / katih punkuran wus mangkana toya pangěntasé [12]) sahananya tlasakna yan sampun puput layon punika kapangěntas pasěpané sulubang di dulu panguriyagané [10]) sulubang ditbènan ika makapangěntasang atma sakalwiran ing dosané mwang samalapatakané tka muksah hilang tanpa balikan papa apan wus kalukat déning toya iki / malih totopong gaganjarané [13]) tacěbang duluran patulangané kawacané [14]) hankěbang ring dadané bantěn hahěpané ing ditěbèn patulangané // iti rajah ing pañcadatu [15]) pinakamonmon sang mati glarakna ing wṛdaya

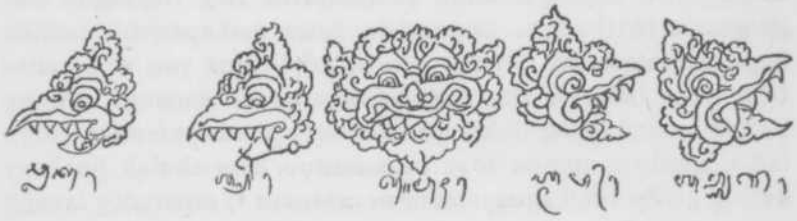

i tingkah ing rarajahan cukup bandusa pindanya gaja ring hulu humarĕp katbèn oṃ mwang padma ring madhya / iti rarajahan jaran [16]) humarĕp kahulon ring tutup bandusa

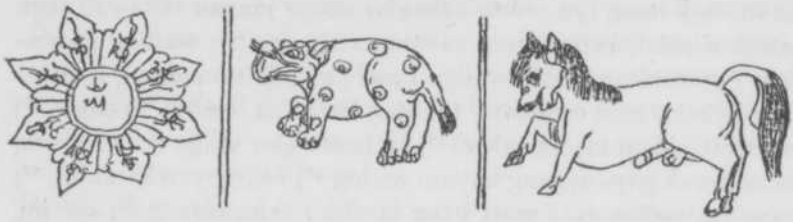

iti surat ring ulonulon [17]) badhé ika pininda domyayudda [17])/nga/ harupa wilmana angagĕm danda hasukuhakukumacan hawastra polang hangandong hija [17]) tutunggal / mwah tingkahé ring sétra tutĕn juga kadi tingkahé ulonulon rumuhun ning *gusé gniyung monahangga* gnahaknaring hulon patulangan ika iki mantra ning *lus* hulon badhé ika ada *kcing* bhāng *ngwyuh* hryah nra nḍa *tgu lo bö löh* dakṣinā nurat hulon baddhé mwang tukup bandusa / 1100 / gnĕp ing tingkah dakṣiṇā haywa ngurangin [18]) /
nyan tinkah ing wong mati wus prapting gandamayi [19]) turunakna [20]) sawa ika bakta ring pangalihan badhé ika haywa angruwakakna hunghahana bantĕn ṣuci [21]) hasoroh mwang kĕndi añar sasiki madaging toya añar makabukti n sanak ing wong mati ring madhya latri prapting pwa ya sanakira humunggah ring badhé ika dumunung hamukti bantĕn suci ika ri wuwus ing amukti irika pwa ya sira pawumlawan sang hyang hatma irika sang hanggapati prajapati banaspati [22]) banaspatiraja sira kapathangatĕri sang hatma maring wésmanya kari sang hatma palingsing salwing dadalan yan wus mangkana tka ring pañupitan nhĕr gṣĕng badé ika samangkana pituturé ring akṣara kalimowisadda [23]) /
nihan tingkah ing wong mati wus ginsĕng ring gandamayi atmané dudus anglayang kagèt panas kagèt hñĕm sdih satata sang sang hatma yan budinya masangidan *tur* apisan gnahnya buddhinya mulih ngalih nyah kadangé ning mṛccapadha tong bahangabahan sang banaspatirajjané yèn nyah ada nyah kadanghé di mṛccapadhanawurin sasakapan [24]) ring papgatan ring patuyunan nbus ring sang banaspatirajja di blagbag di blĕnggu lwir aringhaṇté mulih atmané kadi lingga ning wungwungan [25]) sahukunang kadaṣar jugah tbus rumuhun ning iṇu pritiwi apan manuṣané ahutang [26]) ring inu pritiwi panawuran sang hyang atma ring sang antabogga tingkah bantĕn *pagui* [27]) pgatan ika apa ngdanu

btèn [27]) sang hyang atma mwang suci hasoroh maduluran sasayut pangambéyan [27]) pras pañjĕnĕng skulnya puñjung iwaknya holahan bawi dèn asangkĕp lis [28]) pañjĕnĕng tpung tawar hñuh/dadi hang iyu mwah saḥaglar sanga jangan sakawali sĕga sawakul mèsihantiga ning sawung añar mtah / walung gagĕnding / çrambitan wakhuwakan bawi / gtih hatambélung hantiga ning bèbèk / nasi cacahan / tanding iwaknya lĕmbat [29]) calon [29]) ratĕngah asigar sajĕng sakṛci [29]) tatbasan glar sanga ika tumpĕng bang / iwak papanggang hayam wiring [29]) / sampyan handong [29]) bang tatbusbas skar wuri bang lamba / saha sujang [30]) sor ing halĕdan bras akulak lawé bang / malih sarĕntĕhané ring sor saji sung pangangon [31]) sga sagulung iwaknya jajatah calon walung katupang bras caturwarṇṇa sdah woh dadi sawadah / saji n sang nilapakṣi [32]) antiga mĕntah / jajron bawi dadi sawadah / saji n asu gaplong [33]) sĕga sagulung iwaknya walung gagĕnding dadi sawadah / saji n sĕmut [34]) sagodél babṛgosan gulé sakèrèt klapa sacukit dadi hawadah / nasi lantak iwaknya lading mwah kladi malih pangadangadang ratĕng bubur piraṭa mawadah klatkat / kĕcolanya / tinajĕran tutuk lalang dukut lĕpas duluranya katipat / pésor [35]) / nasikokoh / dhana si badung maiwak bawang jalé nasi ramĕsan / maiwak hati nasi hagulung maiwak juluk nasi hapulung [35]) maiwak babi matih nasi / pulung maiwak gĕtih dadi añiyu [36]) tkaning bubur piraṭa / malih saji n widhyadari sarwwakĕmbang suwĕng akah dadi hawadah malih saji n halas sga sagulung matangkĕb taluh dadar katipat / maiwak jajatah pésor / maiwak taluh sga sakĕpĕl maiwak balung bolong karaning ulakan hacĕngkang matkĕp cèlèng dadi añiyu / saji n tadah [37]) buktya tumpĕng clĕk/ iwaknya hnyah hacĕng mawadah klatkat / saji paksilang [37]) pitik hurip / *bihing* / putih malih pangadangadang mawadah ñiyu / mahalĕd ron bras mawadah piring madaging hantiga ring çawung matah / madaging sarwwa matah lwirnya kacang hatangkih [37]) komak biluluk woh guci woh basabasa *sammi* mawadah tangkih nyuh rong sigar gĕndi hasigar jangan mĕntah / wakwakan balandingān *basa* den agnĕp ungi klading kapas kasumba [37]) bañu n mas dwang gulung iwaknya dèngdèng hati higā katut babi pinanggang jajaringan matah gtih hayam mapanggāng gtihan hayamhawukud plawanya muñcuk glagah muktihing muñcuk tbu muñcuk hambĕngan padang lĕpas dadi hangiyu / malih saji n sang cikrabala [38]) sarwwa padamĕl nasi hapuñjung iwaknya olahan bawihakarang twak saguci raka gnĕp sasanganān ha bayuh nasi puñjungan hika

mèsi kulungkulungan hortti [38]) katmu / malih saji n watu macĕpak bras caturwarṇṇa / dadi hawadah skul caturwarṇṇa hatanding saji n watu hugalagil [39]) bras caturwarṇṇa saji ika kabèh pada masdah woh pada mawa sujang tka ring saji n pangangon [31]) / malih panawur gĕnda gung hartta 10166 bras / catu lawé / taluh / kacang *komag* sudang sdah woh gnah ing hanawur danda ika carĕng ring saji n watu hugalagilé ikana gnah ing toyané mahaji / 4000/talimas paklĕm hmas jigung [39]) hartta 4000/hmasé twah [39]) ang ĕmas do ----------
naktiyang sang hyang hatma ring ibu pritiwi mantra nya mantra papgatan / ma / oṃ / sang badawang [40]) ptak sang badawang abhang sang badawang kuning sang badawang irĕng sang badawang amañcarwarṇa sang badawang ----------
ki pamutus sosotan pasadu lawan pamgat sira hanglésanā hanāwuri *njadma* manuṣa ptokana kañcingira sang antabogga i ngulun hamuntulana [41]) pritiwi iki ----------
lawan tangaran désa ptokna kañcingira sang antabogga tka klès pgat / oṃ çri ya ung hari nama swaha / wus sang angabakti munggah sa hyang hatma ----------
kunang ngayung ing suci / hajĕngan putih kuning padha / bantĕn pulakṛtti / padha ngarĕpin apan hikāné katung hutama yang antuk sang mati mwah ----------
suci hika sammingarĕpin hajĕngan putih kuning pulakṛti ika sammingarĕpin mwah sasajut sang ambéyan pras pañjĕnĕng canang pajĕgan walunang sangar tu ----------
mawudu mabiyu lalung munggah suci rong soroh makapajati ring bhaṭāra suryyacandra yan puput bantĕné ring luhur raris pinujah antuk wédha palikrāma apan karyya ----------
mwah caruné ring sor mapabugbug guling pabangkit hapajĕg kunang rinĕbutĕn salungṣuran caruné ring sor tan wĕnang sang aduwé karyya binakṣa yan ----------
ya phalanya / iti sasakapan sang mati wus binasma puput angupakāra ning sasakapan ring hidda bhāgawan bṛghu [42] hida bhagawan bṛgu saking kadéwatan ----------
basukih ikané nyalimpĕd sang hyang hatma mwah yan hana olihnya ngramènin hundangan awayang [43]) ring wnginya phalanya énak sahyang atma nonton ringgit ----------
sang skah pitra ika arĕngnya pĕndĕm wèn ing sanggah toyané mapakĕlĕm hmas anggèn noyahin pitrné hĕntoh [44]) masé hangmasin doṣan sang mati punika putus ing gĕndi ----------
pĕpĕk banma hacihacinin sang mati *kabhisa* iki halanya ka-

gringan doyan kadalih kajangnya maprakaraṇā malingan kawitanya kaluhuranya tan sipi - - - - - - - - - - - - - - - - - - -
ngkara durçila hñahé dadingĕmas in kabhayantāka dadi masosot ngalawan rowwang saking pangaduk dhĕngĕn [45]) dadi mañusup [45]) di muñin manuṣané apa karan ing mangkana - - - -
gĕnda doṣa tan ana kita wruha kadhing awaké patut pakowatin [46]) tan urung ya kalĕburing kāwah ghni balik tĕtĕp andaging pulakṛttiné ikané ka utama yan antuk sang hyang atma -
lan tingkah i tandingan pulakṛtti lwirnya ñiyu añar / masurāt padhmā mahalĕd kaping masurat wilmaṇṇa masrobong [47]) hĕntal mapangrayas [47]) mèkĕt lawé tridatu hortti [38]) - - - - - - - - - -
daging bras / kulak / 27 / jinahnya rinéka janma bwah kayu igās ñuh / pisangé mingkĕt lawé tridatu hatal satankih galugasatāng -
puhuh / payatanduk / pusuh biyu / tulung [48]) butuh [48]) sāmpi / gondang [48]) / kākul [48]) kladi hubi kacahi kaçéla lawé irĕng / tapé / rwa ning mi -
tanah putih don dilĕm [48]) don banah kalĕmba kasturi bantal pudak jahum kling / kasunaplut / badih dodol hahiris pangi / manggis durèn nangka timbul katimun tabu salak woh pakèl padha/sarwwa tĕmuha tangkih kacang komak tihing buluh acĕngkang madaging jĕbug arum majakané majakling mahulĕs kambĕn putih tuhung pipit tulung sutrah *ñal* yān pudōh bāwwang kacuna tabya padha / bija ratus kuñit hisèn jahé kamering / hantiga ning hundā / mĕntah iwattampak dèngdèng warak karas [48]) / mèsi babalungan wsi tiyuk suddamālā / pripih candana pripih tambaga / kawat tambaga kawat slaka kawat mās samangkana isèn ing karas jĕmbung mèsi lĕnga wijèn / lĕnga wangi lĕnga jarak piring mèsi hisin rong dhèn agnĕp rapĕtan / mèsi jĕbug arum samparwantu [49]) phala madon sintok [49]) maçwing pulasahi kātik cĕngkèh kasumba sutra bañu n mas bulun landak bulun bañak bulun macan / bumbung / majĕpit madaging lĕngis paidĕran [49]) sukun baligo paparé jaruti padha / yan sira holih sakalwiring wohwohan palagantung tlasang makadaging pulakṛtti mwang sarwwa tungkaban tlas - - - - - -
han madaging kĕbĕn kĕbĕnan hĕntal / daging kĕbĕné kĕmbang ura [50]) hanut pahidĕran jinah *anut* pahidĕran kĕbĕné talènnilawé hanut paidĕran jaja wayang-wayang sarĕng ring horti[38]) ika majĕpit lwirnya bagina bukayu kiping tatawānan bungan tmu ring tngah mapañjungjung kuphat [50]) hantungguh lwirnya kĕtipat

bagya añcak bahingin pupus ing rat manukdéwatta [51]) siddakāryya siddalungguh siddaturu katipat sĕgara katipat prawu mabandéga katipat gunung suryyacandra katipat panèmbéyan dadi hatungguh tkaning katipat sadayu madaging bijaratus manukdéwatta mèsi gaguntingan podi mirah / tlas mwah yan roro hatmané tinangun [52]) sammingarĕpin suci mawah padha hajĕngan putih kuning padha māwwa pulakṛtting padha / mwah sasayut ngambéyan[27]) pras pañjĕnĕng bantĕné disorné kasanggah tutuhan [52]) wnang rinĕbutĕn balik pagĕh angawakké iwa slawaté ngalihang hala kalawan bĕcik hawas gobané masuluh ring cṛmmi ada jalan matakon mwah masuluh manglingling dihagama kṛtta ring açara ning kalima usaddā mwah pati kalawan hurip panas kalawan tis samangkana karmma ning dadi manuṣa niṣṭa madhya utammā //
iti pralīnan [53]) ing baddhé baddhé / nga / baddha baddha wadah wadah ing wong pjah / mapatulangan mapinda lĕmbu tĕtĕp ing patulangan madaging pādhma iki wédha ning pralina pralinaning baddhé

dhda kda
ydying
tung *la*

bhu ngdapjah
mwā ñja
bhoh nga

iti surat kajang [54]) ksatriya utama dahat ing utamā pacihan batāra wawurawuh [54]) ring dalĕm nguni katāmma [54]) mangké tlas.
iti talĕd kajang ksatriya kadi kocap ring arĕp tlas.
iti angkĕb prarahining wong pjah / ça / daluwwang kaṣa putih wnang sasalahnya hartta / 400000 / puput ing sasantun bras / 200 / catu kalĕnda [55]) / 200 / bĕcik hantiga / 200 / gdhis / 200 / bungkul lawé / 200 / yan ora samangkana tan sudo phalanya apan dahat ing kèwĕh yan katindih dènta tka mantuk hatma ning wong pjah kasaptasunya [55]).
iti angkĕb dadha ning wong pjah / ça / daluwwang kayu kwanang saput [56]) putih wnang sasalahnya / 200000 / gnĕp tingkah ing sasāntun kang / ça / kadi ngarep.
iti panggĕsĕngan / ma / ih / *tan druh* [57]) cahi pritiwiné jati tongosin hatma n cahiné brahmané tgakin mulih cahi kaluhur ing akaṣa / ma / oṃ / sang hyang bayu sabda idĕp / o / sa iti tingkah ing yan sampun matuñjĕl / çawa ika / dihĕp bala punikā daging in hastanggi ring gĕnah muñjĕl disirahnya ditangkahnya dipungsĕd wus puṣpa punikā sirati n toya kumkuman [58])

mñan candana majagawu [58]) sammi hasab mñan dadi hasibuh [58]) candana dadi hasibuh majagahu [58]) dadi hasibuh ring tĕbèn kumkumané pudakarum mawadah sibuh dingirimé bakta tbus tĕbusan panebusé mbakta ḳasma arca / 5000 / mawadah tapis ri wuçèngréka tulang ikā bakta yang spit tulang ika spit ika gĕnah angbilang sandi wus amangkana dinguyĕg tulang ika wadah ing *cobèk* [58]) gnahnya ring tngĕn ing cobèk ring kiwa ing cobèk raris [58]) huyĕggalli [58]) ika.

Bij de foto's:

1 surat kajang ksatriya.
2 talĕd kajang ksatriya.
3 angkˇb prarahining wong pjah.
4 angkĕb dadha ning wong pjah.
5 angkĕb dadha ning wong pjah.

1

3

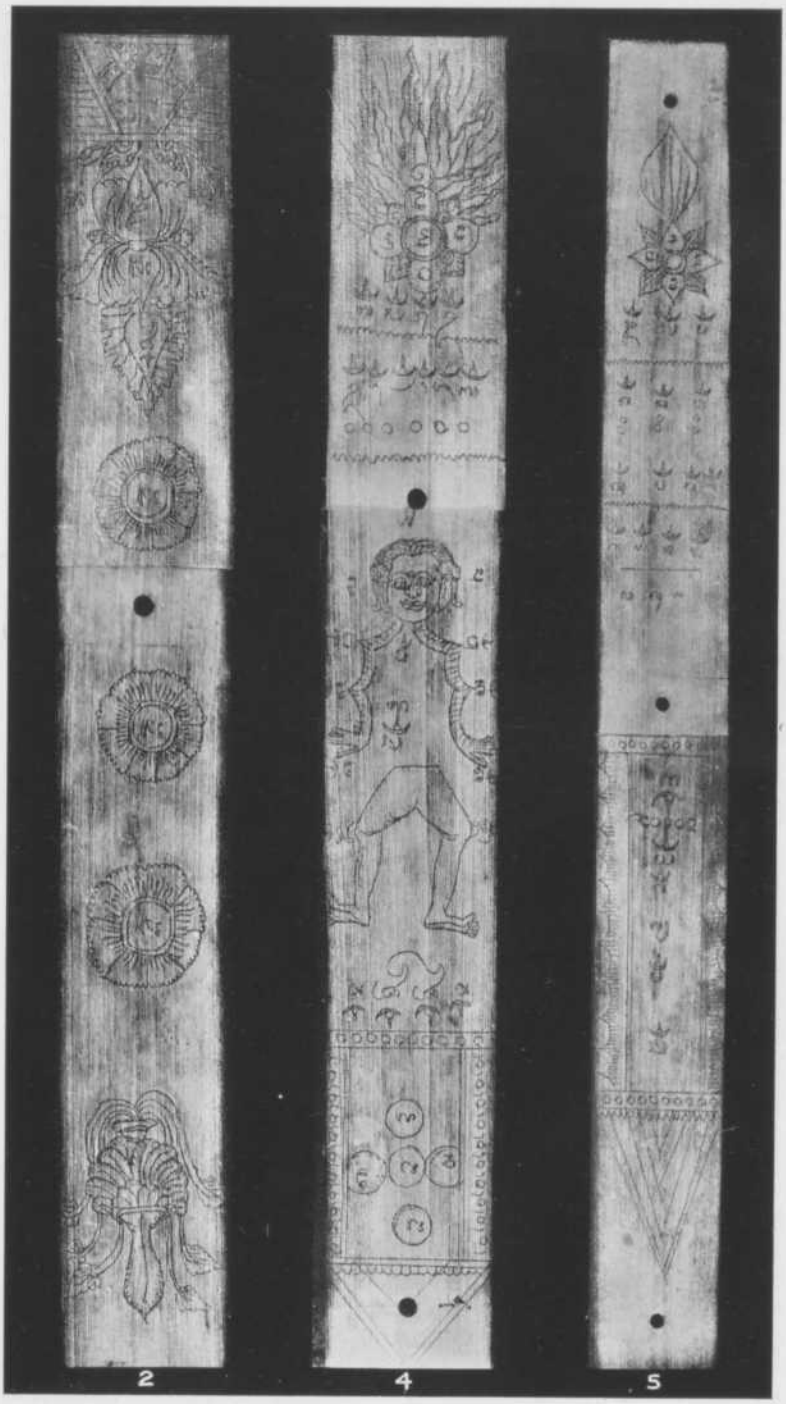

2 4 5

VERTALING.

Lontar uit Bali, die *verduidelijkt het gesprokene* van Gusti Madhe Karang Asĕm *krawos tawah dèrèng tangĕn marmargi.* [1])

Dit is de wijwaterbereiding van bhaṭāra Gangga en bhaṭāri Ganggi respectievelijk van den dalĕm [2]) Majapahit en dalĕm Sambawa [2]) om uit te wisschen de ziekten en kwalen der menschen, groot en klein; dit is het middel tot verzoening van alle ziekten en zonden in de wereld. Het is evident, dat de vrucht daarvan verdwijnt door dit water; daarom moet men dit weten: n.l. het verdwijnen van ziekte, kwalen, en zondesmetten in de menschenwereld. Hoe groot de schuld ook zij, men wordt bevrijd en vindt den goeden weg, want het *opvlammend* [3]) hellevuur valt neer door dit water; men ziet den duidelijken weg rechtdoor naar Indra's hemel; die weg is zichtbaar; slechts moet men een *schat* [4]) kennen als deze; immers dit is de weg tot den dalĕm Majapahit; het bereiken van den hemel, terwijl wat betreft den dalĕm Sambawa, *volgens het wassen, afnemen, en nieuw zijn van de maan,* immers de loopbaan van zon en maan veroudert niet, en sterft niet. Vervolgens: een nieuwe pot met nieuw deksel, om wijwater te vragen aan bhaṭāra Gangga [5]) en bhaṭāri Ganggi [5]), onder aanbieding van de offers voor het verzoek om wijwater: sirih, een groote zak betelbladeren / 2 /, reukwerk / 5 /, bloemen, wat kleur en voorkomen betreft: campaka, witte lotus, ocimum basilicum [6]); een offer bevattende snoeren munten, gebruikt als koopprijs voor dit water. Deze pot omwonden met een viervoudige karawiṣṭa; verder bevat de pot 27 stuks alang-alang en 27 bladeren wit *lĕlĕson,* te gebruiken bij het besprenkelen; het vragen om wijwater aan bhaṭāra Gangga en bhaṭāri Ganggi; aldus is de sasapan voor het besprenkelen: bhaṭāra Gangga en bhaṭāri Ganggi, ik vraag U, beide goden, genaamd déwi Tirthaputra nederig om wijwater; U hebbe de goedheid aan mij te schenken het tirtthāmṛṭa, *genaamd* tirtthāmṛṭa kamandalu, het zeer zuiverende water; dat hebbe U de goedheid aan mij te schenken, n.l. dat geschiede (het verkrijgen van) het water, waarom ik heb gevraagd, nadat de offers zijn aangeboden van bloemen, sirih, en geldstukken

bovengenoemd, voor het besprenkelen [7]) gebruikt als koopprijs voor dit water. De methode bij het vragen om wijwater, is te offeren een maat rijst, 27 duiten; de volledige wijze is een pak kleeren[8]) gelijkelijk voor man en vrouw, want de geest van hem, die in staat is wijwater te vragen, moet rein en vrij van storingen zijn; aldus is het zeer voortreffelijk; de waarde is 108000; ten gevolge daarvan wordt de doode verlost van zijn schuld, hoe groot die ook zij, en vindt de gouden gĕdong [9]) met elf verdiepingen; aldus is het einde der kalimowisadda. Aldus zijn de ingrediënten voor het lijk: zeer uitstekende offers: eenden, één paar, haan en kip, één paar, in orde gebracht op een hoop, de ingrediënten der offerande: sirih, een groote zak betelbladeren, welriekende olie met fijngewreven bloemen, en een nieuwe kruik, bevattende nieuw wijwater, geplaatst aan het voeteneinde van het nog onbegraven lijk [10]), dit alles behoorende bij de pangguruyaga [10]). Vervolgens het toya panèmbak [11]); te vragen bij de badplaats, met als offer-ingrediënten: sirih, een groote zak betelbladeren, welriekende bloemen, olie, en reukwerk, en duiten, op dezelfde wijze als voren.

Een nieuwe kruik, met nieuw deksel, de kruik omwonden met alang-alang, elf maal, vervolgens negen maal; de wijze van het scheppen van dit water met alang-alang omwonden, elf maal; vervolgens biedt men het offer aan, van sirih met duiten, als koopprijs dienende voor het toya panèmbak [11]). De wijze van het vragen om dit water, ter waarde van een snoer duiten, aan bhaṭāra Wiṣnu *jati* [11]), die de godheid van de badplaats [11]) is; aldus is de mantra, te gebruiken bij het verzoek: godheid van de badplaats [11]), ik, N. N., vraag om toya panèmbak [11]), voor den prijs van een snoer duiten, aan U, bhaṭāra Wiṣnu; de mantra eindigt met: oṃ aṃ uṃ maṃ / vader en moeder, rein van lichaam; oṃ çiwamṛtta, volledig namasmaha, vervolgens, *wanneer hij op de sĕma is neergelegd*, met alang-alang omwonden, elf maal, vervolgens negen maal.

Dan volgt het toya pangĕntas [12]), dat, met wat erbij behoort, moet volgen, wanneer het lijk reeds volledig verzorgd is. Vervolgens dit pangĕntas [12]) en een *pasĕpan* van *sulubang* aan het hoofdeinde, de panguriyaga [10]) *sulubang* aan het voeteneinde.

Dit verlost de ziel van alle schuld en zonden, waarvan hij bevrijd wordt, zonder dat de zonde terugkeert, want deze is reeds verzoend door dit water. Verder de totopong-offerande voor de buta's [13]), achter de patulangan. Het baadje [14]), dat

de borst bedekt, vóóraan, aan het voeteneinde van de patulangan. Dit zijn de amuletten [15]), uit vijf elementen bestaande, op het hart gelegd, als monmon voor den doode gebruikt.

De amuletten op het deksel van de kist, in den vorm van een olifant aan het voeteneinde / om / en een lotus in het midden. Dit is het paard-amulet [16]), aan het hoofdeinde van het deksel van de kist.

Dit is de beschrijving van de ulonulon [17]) badhé, in den vorm van Domyāyudda [17]), d.w.z. een wilmāṇa, met een knots in de hand, met tijgerpooten en -klauwen, een gevlekt kleed van *hangandong hija* [17]) . . . . . .
geplaatst aan het hoofdeinde van de patulangan; aldus is de mantra voor het *openen* van de ulon badé: dda . . . . enz.
. . . . . .

Als offergave voor het teekenen op de ulon baddhé en het deksel van de kist (1100) - - - - - - - - op volledige wijze, niet *ngurangin* [18]). Aldus is de behandeling van den doode, wanneer hij op het kerkhof [19]) is aangekomen: men moet het lijk naar beneden brengen [20]), onder aanbieding van offers van de badé; men mag die niet naar boven brengen. Men legt vervolgens de bantĕn suci [21]) neer, benevens een nieuwe kruik met nieuw water, die genoten worden door de verwanten van den doode, op het midden van den nacht; de verwanten *bestijgen* de badé, en genieten vervolgens de bantĕn suci *geheel* . . . . sang hyang Atma; sang Anggapati, Prajapati, Banaspati[22]) en Banaspatiraja geleiden de ziel naar haar verblijf, aangezien ze den weg niet kent; is het zoover, dan geschiedt het pañupitan; vervolgens wordt de badé verbrand; aldus is het voorschrift in de kalimowisadda [23]).

Aldus is de behandeling van den doode, die reeds verbrand is op het kerkhof, wiens ziel nog niet opgestegen is; deze heeft het nu eens warm, dan weer koud, en is steeds bedroefd; wanneer dan zijn budi een schuilplaats zoekt, is de eenige plaats, waarheen zij zich begeeft, neer te dalen in het kroost zijner verwanten in de wereld, *nooit bahangabahan* sang Banaspatiraja, *wanneer deze bestaan*, dan moeten zij „bantĕn [24]) di rungrung" offeren, als losprijs, aan sang Banaspatiraja (voor de ziel) die in het blok gesloten zit, en in voetboeien in den vorm van ketenen. De ziel keert terug als een *bebloemde lingga* [25]); vervolgens om los te koopen, aan Inu Pṛtiwi; want de mensch

heeft schuld [26]) aan Inu Pṛtiwi; benevens het offer van sang hyang Atma aan sang Antaboga: bantĕn *pagui* [27]) btèn [27]) sang hyang Atma, en de suci hasoroh; de sasayut pangambéyan [27]) *inwijdingsofferande*, saji, die men aan de dooden geeft, visch, een volledig toebereid varken, een bos reepjes alang-alang [28]), wida, gehakte dapdap-bladeren, kuñit, asch, en rijst, één pot groente, één mand gekookte rijst, met rauwe versche kippeneieren; heupbouten van het varken .... varkensvleesch, een bak bloed, eendeneieren, stukgehakte rijst, visch, een soort sĕsaté[29], calon [29]) gespleten, sterke drank, een kṛci-offerande[29]) als losprijs, een uitgespreide *mat*, een roode tumpĕng, geroosterde visch, zwarte [29]) kip, en een roode andong [29]), als losprijs, een enkele witte pucuk-bloem benevens een bamboegeleding [30]) met bladeren onderin [30]), waarin rijst, één kulak, en roode draad. Verder de rĕntĕhan (gescheurde bloemen) (ring sor), de *saji sung pangangon* [31]), een rol rijst, een soort sĕsaté, opgestapelde heupbouten, rijst van vier kleuren, en sirih, opgestapeld. Het offer aan sang Nilapaksi [32]): rauwe eieren en inwendige stukken van een varken, opgestapeld. Het offer aan Asu gaplong [33]): een rol rijst, en varkensheupbouten, opgestapeld. Het offer aan de Mier [34]): een *harig* kalf, een staaf suiker, en geraspte kokos, opgestapeld, rijst *lantak*, lijkbloem en kladi, verder zet men gereed gekookte rijst, voor de bubur pirata, op een hoop, (wadah) met gespleten bamboe met als stutten alang-alang, en losse grashalmen. Vervolgens pakjes [35]) geschrapte rijst, een gave van mundu-vruchten, bevattende uien, gember, offerrijst, het hart bevattende, een rol rijst, den rug bevattende, nasi pulung [35]), het *geslachte* varken bevattende, nasi pulung [35]), het bloed bevattend, in een rijstwan [36]), voor de bubur pirata. Verder het offer aan de Widhyadari's; allerlei bloemen, opgerolde lontarbladeren, *akah*, op een hoop. Dan het *woudoffer*; een rol rijst, en pakjes dunne eierkoek, met pakjes sĕsaté, één kluit gekookte rijst, met gewreven sandelhout, in een bamboegeleding, met een handspaan, bedekkende het varken, in een rijstwan.

Het *voedseloffer* [37]), een hoop van een span groot, bevattend zout, houtskool, op een wadah van gespleten bamboe (?). Het offer aan den kiekendief [37]); een levende kip, vervolgens opgestapeld op een rijstwan; rijst op bladeren gelegd, opgestapeld op een bord, met rauwe *hanen*-eieren, en allerlei rauwe bestanddeelen, zooals peulvruchten in een gevouwen klapperblad [37]), sagovruchten, *guciguci*-vruchten, kruiderijen, alles opgestapeld

in gevouwen klapperblad, een klapper met kruiderijen, een gebarsten kruik, rauwe groente, *wakwakan blandigan* verzameld met kladi, katoen, en verfstof [37]), *goudwater, dwang*, een rol gedroogd vleesch, het hart en de rib; vervolgens het geroosterde varken, rauwe ingewanden, het bloed van een geroosterde kip, bloed van een kip, op een onderlaag van glagah-toppen, los op suikerriettoppen, en toppen van losse alang-alang.

Vervolgens het offer aan sang Cikrabala [38]), allerlei toebereide rijst, hapuñjung, bevattende toebereid varkensvleesch, een kruik tuwak, volledig gebraden puñjungrijst, inhoudend vleezige stukken, in een gevouwen ĕntal-blad [38]).

Verder het offer aan de Watu macĕpak; vierkleurige rijst op een hoop, en gekookte rijst, in een gevouwen klapperblad. Het offer aan de Watu ugalagil [39]); vierkleurige rijst. Al deze offers allen met sirih, allen in bamboegeledingen, bij het pangangon [31]) offer. Dan een offer van *gĕnda* groot, ter waarde van 10166; rijst, vier draden, eieren, boonen, - - - - - - - - - - -, sirih, geplaatst *op een danda*. Dit is het offer aan de Watu ugalagil [39]), geplaatst (in toya) tot den prijs van 4000 *talimas waarin goud gezonken is, mais* [39]) ter waarde van 4000 . . . . sang hyang Atma aan Ibu Pṛtiwi; met de *afgebroken* mantra: ma / oṃ / de witte schildpad [40]), de roode schildpad, de gele schildpad, de zwarte schildpad, de vijfkleurige schildpad - - - - - - - - - - - - . . . . de gelofte . . . . en het beëindigen der zonde. Men offert njadma(?) van den mensch; Sang Antaboga *moge zijn touw voor mij openen*, dat dient om de aarde te *versperren* [41]) . . . . geopend moet worden het touw van sang Antaboga; het is los, afgebroken, oṃ çri-namaswaha; *sang angabakti* is opgestegen tot sahyang Atma - *voedsel* wit en geel, bantĕn pulakṛtti *allen in een pot*, het beste, dat de doode ontmoet - de pulakṛtti, en de offers sang ambéyan, pras pañjĕnĕng, sirih - . . . . met pisang . . . . en kruiderijen, als offer aangeboden(?) aan bhaṭāra Suryyacandra; als de „hooge offers" zijn afgeloopen, wordt vervolgens puja gedaan voor de *wédha palikrama* - - - - - en het „lage offer", *opgestapeld goed*, vervolgens *wordt om strijd gedaan*, met de *afwijkingen* van de caru ring sor. Dit zijn de sasakapan (bantĕn di rungrung) voor den doode, die reeds verbrand is; beëindigd is het ceremoniëel der sasakapan voor bhagawan Bṛghu [42]), uit het godenverblijf - - - - - - - - - -

. . . . sang hyang Atma *wijkt af* -
en wat men daarbij moet verrichten, is: ijverig uitnoodigen voor de wayang [43]), 's nachts; *het gevolg daarvan is*, dat de ziel prettig gestemd is, door het kijken naar de wayangpoppen. - - - -
De asch der pitara's, de kool ervan wordt begraven *wèn* in de sanggar; water, waarin goud gezonken is, wordt gebruikt als toya voor de pitara's *hĕntoh* [44]) *mas* voor de schuld van den doode, vervolgens is de kruik *volledig afgeloopen*. - - - - - - -
volledig . . . . allerlei offeranden voor den doode . . . . het gevolg is, *dat hij kwijnend en liefhebbend is*, de sirih wordt bereid -
. . . . men legt een gelofte af: . . . . . .
tegen het storen door de buta's(?)[45]) die binnendringen[45]) in de *stem van den mensch* -
. . . . . .
niet tevergeefsch valt men in het hellevuur, de terugkeer is bepaald. De bestanddeelen der pulakṛtti, dit is het beste, dat de ziel bereikt -
En de wijze van verrichten der pulakṛtti, n.l. een nieuwe rijstwan, beschilderd met een lotus, en onderlaag van bladeren, met een wilmāṇa, met srobong [47])-, en tal-boomen, met een gevlochten wand [47]) van drievoudig draad, en offersieraad [38]) - - -
bevattende: rijst 27 kulak, munten - - - - - - - - - - - - - - - - -
hout, pisangkam, kokosnoot; de pisang omvlochten met drievoudig draad; gele verfstof, één tangkil, gluga - - - - - - - - -
. . . . *gekaarde boomwol* tulung [48]) butuh [48]), met een soort slak [48]), nog een soort slak [48]), kladi, ubi, kacahi, een aardvrucht, ijzerdraad(?) tapé . . . . witte aarde, dilĕm-blad [48]), een soort gadungblad, rabarber, muskus, een bantal pudak, een soort açokakling, geschilde knoflook, een dodol van doorgesneden jĕruknoten, pangi, manggis, durèn, nangka, broodvrucht, komkommers, pompoen, een eetbare rotanvrucht, en een vezelachtige mangga, alles in een bakje van kokosbladeren, met peulvruchten, en boonen; *bamboespanen*, bevattende nootmuskaat, majakané en majakling, *gerold in* witte kambĕn; aubergine, fijngedrukt, en tulung met draad - - - - - - - - - - -
knoflook, en peper, offerrijst, kurkuma, met gember, en kĕmiri; rauwe eieren, ... gedroogd buffelvleesch *karas* [48]) *met de beenderen*, ijzer, *tiyuk*, witte lotus, een amulet van sandelhout, en een amulet van koper, een draad van koper, en een draad van spinsbek, en een gouden draad, aldus is de inhoud van de

karas, een kom, bevattend wijèn-olie, welriekende olie, olie van den ricinus, een offerande volledig aaneengesloten, bevattende nootmuskaat, een soort platte noot [49]), vruchten met *sintok* [49]) pulasahi, kruidnagel, saffloer, draad, goudwater, egel, gans, visch; een holle bamboe, gesloten, bevattende olie *paiděran* [49]), een soort timbul, kauwoerde, en een soort visch - - - - - - - - Verder neemt men allerlei soorten *neerhangende* vruchten; dit is het, hetgeen de pulakṛtti bevat - - - - - - - - - - - - - - - - - - bevattend kěběn- en tal-boom; de kěběn bevat sěkarura [50]), rondom munten; *dan volgt* de paiděran *van munten* de paiděran van de kěběn: een touw van draad, de paiděran van de borst, met *teekeningen* met een offersieraad van kacang, met er bijgevoegd bloemen, in het midden: . . . . . *een mand* [50]) *als een* wadah-onderstel, als offer voor de Déwa nawa sanga, açwattha en bahingin: . . . . . Manukdéwata [51]), *om aangenaam te werken, zitten en slapen.* Kětipat sěgara, kětipat prawu, met bemanning, kětipat gunung suryyacandra, kětipat panèmbéyan, op een wadah-onderstel, de kětipat sadayu bevattende bijaratus; de manukdéwata, bevattende *bananen* en roode kleine robijnen, *wat hoort bij* de ziel van iemand, die opgegraven [52]) is, alles reine offeranden, *hajěngan*, wit en geel, de pulakṛtti. En het sasayut ambéyan[27]), pras pañjěněng, de lage offers, in de sanggah tutuhan [52]) . . . . keert terug met een stevig lichaam, zooals de weerspiegeling daarvan, afwisselend slecht en goed, met duidelijke gedaante, weerspiegeld in een spiegel; dit is de gevraagde weg, die weerspiegeld en voorgeschreven is, door de leer vervat in de açara ning kalima usadda: dood en leven, hitte en koude, aldus is het karmma bij het *ontstaan* van den mensch, laag, middelmatig, en hoogst.

Dit is de pralīnaning[53]) baddhé, d.w.z. *baddha* wadah, voor den doode, gelegd in een patulangan in lěmbu-vorm. Het deksel van de patulangan bevat een lotus; zoo is het voorschrift der pralīnaning baddhé (gebed voor den doode).

Dit is de teekening op de kajang van een kṣatriya [54]) allervoortreffelijkst, geschonken door bhaṭāra wawurawuh [54]) *ring dalěm nguni, aldus verduidelijkt* [54]).

De inwikkelingsmat van de kajang van een kṣatriya, zooals besproken is.

De angkĕb prarahi van den doode, van wit kasa-papier, *inwisselbaar* ter waarde van 40000; de volledige offers: rijst 200, als leeftocht *tegen den honger* [55]), 200 eieren, 200 stuks *gdhis* en 200 draden; indien het niet zoo is, dan is het niet ritueel rein, wat de gevolgen betreft; want er zijn groote moeilijkheden; wanneer men het getrouw volgt, bereikt de ziel van den doode de saptasunya [55]).

De angkĕb op de borst van den doode, van boomschors, en een wit doodskleed [56]), *te wisselen voor* 200000 met volledige offers, als voren.

Aldus is de verbranding: *gij doet alsof gij niet weet* [57]), *dat de aarde het ontstaan is van de plaats van uw ātman*, het brahman de plaats van uw opstijgen ten hemel.

Aldus is de methode, voor wie reeds *verbrand is di hĕp bala* men moet *toebereide wierook* leggen op de verbrandingsplaats, bij het hoofd, de borst en den navel. Verder bloemen, besprenkeld met geurig[58]) water, wierook, candana, majagawu[58]), alles fijn gewreven; een kleine [58]) kokosdop wierook, een kokosdop majagawu en een dop candana, aan het voeteneind, geurig water, met welriekende pudak, gedaan in een kleine kokosdop; *bij het makirim* aangeboden, geschonken als losprijs, offers, ter waarde van 5000, gedaan in een gestreept omhulsel, de beenderen; offer dat de beenderen omvat. Dit bezit krachtige *uitwerking*, aldus worden de beenderen fijngewreven, gedaan in *kommen* [58]), een rechts, en een links. In een kom worden de beenderen [58]) *meestal* [58]) fijngewreven.

AANTEEKENINGEN BIJ CODEX 5169.

(de cijfers II. 492 e.d. verwijzen naar V. d. Tuuk's Kawi-Bal.-Ned. Woordenboek).

1. Aldus luidt het opschrift, op een aangehecht etiket.
2. dalĕm Majapahit: volgens den Heer H. T. Damsté wordt hiermede in dit geval waarschijnlijk de vorst bedoeld; zie ook II. 492; dalĕm Majapahit = Déwa Agung.

Sambawa; de Heer Damsté deelde mij hierover het volgende mede: ,,We komen het tegen in het gedicht Dampati lelangon, vers 93, als geographische plaatsaanduiding, en ook anders op te vatten (als woordenspel).

Een minaar vertelt zijn aangebedene, wat er voor hem gedaan moet worden, bij zijn eventueel vroeger overlijden:

Kalih itja goesti mambaligia	En vervolgens moet gij de dooden-ceremoniën verrichten,
dipoenia saba ratoe	zooals die voor een vorst gegeven worden.
laoetang mamboekoer	Daarna moet gij ambukur,
masa kirang patjang daging	en U niet vereenigen
disepiné genah	op een eenzame plaats
nging néné maoran moeŏeg	met hen, die gemeenschap hebben (?)
pitra yadnya titiang	Gij moet voor mij het pitṛyajña verrichten,
ka mĕkah lakoen goesti	gij moet naar Mekka gaan(?)
loeïr digoenoeng kajangan	en bij den kluizenaarsberg het laatste doodenfeest vieren;
di Sambawa tongos matamioe	Sambawa zij de plaats, waar gij de gasten ontvangt.

De eenvoudige vertaling zou zijn: ,,Sambawa zij de plaats, waar ge de gasten ontvangt". Maar er zit meer achter; al die plaatsaanduidingen in dit vers zijn woordspelingen".

(De Heer Damsté zond mij bovenstaand citaat zonder vertaling).

3. hurĕb = *hurub* I. 128.
4. druwé = drawya, kosa II. 415.
5. bhaṭāra Gangga IV. 825; Gangga, gezegd van het èrtali, waarmee de schimmen worden besproeid; V. d. Tuuk noemt bhaṭāri Gangga, en Ganggi = Umā, Çiwa's gemalin I. 378.
6. sulasih = tulaçi = ocimum basilicum, keizerskroon.
7. pañcuran = èrtali = besprenkeling IV. 293.
8. rantasan = een pak kleeren, in een bokor gedaan, bij de offeranden I. 704.
9. gĕdong = steenen gebouw, op het tempelterrein, ter bewaring van arcca IV. 719; de gouden gĕdong met elf verdiepingen = *de badé.*
(de badé met 11 verdiepingen, alleen voor den Déwa Agung en zijn verwanten, volgens Van Eck; zie Hoofdstuk II en vgl. aanteekening 2. dalĕm Majapahit).
10. pangguruyaga = 1e wat men zijn leermeester uit dankbaarheid aanbiedt IV. 660; 2e offers bij het ngabèn IV. 318; dit is wellicht het offer, door Van Eck (Schetsen van Bali), panguruyaga of tĕtukon genoemd; offer op een zeef gedragen, om de ziel uit Yama's hel los te koopen.
watangan = lijk in huis, nog niet begraven, dat door geen prarahi voorgesteld moet worden III. 539.
11. toya panèmbak = water uit de rivier, om de kist te besproeien II 782.
kayĕhan = waterbevattende badplaats; déwa sdahan kayĕhan = de godheid, heerschend over de kayĕhan II. 515.
jati = echtheid, waarheid; of *jāti* = de werkelijke aard, het wezen van iets IV. 377.
12. toya pangĕntas = water voor verlossing der ziel I. 63; zie ook codex 4676, en de beschrijving van het toya pangĕntas, door Friederich (Voorloopig Verslag van het Eiland Bali).
13. gañjaran = offerande voor de buta's IV. 787; vgl. de bantĕn dagan, of bantĕn buta, genoemd door Friederich.
14. kawacané hangkĕbang ring dadané = het baadje (II. 213), dat de borst bedekt; waarschijnlijk de ampok-ampok, genoemd in codex 4673.
15. rajah ing pañcadatu; zie wat hierover gezegd is bij de bespreking van dezen codex.
16. Het amulet in den vorm van een paard; misschien als

een „prĕrahi" van het paard, dat bij vorstelijke verbrandingen wel in den lijkstoet wordt meegevoerd? Vgl. het offeren van het rijpaard, o.a. op Savoe en Soemba.

17. ulon-ulon; zie de bespreking van dezen codex.
domya = *Dhaumya* = eigennaam van een kluizenaar, die tapa doet in Utkocakatirttha, bij de Gangga I. 185; Dhaumya Apoda (of — Ayoda), in het Māhabhārata I 3, leermeester van Upamanyu, Aruṇi Pāñcalya en Veda; verder XIII 14 als Upamanyu, de zoon van Wyāghrapada, kluizenaar in den Himālaya.
hija = *hijo* = groen.

18. urangin = *uringin* = waringin I. 134.

19. Gandamayi = Gandamayu = een kerkhof IV. 642. In de Sudamala wordt Umā, die door Guru vervloekt is, en in Durgā is veranderd, naar dit kerkhof verbannen. (Zie: De Sudamala in de Hindu-Javaansche Kunst, de dissertatie van V. Stein Callenfels).

20. turunakna = men moet hem naar beneden brengen (n.l. uit de wadah).

21. bantĕn suci, vgl. de ingrediënten van het pĕmbrĕsihan, door Van Eck (Schetsen van Bali), bantĕn suci genoemd.

22. banaspati = kerkhofspook, als een vuurkolom, rammelend met een keten IV. 862; vgl. Hi Lingga Pta (T.B.G. XXI) couplet 50: banaspati, een spook met lang haar, een boschgeest.

23. aksara kalimowisadda = eig. Kāli — maha — usadha = het groote geneesmiddel van Kāli; in de wayang is het geworden de tutur, het mystieke wapen van Yuddhisthira (vgl. Kats: Het Javaansch Tooneel I. blz. 57); volgens moderne Javaansche opvatting: de schahādat, de Mohammedaansche geloofsbelijdenis.
Zooals bij de bespreking van dezen codex reeds is gezegd, vinden we in codex 5240 (eerste blad) een duplicaat van de passage: nyan tingkah ing wong mati wus prapting gandamayi . . . . tot . . . . kalimowisadda; echter met eenige afwijkingen. Volledigheidshalve laat ik hier den tekst van codex 5240 volgen, ter vergelijking:
Codex 5240. nyan tingkah ing wong mati wusrawuh ing sétra / raris turunāna layon ika / bakta kapatulangan ikā / wadah layon ikā haywa hangruwaka / hunggahan hasuci hasoroh / mwah caratan añar / 1 / mèsi toya añar / maka-

bukti sanaking wong mati / dalannyaring tngah wnginé rawuh sanaking wong pjah / rarisya munggah maring baddhé pasanggaran I) hikā / hing kanāya hagnu bhawarasa II) hangrawosin sang hyang atma / hikā / sang anggapati / mwang jawati banaspati banaspatiraja prasamawacangatĕh sang hyang hatma ring wéçmanira / apan hiya sampun holih bukti mangkana nora sukaya hatĕh sang hyang hatma / ring wéçmanira karing sang hatma paling salsal ring daḍalan / yan wus mangkana / tka ring pañupitan / gsĕng wadah ikā / samangkana pituturé / ring akṣara kalimowisaddha tlas.

Aanteekeningen: I) sĕsanggaran = een soort metselwerk III. 436; (tegenover lĕlĕngisan = wijze van metselen, waarbij de baksteenen een vierkante zuil vormen, III. 823). II) gĕnu bawarasa; vgl. Jav. pigĕnu = pirĕmbug = raadplegen, III. 436. bawarasa IV. 965.

24. mĕsakapan = mĕbantĕn di rungrung, zooals bij terugkomst van iemand die verloren geweest is, op het kerkhof, III. 137. In Voor-Indië vindt men een dergelijk gebruik; zie: Caland: Alt-Indische Todten- und Bestattungsgebräuche, blz. 89; de teruggekeerde wordt als embryo behandeld, a.h.w. opnieuw geboren.
25. wungwungan, van wunga = bloem, III. 626.
26. Het offer aan Inu Pṛtiwi; misschien voor het koopen van den grond; een veel voorkomend denkbeeld in den Archipel, o.a. op Savoe, Lombok, Soemba (het bonung tana; zie Bijdragen T. L. en V.-kunde 78 blz. 521 enz.).
27. pagui = *pagu, paguh* = *pagĕh* = bestendig, standvastig, IV. 306.

    bantĕn btèn = caru ning sor (btèn = ringsor = onder, beneden, IV. 939); de bantèn btĕn, aan het voeteneind der sarcophaag, vinden we op foto no. 2630 (4e kwartaal 1916 Oudheidkundige Dienst), bij de verbranding van Gusti Djlantik.

    sasayut pangambéyan; ambé: bij het aanbieden van groote offers, I. 412; zei ook: kurambé = schatrijk, II. 111.
28. lis = bos reepjes busung (alang-alang), om te besprenkelen, III. 701.
29. lĕmbat = een soort sesaté, vermengd met suiker en klappernoot; het vleesch fijn gemaakt, om het om de stokjes te winden, III. 788.

calon = gekookt varkensvleesch, in balletjes, met kruiderijen, I. 635.
kṛci = zekere offerande bij een lijk, met pipis vermengd; de duiten bij de offerande zijn voor hem, die er de gebeden over gepreveld heeft, I. 68.
wiring = *irĕng* = zwart.
andong = een plant.

30. sujang, kelk van niet gedroogde bamboe (één geleding) door midden geknakt, om er vocht, als offerande, in te doen. halĕdan = bladeren, om rijst enz. op te leggen. I. 281.

31. pangangon = iemand, die op vee enz. past, I. 467; nasi pangangon naast de bubuh pirata.

32. Nilapaksi, zie Krurapaksi, en gagak = een roofvogel, IV. 810; hier een hellevogel, wellicht de Paksirāja, in Kuñjarakarṇṇa (blz. 62): paksiyaksa si Santana ngaranya galak mahĕlar curiga (woest, met dolken als vleugels; in Bimaswarga IV. 14). Zie ook Juynboll: Die Hölle und die Höllenstrafen nach dem Volksglauben auf Bali. (Bäsler Archiv Band IV, 1914, Heft 2 blz. 78—86).
Een dergelijke hellevogel vinden we afgebeeld op een relief van Tjaṇḍi Djago (foto 31, Brandes: Tjaṇḍi Djago), en op Barabuḍur, in de Sañjiwa-hel; „een hellevogel met metalen snavel" (Zie: Barabuḍur-relief O 86, blz. 99), en in de Tapana-hel, „een hellevogel met langen ijzeren snavel" (relief O 88).

33. Asu gaplong; in Juynboll's Catalogus van Bali en Lombok (Band VII van den Catalogus van het Rijks Ethnografisch Museum) vindt men deze beschrijving: helhond, roodbruin, menschelijke gedaante, de beide achterpooten op den grond, een voorpoot met scherpe klauwen ter hoogte van de kin; staart naar boven opgerold, groote vrouwenborst, opgeheven kop met zwarte haren, rood oog, roode lippen, open muil met tanden en slagtanden; gordel rood en zwart, neus dik en rond (zie wayangpop no. 18, uit het legaat Van der Tuuk, Asu gaplong voorstellend); wellicht is ook Asu gaplong bedoeld met de „swana yaksa matĕdas raksasa" (yaksa-hond met raksasa-kop), in Kuñjarakarṇṇa (blz. 62). In V. d. Tuuk's Wrdbk. IV. 798 vindt men: asu gaplong, komt voor in het Kuñjarakarṇṇa-manuscript, en in het Middel-Jav. gedicht Misa Gagang (Juynboll's Catalogus Supplement I. 198—199),

ook in codex 3390, afbeelding II, waar hij de vrouw bespringt, die niet heeft willen leeren weven (zie ook: Nieuwenkamp: Bali en Lombok blz. 57); ané ngadang, of: pĕnĕngkalan adang atma = de monsters, zooals Asu gaplong, die de ziel in de andere wereld opwachten, en die men moet verzoenen door saji, in de plutuk opgesomd, n.l. pitik (kuikens, IV. 187), bila (wilwa, slymappel IV. 975) en sumamalung (pas uit den dop gekomen kuiken III. 336). De bestanddeelen van het in onzen codex beschreven offer aan Asu gaplong, zijn, zooals we gezien hebben, geheel anders. Helhonden zien we verder afgebeeld op Barabuḍur-reliefs (O 87 en 88), in de hellen Saṃghāta en Tapana.

34. De mier, waarschijnlijk de hellemier Si Marungus, volgens V. d. Tuuk's Woordenboek IV. 547: een groote kawah- of hellemier, voor wien, bij het ngabèn, de bubuh pirata bestemd is. Ook hier wordt in ons H.S. een geheel ander offer aangeboden, dan de bubuh pirata; toch zal met „sĕmut", wel Marungus zijn bedoeld, aangezien deze passage handelt over offers aan hellewezens. In het legaat V. d. Tuuk bevindt zich een wayangpop, die Marungus voorstelt (no. 24); in Juynboll's Catalogus van het Rijks Ethnografisch Museum, aldus beschreven: zwart lichaam, vier pooten, dikke staart, bruine kop met witte en roode haren als vlammen, gele haarband, rood oog, open muil, met tanden en slagtanden; loopend voorgesteld; wenkbrauwen ajour bewerkt en zwart. Zooals ook uit deze beschrijving blijkt, gelijkt genoemde wayangpop veel meer op een helhond, dan op een hellemier.

35. pésor = een pakje, als de kĕtipat, maar met bamboe- of gatèp-bladeren, IV. 207.
pulung = staafjes, of balletjes meel, met bruine suiker.

36. nyiyu = rijstwan, IV. 475; duidt dit añiyu, dat we ook bij de volgende offers dikwijls aantreffen, op het dragen van deze offers, in een rijstwan, of in een zeef, zooals de tĕtukon, of panuriyaga, bij Van Eck (Schetsen van Bali)?

37. saji n taḍah = het voedsel-offer, verpakt in gespleten bamboe; misschien is dit hetzelfde offer, als de jrimpèn, vóór de balé tĕrpana (tarpana = taḍah II. 609), die we vinden op foto 2661 van den Oudheidkundigen Dienst (4e kwartaal 1916); jrimpèn = sumbul, reeds behangen met offeranden, IV. 570; sumbul is sumbu = een fuik-

vormige bamboepyramide, waaromheen betelbladeren, waaiers, sigaartjes, en van buiten offeranden worden gehangen, III. 352.
Paksilang; lang = hĕlang = kiekendief; een hellevogel, zooals Nilapaksi en Paksirāja; dit zal wel zijn de Manuk agung. Zie: Verslag 1ste Congres T. L. en V. kunde van Java: De slamĕtan Entas-Entas der Tenggereezen en de Memukurceremonie op Bali, door Joh. Scholte; blz. 62, noot 1: „De Heer H. J. E. F. Schwartz meent, dat de Baliërs een kipje offeren aan de booze geest in de gedaante van een kiekendief, de z.g. Manoek Agoeng".
tangkih = driehoekig gevouwen klapperblad, voor offeranden, II. 823.
kasumba = een verfstof.

38. Sang Cikrabala of Cingkarabala, een corruptie van sanskṛt Kiṃkarabala, een trawant van Djogor Manik, den hellerechter (Zie: Juynboll: Die Hölle und die Höllenstrafen enz.)
ortti = een offersieraad, bestaande uit een ĕntal-bladmringgit, baksgewijs gevouwen I. 110.

39. Watu ugalagil (schuddende rotsen), iets dergelijks als de „schuddende brug" in de hel, op de Tjaṇḍi-Djago-reliefs (zie Brandes: Tjaṇḍi-Djago, foto 32). Vgl. de rotsen van de Sanghāta-hel, waartusschen de boosdoeners verpletterd worden (Zie Barabuḍur blz. 60 en 61, en relief O 87, blz. 100).
jigung = *jagung* = maïs.
twah = *toh* = inzet bij het spel, III. 675.
Hier begint de beschadigde tekst, - - - - geeft aan, waar telkens een stuk ontbreekt.

40. Baḍawang = schildpad *die de aarde draagt*, of: groote poppen, in een optocht IV. 929; zou hiermede bedoeld worden de pisang dyati, genoemd door Van Eck (Schetsen van Bali)? V. d. Tuuk geeft echter als beteekenis van pĕsang jati = stellage voor het verbrandingstoestel IV. 378.

41. amuntulana, van *puntul* = stomp, IV. 36 of *amuntuhana*, van wuntu = versperren.

42. Bṛgu is op Bali patroon der hanengevechten (Mooyen, Kunst op Bali, blz. 55).

43. De wayang-vertooning, voor de ziel, vgl. codex 5068, aanteekening 14. Bij de Dajaks van Koeala Kapoeas voert men bij de begrafenis een maskerspel op, ter verdrijving

van booze geesten (Zie: Bijdragen T. L. en V. kunde 81, tweede aflevering).

44. hĕntoh mas in dosa n sang mati = *de betaling* (eigenlijk inzet) in goud, voor de schuld van den doode.

45. dhngĕn = buta, banaspati II. 534.
susup = binnendringen.

46. pakowatan, van *kwat* = hard, hevig, II. 271.

47. srobong = een soort boom, III. 65.
pangrayas = wand van de pañcarĕngga, staafjes ijzer in plipid gehecht.

48. tulung = kleine kodjong, met offerande, II. 718.
gondang, kakul = slaksoorten.
butuh, dilĕm = plantsoorten.
karas = *blad, beschreven blad.*

49. samparwantu = drogerij, van Java aangebracht, gebruikt als geneesmiddel, en zeer platte noot, die rammelt, III. 342.
sintok; misschien: santok = een gerecht van trasi, enz. III. 38.
paiděran, van idĕr = rondgaan, draaien; iets, dat ergens omheen gewonden is, I. 158.
Hier begint weer de onbeschadigde tekst.

50. sĕkarura, kĕmbang ura = eigenlijk gestrooide bloemen; bij Van Eck vinden we: sĕkarura, als rondgestrooid geld, in den lijkstoet; op plaat X van den Gids van de Ethnografische Verzameling van het Bat. Genootschap voor K. & W., sĕkarura afgebeeld.
kuphat = *kĕtipat* = mand, pakje, II. 172.

51. manukdéwata = offerande in meel, in vogelgedaante, op de sanggar tawang, een bamboe-sanggar, (II. 684), alleen voor een feest, met 3 rongan's, voor Brahma, Çiwa en Wiṣnu, II. 471.

52. tangun = de beenderen, of het lijk, opgraven ter verbranding. II. 821.
sanggah tutuhan, sanggah tutwan, op de kerkhoven, bestaande uit 2 staken, zonder dak, beide gespleten; boven een klatkat (gespleten bamboe); aan Suryya gewijd, II. 655.

53. pralīna = verdwijnen, overlijden; ook = de doode; gebed van een pĕdanda, waardoor de ziel ten hemel vaart, IV. 112; zie ook de Kidung Sunda (door Dr. Berg, in Bijdragen

T. L. & V.kunde, 83, blz. 129, strophe 60: . . . . „en de pralīna uitgesproken hadden, lieten de rsi's de asch wegdrijven midden op zee"; en blz. 157: „de pralīna". . . . enz.). De mantra links en rechts van de padma, is waarschijnlijk de inhoud der pralīna.

54. kajang; volgens een mededeeling van den Heer Damsté, is kajang: „geen bandusa, doch een daarop gespreid wit dekkleed, met mystieke karakters, welke karakters verschillen naar de kaste van den afgedekten doode". Zie ook: Gids voor den Bezoeker van de Ethnograf. Verz. het Bat. Gen. van K. & W., blz. 23:
kadjang: *a*) voor sang resi; *b*) voor sang ratoe; *c*) voor satriya; *d*) voor para arya (hoogste afdeeling des wésya's); en *e*) voor soedra (Zie plaat 10). De kadjang wordt neergelegd op de baar van een lijk, dat in afwachting van de verbranding bewaard wordt, boven op de kekreb en onder de soekat. (kĕkrĕb = rurub = doodskleed, II. 113; sukat zie V. d. Tuuk Kawi Bal. Wbl. III. 127).
wahu, wawu = baru = voor de eerste maal, pas, juist; wahu rawuh = wahya prapta III. 446.
tama = *geërfd, vereerd, van de nagedachtenis van een vorst; of = geleerd, duidelijk gemaakt* (pratyakṣa) II. 747.

55. catu = sangu = leeftocht, I. 617; catu kalĕnda = *leeftocht tegen den honger.*
sunya = langit.

56. saput = doodskleed, van een pas gestorvene, III. 287; een ander kleed derhalve, dan de rurub, die men het lijk eerst na het pĕmbrĕsihan aantrekt (volgens codex 4673, aanteekening 20).

57. tan druh = mapitan wruh = zich houden, alsof men het niet wist, II. 572.

58. yèh kumkuman = geurig water, met bloemen gemengd, b.v. om zich te baden voor de galungan, II. 337; kumkuman = kurkuma;
majagawu = boom, waarvan de bast, met benzoë als wierook wordt gebrand;
sibuh = kleine kokosdop, zooals die, voor door een balyan bepreveld water ter genezing, III. 381.
cobèk = *cubèk* = aarden kom, een half el hoog en breed, I 671.
raris = lahis = in trek, *gebruikelijk*, III, 645.
gali = *galih* = been.

b. *Codex 4673*

Deze codex (uit den Wéda-bundel) vangt aan met een beschrijving der wijwaterbereiding, uitvoeriger dan in codex 5169; ook hier wordt vermeld de karawista van alang-alang, om den rand van den wijwaterpot, en de 108 alang-alang halmen; verder de offeranden en amuletten, waaronder een ring met een roode edelsteen, *de monmon*, verder de kapralīnan op wenkbrauwen en gelaat; dan volgt de mukasañcadana, die men moet afteekenen in boomschors, en als bedekking leggen op de rahiningmati; hier wijkt codex 4673 af van 5169, waar de mukasañcadana wordt beschreven als gemaakt van kasa-papier; hierbij worden ook de pañcabrahma genoemd en de rajahpripih.

De tekst luidt hier als volgt: (Zie bij. [1]), [2]), [3]) enz. de aanteekeningen bij codex 4673).

om saṁ baṁ taṁ aṁ iṁ
naṁ maṁ çāṁ waṁ yaṁ iti mukasañcadana [1]) tulisakna ring daluwang tukupaknā ri rahi ning mati tulis rahisañcadana munggwing dalañcang prānawing tryāksaring [2]) mantram pañcabrahmāmayan [3]) taṭā pañcarantaṭā mantram oṃkāramantram uttamam iki rahisañcadana

aum rajah [4]) mungwing paripih mas mwang paruk [5])
ha sarĕng lawana manimati [6]) pinanrāban [7]).
ksmrah
lwa

Op blz. 39 in het midden lezen we de ,,panglĕpas ing wong mati'', de verlossing van den doode, door het ,,toya pangĕntas'', het wijwater, dat we ook in codex 5169 vermeld vinden. Op blz. 39 onderaan volgen de ,,kramaning hamujah ring sanggar'', de ceremoniën in den tempel, vele mantra's o.a. de ,,mantra ning awoh sĕpah ring anak yan hana laranya'', voor het geven van de sirih aan een ziek kind, en de ,,jiwasampūrṇṇamantra makasadana spah'', om als sĕpah te gebruiken. Verder het offer aan sang hyang tiga. In de daarop volgende passage worden de ceremoniën van het pĕmbrĕsihan vermeld, nl. de mantra voor kajamas, het haarwasschen van den doode, susur, sĕkar, waja, lĕnga, en monmon, de rurub, het doodskleed, verder het mama-

nah, het beschieten van het wijwater, en arṃtasañjiwaniprayoga.

De tekst luidt hier als volgt:

mantra kajamas ing wong pjah aum arāgyanamah / susur [8]) / ma: çaraswatiyanata sang manayanamah / lĕnga / ma: om om sariya namah / monmon / ma: sang hyang hayuparihara [9]) sah saking ragapantara [10]) wur mlĕsut lpas [11]) wus tkah èngdèn [11]) / waja [12]) / sang hyang citta manik mantĕp ring lambé [13]) musih anutguh atos [14]) / skar [15]) / ma: om puspamahamṛtāya nama / galĕng [16]) / ma: hiḍep sih anuhakaranghulugunung [17]) / ampok ampok [18]) / ma: yan lanang déwata ning lanang yan wadon déwata ning wadon [19]) / rurub [20]) hiḍĕp laku anungsung bhuwanaya namah / mamanah toya: minakapanah tangan minakatĕngtĕng [21]) huwat [22]) minaka hĕru bayuwiçésa [23]) ngisipanah çiwahambara anibakakĕn hru suksmagana mananah sang kĕkĕjĕr [24]) ing rat pañcoran [25]) . . . . . .

Op blz. 43 wordt beschreven de „tingkah ing abĕrbĕrĕsih", de louteringsdienst: „sisig" (tanden poetsen), „karamas" (haar wasschen), „adyus" (wasschen van het lichaam), „lĕlĕnga" (zalven met olie), „maskar" (strooien met bloemen), „urapurap" (insmeren met bĕdak), „panguripurip" (gebruiken van wijwater), en het „usap cuṇḍang" (het afvegen van de rijstkorrels op het voorhoofd).

De tekst luidt hier als volgt:

nihan tingkah ing abĕrbĕrĕsih hacuṇḍang [26]) aum sang hyang ngadilĕwih mungguh ring rahi / asisig / hyang wiçésa hagawé sisig hyang ngayuka ngasisig hyang tunggal añisigi sĕdĕp bangkit [27]) kĕdĕp / hawdak / aum çri umaya namah / hawyĕ / karamas / aum çri budaya namah / ngramasakĕn aum gangganamurttayé namah swahā / adyus / aum paramatattwayanamah çarirasukam ing swahā / halĕlĕnga / aum çri kamajayaya namah / maskar aum çri mahapuspaya namah swahā / hurapurap çri gandhamṛtthaya namah swaha / panguripurip [28]) / om gawé sabaranatkamumraṇa / hamangan / aum amṛtasañjiwaniné namah / ngusap cuṇḍang / aum . . . . . .

Verder zien we een beschrijving van offers, o.a. het *kleine* offer aan Durgā. De tekst luidt hier als volgt: (zie aanteekening 29)

nihan praccharun ing kadurggadéwi halit hayam pinanggang titig kapiting titig grih titig taluh titig pĕnĕk titig pélas titig rakatan karĕng sdah woh waḍah hana ta mas pisang

tigang baha sampihan tan karing glar sanga jangān sakawali sajĕng saguccchi sasari pipis 333 bras acchatu lawé satukĕl sudang taluh kĕtan iñjin sdah ambungan wah bañcangan acarun ing sanggah. . . . . .

Vervolgens het offer van het varken. De tekst luidt hier als volgt: (zie aanteekening 30) caruning sangasdahanawécchi cèlèng inolah awinangung urip kunĕng dagingé ingébat tumpĕng mawarṇa gĕnĕp kadi saprakaran iring panggungan sasakĕmĕntah amĕl amĕl rumbah gilé sgaring wakul janganing kawali cucupantiga pĕñcokacang hijo sajĕng saguccchi kunang yan tayaning cèlèng winunuh . . . . . .

Daarna het ,,caru ning karayunan" (het welvaartsoffer), het ,,sasarik" (het bestrijken), de ,,dirghayu-" of ,,saptawṛddhimantra", bij het ,,tĕbus" (losloopen), en ten slotte zoenoffers bij ziekten en ongevallen, b.v. bij slechte voorteekenen, zooals ,,lumbung rubuh" (als een rijstschuur instort), ,,dangdangan wutah" (als een rijstpot omvalt), ,,yan katiban cĕkcĕk" (als een hagedis naar beneden valt. (cĕkcĕk, zie V. d. Tuuk, I. 604), enz.; vervolgens het ,,pangilang wighna" (het doen verdwijnen van stoornissen), zooals bij het breken van een ,,waringin ambulu" (een soort boom, misschien de bodhi-boom; zie v. d. Tuuk, III. 516); het ,,ngruwat ing raré mĕtu kĕmbar" (zoenoffer bij de geboorte van tweelingen); ook hier worden weer de dangdangan- en lumbung karubuhan (omgevallen rijstpot en rijstschuur) genoemd; het offer is dan een ,,cèlèng wĕlang", (een gevlekt varken), ,,kalung trus gunung" *bergkalong*; kalung bij v. d. Tuuk II. 281: giftige paddestoel, of halsketen), een ,,asu bang bungkĕm" (een bruine hond met zwarte muil), een ,,bèbèk" (een eend), en ,,ayam amañcawarṇṇa" (5 kippen van 5 verschillende kleuren) *).

Hoewel deze ngruwat-offers eenigzins buiten het bestek van ons onderwerp liggen, wil ik ze toch even vermelden, als typisch staaltje van het volksgeloof, waaraan, hoezeer ook in wezen echt Balisch, toch nog een Hinduistisch tintje, een soort officiëel cachet is gegeven, door de verklaring van de beteekenis der ayam mañcawarṇṇa, volgens de goden der windstreken.

*) Dit offer komt bijna geheel overeen met ,,bĕbantĕn caru", in: ,,De legende over den rijstbouw", door Tjokorda Gdé Sukawati; zie ook de noot in Hoofdstuk III onder Nr. 8: de offers.

AANTEEKENINGEN BIJ CODEX 4673.

1. De mukasañcadana, op boomschors geteekend, bedekkende de „rahi ning mati"; de rahi ning mati = de van candana gemaakte figuur, die de ter verbranding opgegraven dooden voorstelt (tangun = de beenderen uit den grond halen, om ze te verbranden; V. d. Tuuk II. 821), een prĕrahi dus; codex 4673 zou dus feitelijk niet beschrijven de mukasañcadana, ter vervanging van des dooden aangezicht, gelegd op het gelaat van het lijk in de balé bandung, die we vinden in codex 5169, en bij Damsté: Balische kleedjes en doeken (Gedenkschrift Inst. T. L. en V. kunde blz. 262), maar een mukasañcadana, gelegd op een prĕrahi, bij ontstentenis van het lijk.
2. tryaksara = de syllabe oṃ, als: hang, hung, wang (V. d. Tuuk II. 613).
3. De pañcabrahma: vgl. wat hierover gezegd is in II, bij de bespreking van: Van Eck: Schetsen van Bali, en Friederich: Voorloopig Verslag (in de noot bij pañcabrahma).
4. rajah = de strepen en figuren bij amuletten en recepten (V. d. Tuuk I. 768). Vgl. o.a. de rajah putih, in codex 5068. (blz. 49).
5. paruk = gefabriceerd Kawi voor *payuk* = een pot om. water te koken (V. d. Tuuk IV. 73).
6. lāwana = sagara = zee, oceaan; — *manimati* is mij onbekend; de edelsteen-zee?
7. pinanrāban, van taraba = grensgebied? (V. d. Tuuk III. 619); de beteekenis is mij niet duidelijk.
8. susur = de tabakspruim, tusschen de lippen van het lijk gestoken (vgl. de sĕpah, met de rajah pañcadhātu, in codex 5068). De Dajaks van Koeala Kapoeas steken een sirihpruim tusschen tanden en bovenlip van het lijk (zie Bijdragen T. L. en V.-kunde. 81, 2e afl.)
9. parihara = *tegenhouden.*
10. *pantara* = *antara* = tusschen.
11. wur mlĕsut lĕpas = vliegt op, verdwijnt, is verlost.

wus tĕkah èngdèn; dèn = lèr, lor? = noordelijk, Noorden (V. d. Tuuk III. 664).

12. waja = de stukjes staal, als tanden in den mond van den doode. (V. d. Tuuk III, 599).
13. mantĕp ring lambé: *stoot tegen de lip, van de waja gezegd.*
14. anutguh atos: *wat stevig en hard maakt n.l. de tanden, van de waja gezegd.*
15. sĕkar: de melatibloem, tusschen de hoektanden van het lijk gestoken?
16. galĕng = *begrenzen.*
17. anuhakara nghulugunung = *gelijkend op een bergtop.*
18. ampok-ampok = schortje onder de tapih van het lijk (V. d. Tuuk I. 400).
19. yan lanang déwata ning lanang, yan wadon déwata ning wadon: indien het een man is, een mannelijke déwata, indien het een vrouw is, een vrouwelijke déwata? Dit is mij niet duidelijk.
20. rurub = het doodskleed (ook in codex 5068 vermeld).
21. tĕngtĕng = *het afschieten van bladeren.*
22. huwat: *ruwat* = geneesmiddel.
23. minakahru bayuwiçésa = het als pijl gebruiken van de bayuwiçésa (over de wiçésa's: çabda, bayu, hidĕp, zie: Goris: Bijdrage tot de kennis van de Oud-Javaansche en Balineesche theologie, blz. 122).
24. kĕjĕr = fladderen.
25. pañcoran = waterspuit (V. d. Tuuk II. 293); rat: rāt = wereld; de beteekenis van: sang kĕkĕjĕr ing rat pañcoran, is mij niet recht duidelijk.
26. cuṇḍang = een korreltje baäs, door den pĕdanda met wijwater besprenkeld, in de sĕlagan alis vastgedrukt (V. d. Tuuk I. 571).
    sĕlagan alis = bhrūkuti = frons in het voorhoofd (V. d. Tuuk. IV. 882).
27. sĕdĕp bangkit = lekker, hartig (V. d. Tuuk IV. 1070).
28. toya pangurip-urip = toya amṛta = wijwater, waarmee bhaṭāra Guru iemand weer in het leven brengt (V. d. Tuuk I. 119).
29. Aldus is het *kleine offer* voor Durgā: geroosterde kip *titig* = *getroffen*; titig, misschien = *beladen*, bevracht, meegenomen, aangedragen (*als offer?*) (Zie V. d. Tuuk II. 666 en IV. 969); kapiting (V. d. Tuuk II. 299) *titig*, eieren

titig, kleine tumpangs gekookte rijst *titig*, ingewikkelde pangi, gekookt met kruiden (V. d. Tuuk IV. 244), allerlei offeranden van vruchten en gebak (V. d. Tuuk I. 720: raka, pinang, vruchten in een schotel (woh wadah) drie trossen (baha V. d. Tuuk IV. 850) pisang, *sampihan tan karing glar sanga*, glar = *uitgespreid*, sanga = 9; of sanga = braden. (V. d. Tuuk III. 395) één pot groente, één pot sterke drank, fijngewreven sasari (= meel), (eig. essence), 333 klapperdoppen (catu = klapperdop voor meting van baäs, V. d. Tuuk I. 617) rijst, een dubbele draad, zoute zeevisch (sudang V. d. Tuuk III. 165), taluh (moddervisch, sudang patuh misschien?), kleefrijst, zwarte korrelige kleefrijst met witte schil (iñjin V. d. Tuuk I. 371), geurige vruchten, een stuk van een tros (woh bañcangan V. d. Tuuk IV. 1036), als offer in de kapel (waar de godheid de sari, de essence der offerande nuttigt) (sanggar V. d. Tuuk III 433).

30. Een offer sang asdahan (sĕdahan = juru = iemand, die zorg draagt voor iets (V. d. Tuuk. III. 144); awécchi (wéci = kawah = pan, V. d. Tuuk I. 241), (dus: een offer, voorhem, die voor de pan, misschien de helleketel? zorg draagt), een varken, *in den vorm alsof het levend is*; het vleesch moet bereid worden tot pyramides (tumpĕng) van volledige gedaante, schuin oploopend (iring) als een koepeltje met stijlen (panggungan: gebouwtje met trappen, voor den pĕdanda bij het mĕñĕpi, waarin ook de offeranden (V. d. Tuuk IV. 310); *als het nog niet gebraden is* (mĕntah = onrijpe rauw, ongebraden = matah, V. d. Tuuk IV. 566); het gekookte vleesch (rumbah) wordt *begoten* (amĕl amĕl = het bevloeien der rijstvelden, V. d. Tuuk I. 378) met kerrie; gekookte rijst in een mand, groente in een pot, drie *cucupan* (cucup = opslurpen), pĕñcokacang hijo (een soort doperwten) (V. d. Tuuk I. 331), één pot sterke drank; vervolgens wordt het varken *geslacht* (wunuh = dooden).

Deze beide offers heb ik in de bespreking van dezen codex in hun geheel opgenomen, als specimina van offer-techniek, waarvan we ook in codex 5169 vele voorbeelden gezien hebben; evenals bij de in dat H.S. vermelde offers, is ook hier de juiste gang van zaken moeilijk vast te stellen voor iemand, die, zooals ik, in de realia van deze stof een volslagen leek is, en die dus is beperkt tot een woordelijke vertaling, met de

noodige lacunes en foutieve opvattingen. Wat het verdere offerritueel in dezen codex betreft, heb ik mij bepaald tot vermelding van de hoofdzaken; het komt mij overbodig voor, dit nog in extenso te behandelen, aangezien het geheel valt buiten het kader van het in codex 5169 en 5068 behandelde ritueel.

c. *Codex 5068 (Çawawidhāna).*

Het H.S. begint met een korte vermelding der wijwaterbereiding, onder aanroeping van Ganggadéwi. Dan volgt het voorschrift, de duimen en teenen van het lijk met kuça-gras aan elkander te binden, zooals dat ook in Voor-Indië gewoonte is. De rajah pañcadhātu, de amuletten uit vijf elementen bestaande, in sĕpah gewikkeld, in den mond van den doode gestoken; vier ervan komen overeen met de in codex 5169 genoemde, n.l. die van ijzer, goud, koper en tin; in plaats van spinsbek vinden we echter in codex 5068 çala-hout; ook worden de amuletten in codex 5169 niet in den mond, maar op het hart gelegd. Daarna wordt de pañcarĕngga beschreven, waarin men de sĕkah, de asch, naar zee brengt, (of, misschien, in dit geval, de asch van een vorstelijk lijk bewaart?). Men trekt vervolgens het lijk de rurub, het doodskleed, aan, brengt offers aan bhaṭāra Ratnatrayayoga, en maakt een prĕrahi van gevlochten bladeren (pratiṣṭa widang) (vgl. de prĕrahi van gevlochten bladeren, bij het sĕkah, op Lombok).

Daarna lijkwassching; ook schijnt hier sprake te zijn van een wayang, of maskerspel?(mèn), evenals in codex 5169 (waar het evenwel niet recht duidelijk is, aangezien het wordt genoemd in het beschadigde deel van het H.S.). Vervolgens het afschieten van den bloemregenpijl, door den pĕdanda; de reiniging der aarde (het offer aan Déwi Pṛtiwi?), de ceremoniën in den tempel (déwar, kapel); de drievoudige pradakṣina om de verbrandingsplaats, het bĕbĕrĕsih, dat we ook in codex 4673 vermeld vinden *), en het offer aan de pitara's. Ten slotte wordt de asch in een koperen kom verzameld, en, in de bukur ing asthi, naar zee gebracht. Aangezien deze codex belangrijk materiaal bevat voor ons onderwerp, laat ik hieronder volgen den volledigen tekst, met vertaling.

De cijfers [1]), [2]), [3]) enz. verwijzen naar de aanteekeningen bij dezen codex.

---

*) dit slaat op de passage: hĕnahana susur wĕdakaramās lĕnga wangi burat wangi. (Zie hieronder, tekst en vertaling van dezen codex).

7000 . . . . uttama *na* 16000 ça kṣatriyā pañcaguṇāknā mantri ratu daçaguṇaka lwir gni kang kambil dé sang yajamana parikrama ning adyus asṭhi tingkah ing *dad* si wūr . . . . cca *ma* ni kangku samuhya ni sangku kang pinaka bajana déning mangasut asṭhi bun pahésan tang pĕkika upacāra bukur ing asṭhi [31]) yatapaḍa kaçrah ring sang yajāmana mangkana kramanya haywana *katosihika* apan larangan tĕmĕn sira sang mangkāna çadrakaryya wĕkas ing uttamaning pitrĕyajna iti çawawédana asthiwédana.

VERTALING

Er zij geen stoornis.

Aldus is het verloop der doodenbehandeling [1]).

Prevel: dyus wyar ing danda(?) [2]).

Laat in den pot het reukwerk en de rijstkorrels vallen.

ma auṃ *eere zij* Ganggha déwi hum phat [3]).

Prevel: tang karamas *wai watuli*, terwijl men het reukwerk en de rijstkorrels in den pot laat vallen, met de mantra auṃ aḥ hraṃ swaha ba wa pha.

Dan moet men het lijk plaatsen op een mat van kuça-gras, na eerst de mantra auṃ aḥ huṃ phat ga wa pha gereciteerd te hebben; vervolgens binde men een draad om de hand van het lijk, zoodat dit de bajrasatwa-handhouding [4]) krijgt; dit moet ondersteunen het inhouden(?)[5]) van het lijk, beslaande(?) beide voeten, die men op dezelfde wijze samenbindt.

In den mond moet men steken de vijf elementen [6]): çalahout, waarop geschreven: na, ijzer waarop geschreven: mo, goud, waarop: bu, roodkoper, waarop: ddha, tin, waarop: ya; dit moet men verzamelen en omkleeden met gestampte uitgekauwde sirih [7]), en het lijk in den mond steken. Vervolgens moet men een pañcarĕngga [8]) maken, van een zekere maat goud, geel, 2½ vadem lang; een amulet-duit (of duiten?), waarop geschreven: aḥ huṃ traṃ hriḥ aḥ; die moet men binden *aan de punt, ni lĕkur* [9]), en een vrucht (of vruchten); die moet men binden aan de punt *van de zijde*. Ten slotte moet men het lijk het buitenste doodskleed aantrekken, en hulde bewijzen aan de vijf Tathāgata's. Een offer van vijf offergaven van witte kleur, voor bhaṭāra Ratnatrayayoga [10]). Men moet een beeld van gevlochten bladeren [11]) maken, zooals gewoonlijk; zoolang het lijk onbegraven ligt, moet men het wijwatervat [12]) beprevelen met een groote *pungpungan* [13]) ma auṃ bajrasatwa hraṃ aḥ pha.... Dan moet men het lijk wasschen, en een lijkfeest houden 's morgens, een maskerspel [14]) 's avonds, gij en de goden. Vervolgens neemt de officiëerende offerpriester een pompoen, pudak voor de voeten (kékari) [15]) en zijn versierselen; dan neemt hij den bloemregenpijl [16]), in het Oosten van het luchtruim

met bajra en bidschel, [17]) asumbarāja [18]). Vervolgens moet de deur geopend worden *de Çiwadwāra*, naar het Oosten enz., het Zuidoosten enz. Volledig moet de hemel geopend worden, op den spiegel(?) moet men den bloemregen afschieten, met de mantra aum *iyang iyang naraka tupi*, de hemel wordt geopend. Dan moet men den bloemregen afschieten, hum phat, naar het Oosten enz., het Zuidoosten enz., açépakĕn [19]) ring ṇḍsanya, driemaal moet men dat verrichten. 's Morgens moet men dan het lijk opnemen, en moet de officiëerende priester de goden doen neerdalen in de draakfiguur onderaan de badé (nāgapāça, nāgabandha) [20]); vervolgens plaatst hij vooraan de *paraṇa*, omvat de pāça aan de linkerzijde met de rechterhand, om de goden te doen neerlen, met de bajrasatwa: anadgata bayusutra tĕka ring pasahan(?) De reiniging der aarde; de offerpriester moet bestrijken de ākāçamaṇḍala en pṛtiwimaṇḍala [21]); jwalawāṭa en bajrawata bestrijken het *offerkoord* (brahmasutra) [22]); dit moet men opvatten als het vallen in de lijkkist en het *wijwater*vat.

Dit zijn de vijf elementen, waarbij men moet uitspreken de lettergrepen: aḥ hum tram hriḥ aḥ, [23]) de vijf rijstkorrels, de vijf producten van de koe, de vijf zaden, de vijf bloembladen, als onderlaag voor de offerande, [24]) de vijf geneesmiddelen, los gras, en lotuskrans, offergaven van gele rijst, *onrein* (cawah) [25]); de reiniging van de kapel(?) geschiedt eerst door de ratnatrayayoga; ten slotte wordt het offer gereedgemaakt, aldus: gij, o godin, zijt getuige; zoo is het einde van de reiniging der aarde. Dan volgt de sutrapata: men moet de bloemen in den pot verwisselen, een krans vlechten, de lijkkist reinigen met reukwerk; het offer in den pot bestaat uit uitgebotte pisang en *wit goud*, de eeredienst in de kapel [25]) bestaat uit adiyoga; [26]) vervolgens moet men het lijk plaatsen in het hout van de kist(?) en er een pradakṣina om verrichten; met de *daçakroda*-mantra [27]); dan *angaçépakna* [19]) het lijk; dan moet men het in de kist leggen, naar het Oosten gericht, indien het mahasuka is: met de mantra: aḥ, naar het Westen, indien het bhaṭaraka is, met de mantra: hraṃ huṃ.

Wanneer dan het vuur aan het voeteneind geplaatst is, moet de offerpriester eerst het vuur *modelleeren* [28]) tot een edelsteen, *hiswān*, geel. Dan moet het lijk worden verbrand; het moet gewasschen worden in opgeloste pirasa(?) en er moeten bij gebruikt worden waduribladeren; vervolgens de sutrapata voor de pañcarĕngga, men moet ronddraaien de jwalapaṭa, om te bestrijken de akāçamaṇḍala [21]), zooals vroeger; men moet

plaatsen de ijzeren pagĕr; de plaats, waar deze wordt vastgestoken is de gĕdang (*pisang*) [29]) caturdwara; driemaal moet men het ronddraaien; elk afzonderlijk, met witte amuletstrepen in het midden, zwart en geel aan weerskanten, en rood en groen aan weerskanten; *idĕp tang kumbha* is vroeger al gezien.

Men moet een krans vlechten van lotusbloemen; vervolgens de caturmudra bhaṭāra pañcatathāgata [23]) auṃ, hulde aan Wairocana..... Er moet een *kenteeken* (upalakṣaṇa) gemaakt worden, mangargghya akṣama mangurakōn; vervolgens moet men de asch verzamelen in het midden van de pañcasthana met de mantra: aḥ huṃ traṃ hriḥ aḥ. De offerpriester moet een waduristengel (*gaṇang* = *gagang*) in zijn linkerhand nemen; in zijn rechterhand neemt hij een pot met waduribladeren; dan keert de hidĕp van den doode terug tot de bhaṭāra Pañcatathāgata, met de mantra: aḥ huṃ traṃ hriḥ aḥ. Vervolgens moet het (*de asch*) verzameld worden door de huisvrouw, de zonen, enz.; dan plaatst men het, in een nieuwe kukusan, om het te reinigen; men neemt een pruim tabak, benevens blanketsel voor de haarwassching, (kramas) welriekende sesamolie en blanketsel. Daarna wordt *de asch* in vijfkleurige stof gewikkeld, *ĕmanĕn* [30]). De kist moet geplaatst worden *in het midden; om behoorlijk voedsel te vinden.* Dan volgt het offer aan de pitara's. De sthāpaka wordt aangewend om het te *doen opstijgen* tot de pitara's..... hyang hyang ajamanggala *sapa ri warama samuha.* Het offerloon bedraagt: het minste 3000; voor de middelklasse 7000, voor de hoogste 16000; voor een kṣatriya vijf maal, voor een mantri en een ratu tien maal. Zoo is het *vuur*, dat gebruikt wordt door den offeraar. De voorbereiding voor het wasschen van de asch; *tingkah ing dad si wur .... kangku,* (kangkung is een kruipplant), verzamelt men in een koperen kom, die als vat gebruikt wordt, waardoor men de asch schudt, een versierde sirihpot (bun), de bukur ing aṣṭhi [31]) (stellage, waarin men de verkoolde asch naar zee brengt) moet fijn versierd zijn.

Dit is opgedragen aan den offeraar; zoo is de ceremonie.

Moge er niet zijn *katosihika,* (*metaal, hardheid, van tos = hard.*) want dat is streng verboden.

Het çrāddha (çadra) is het beste offer voor de pitara's.

Aldus is de çawawédana en asthiwédana.

AANTEEKENINGEN BIJ CODEX 5068.

1. çawawédana = het lijk van een persoon bestellen en bemantraën, door een pědanda (V. d. Tuuk Kawi-Bal. Wdbk. III 198. (ma: = mantra).
2. wyar: tan wyar = het faalt niet (wat de priester gezegd heeft, moet men beamen (Vgl. Jav. wèr, wiyar) (V. d. Tuuk III. 606).
3. De wijwaterbereiding; vgl. codex 5169 en 4673. Zie verder: Goris: Bijdrage tot de kennis der Oud-Jav. en Bal. theologie, blz. 21: Gangga déwi mahāmṛta — mudrasādhana: de priester neemt de amṛta-mudra (wijwaterhandhouding) aan en reciteert een puja (lofdicht) op de Gangga, die als allerheiligste rivier het eerst als de personificatie van het goddelijk wijwater optreedt. (Zie ook P. de Kat Angelino: Mudra's op Bali, afbeelding 51 [1]), en de beschrijving op blz. 47).
4. Over Bajrasattwa zie: J. Kats: Sang hyang Kamahāyānikan blz. 123 enz. De handhouding van Bajrasattwa is de dharmacakra-mudra; Zie hierover: Beschrijving van Barabuḍur, 1e deel, blz. 642, enz.
5. hrĕt = inhouden *van den adem*; vgl. Kats: S.h. Kamahāyānikan blz. 106: het niet uitgaan van den adem rechts of links heet Akṣobhya. (Bajrasattwa is een Bodhisattwa van Akṣobhya).
6. De rajaḥ pañcadhātu: vgl. codex 5169 (blz. 12).
7. Het geven van de sĕpah aan den doode, vgl. codex 4673: de mantra ning awoh sĕpah, de jiwasampurṇṇa-mantra, om als sĕpah te gebruiken (makasadana sĕpah). (Er staat feitelijk, dat men de sĕpah geeft: ring anak yan hana laranya).
8. De pañcarĕngga: van cĕndana-hout vervaardigd huisje met vier stijlen, en een vijfde stijl in het midden, van prasbaän (klatergoud), voor vorstelijke asch. (Volgens een mededeeling van Dr. Poerbatjaraka; zie ook V. d. Tuuk IV. 288).
9. tungha = de punt *van den staart* (V. d. Tuuk II. 819).

lĕkur, misschien te lezen *lĕkĕr, lĕkĕh* = voetstuk van rotan of bamboe (V. d. Tuuk III. 677).

10. Ratnatraya: de 3 juweelen: Buddha, Dharma, Sanggha (vgl. Kats: Sang hyang Kamahāyānikan blz. 108).
11. De pratiṣṭa widang = beeld van gevlochten bladeren; vgl. de zielepoppen bij het Lomboksche puspa- of sĕkah-feest. (Zie: Juynboll: Catalogus Rijks Ethnogr. Museum VII, blz. 152).
12. Pamandiyangan heet het wijwatervat van den pĕdanda Buddha, çiwambha dat van den pĕdanda Çiwa. (Zie o.a. P. de Kat Angelino: Mudra's op Bali blz. 34).
13. pupungan: (V. d. Tuuk IV. 274) = *nachtwandelen*, misschien te lezen: *pungpungan* = asch (V. d. Tuuk IV. 331).
14. mèn: maskerspel, vgl. codex 5169 (in de beschadigde fol.)
15. kékari: *kétaki* = pudak voor de voeten (V. d. Tuuk II. 165).
16. Het afschieten der puspawarsa, en de kwestie van de nāgabandha, zal nader besproken worden bij de vergelijking met de gegevens der literatuur.
17. bajra en gantha (bidschel), attributen van den pĕdanda Buddha (zie o. a. P. de Kat Angelino: Mudra's op Bali blz. 34).
18. asumbharāja; de beteekenis hiervan is mij onbekend.
19. açépa: *aksépa*: versmading, minachting; aksépakōn iṇḍasanya, zie V. d. Tuuk III. 360: bij: nyambaka, van sambaka = jakhals; minachtend, van Baliërs, die geen pĕdanda gebruiken bij de verbranding.
20. nāgapāça = nāgabandha = draakfiguur onderaan de badé, die slechts door den Buddha-priester mag worden ingewijd. (V. d. Tuuk I. 557); wat het tuntun betreft, vgl. het doen neerdalen van de goden, in de beeldjes van kèpèngs, die in de tempels worden bewaard; over de nāgabandha, zie ,,de nāgabandha-kwestie", besproken in Hoofdstuk III no. 10, in een noot. Stelt misschien de afbeelding op blz. 145, in Krause: Bali II, de kop van een nāgapāça voor?
21. De maṇḍala's: universaalkringen; vgl. wat Kats in de S. h. Kam. (blz. 106—107 en blz. 174—176) zegt over de maṇḍala's en hun beoefening, en wat Dr. Bosch citeert uit Spence Hardy's beschrijving der kṛtamandala's, in Eastern Monachism (T. B. G. 58 blz. 435 enz.).
22. brahmasutra = offerkoord (Çiwopakarana).

23. Zie: Kats: S. h. Kamahāyānikan blz. 110: „Als volgt is de omschrijving van wījakṣara, die de vijf Tathāgata's doen ontstaan:
aḥ, hūṃ tram, hrīh, aḥ; het geluid aḥ is de wījakṣara van den heiligen Wairocana, hūm van Akṣobhya, traṃ van Ratnasambawa, hrih van Amitābha; ah-kārā-mogasiddhidhah, het geluid a is de wijakṣara van den heiligen Amogasiddhi. Zoo brengen de wijakṣara's de Vijf Tathāgata's voort". Vgl. ook de wijze, waarop de Tathāgata's overgaan in de vijf elementen (Kats, blz. 112—113). Zie ook het overzicht van de eigenschappen der Tathāgata's enz. (Kats blz. 194). (Mudra's en plaats der Tathāgata's).
24. phalawa = bladen van bloemen, als onderlaag voor offerande (V. d. Tuuk IV. 246).
25. déwahara = déwar, padéwaran = kapel, bidhuisje (V. d. Tuuk II. 469). Over het verbod van offergaven te eten, zie: Mudra's op Bali blz. 21: „Evenmin mag de priester de offeranden, de dadjen tjaru eten; doet hij dit toch dan verliest hij zijn ambt".
26. Adiyoga: mulayoga, wil zeggen, dat er een Heer (bharāla) is in akāça (luchtruim). (Zie: Kats: S.h. Kamahāyānikan blz. 96).
27. daçakrodha-mantra is mij onbekend; de Sang hyang Kamahāyānikan noemt wel de „bajra-krodha karunā ring sarbwasatwa" = het „bajra-krodha-medegevoel" met alle wezens. (Zie Kats, blz. 102).
28. tulĕd = *tulad* = model (V. d. Tuuk I. 24).
29. De gĕdang, waarin de pagĕr wordt vastgestoken; hebben we hier iets, als de gadĕbog, waarin de poppen en de kayon (gunungan) worden gestoken, bij de wayang?
30. ĕmanĕn: van *man* = veronachtzamen (V. d. Tuuk IV. 493).
31. bukur ring asthi = spitse stellage, waarin men de verkoolde sĕkah naar zee brengt; of: kapel ter herinnering aan een doode, aan zee verbrand (V. d. Tuuk IV. 190). Zie ook het bukubukuran, (besproken in Hoofdstuk II., blz. 67.

d. *Codex 4676.*

Deze codex behandelt het ritueel om den doode „de eeuwigheid in te helpen", zooals V. d. Tuuk het uitdrukt (Zie V. d. Tuuk Kawi-Bal. Wdbk. I. 62): ngĕntas), o.a. de nawadwara, geopend door de rwa bhinéda; de reiniging (wasĕh) van zonden, om de swargga te kunnen bereiken; de verschillende lichaamskringen (mulakaṇṭa, de halskring; nābhi; ampru, de gal; enz.) genoemd, met de mantra's om hen te reinigen; campakabloemen erop gelegd, en de oogen ermede afgeveegd (usap); de lichaamsopeningen geopend door de rwa bhinéda; uitvoerig worden wederom de verschillende lichaamsdeelen genoemd, en de mantra's om de zondestof (pāpa) eruit te verdrijven (kukud). Dan volgt een „upadéça warahakna ring çisya": vele mantra's en yoga, ter verdrijving van de „pāpa pātaka"; de „phala" ervan is, dat wie is gestorven (tiba ning pati), terugkeert tot de padabhaṭāraparamaçiwa, „iti sang hyang rwa bhinéda".

Zooals uit dit korte overzicht blijkt, ligt deze codex geheel in het gebied der theologische speculatie over de ziel, en haar bevrijding van zondestof door mantra's en yoga; voor ons onderwerp bevat hij geen vergelijkingsmateriaal.

HOOFDSTUK II.

De gegevens uit de literatuur.

Het grootste deel der geraadpleegde literatuur over de lijkplechtigheden is ontleend aan het *Overzicht der literatuur omtrent Bali en Lombok, door C. Lekkerkerker.*

Voor de vergelijking met de H.S.S. heb ik in hoofdzaak gebruik gemaakt van: *R. van Eck*: *Schetsen van Bali* (Tijdschrift voor Ned. Indië VIII en IX), in mindere mate van: *Friederich*: *Voorloopig Verslag van het Eiland Bali* (Verhandelingen Bat. Genootschap XXIII).

Hier laat ik volgen een excerpt uit Van Eck, Schetsen van Bali, voornamelijk om de vele technische termen en uitdrukkingen, die we hierin vinden vermeld. De lijkplechtigheden worden beschreven in VIII, pag. 106 enz. Waar andere berichtgevers van V. Eck's beschrijving afwijken, is dit in de noten vermeld. Paralellen in den O.I. Archipel buiten Bali, en in Achter-Indië, zijn samengevat in eenige aanteekeningen aan het slot van dit Hoofdstuk.

In de eerste plaats de voorloopige begrafenis. Het lijk ligt bij de voorloopige begrafenis met het gelaat naar het Z.O.; op neus, borst, buik en voeten, duiten als teerkost *).

---

*) Volgens Friederich (Voorloopig Verslag van het Eiland Bali), geschiedt de voorloopige begraving in bamboe; eenige duiten worden in het graf gelegd; naast het graf staat een bamboe met een driehoekig huisje, voor offerande (rijst, bloemen en vruchten) voor de kerkhofbuta's; om het graf een pagĕr.

De begravenen kunnen zich als spookgestalten vertoonen, bv. Sudra's in de gedaante van een hond.

Dr. G. Krause, in: Lijkverbranding op Zuid-Bali (Ned. Indië Oud en Nieuw, Maart 1917, blz. 479—484) noemt ook het offernisje aan het hoofdeinde van het ½ M. diepe graf; aan de uiteinden één tot drie bamboekokers voor communicatie met de ziel (de urus-urus); de termijn vóór de verbranding is, volgens hem, drie, een en twintig, of veertig dagen; voor vorsten maanden of jaren; drie dagen voor de verbranding wordt het lijk opgegraven en in een pondok buiten de kampong gelegd; hij spreekt ook over „een witte balon, die soms voor de balé bandung staat"; hiermede wordt wel de damar kurung bedoeld. Onder de foto's

Hierbij noemt Van Eck de urus-urus = de bamboekokers in het graf, en de sanggartawang = de offernis op het graf (behalve bij de tani kĕlèn, de laagste Sudra's). Over afwijkende behandeling van bepaalde categoriën van dooden noemt hij het mĕbasah = in een open graf leggen (van lijken van poklijders); daarna, als surrogaat der verbranding, het ngluwah; dit wil zeggen, het lijk wordt gewasschen, door den priester ingezegend, en dan behoorlijk begraven; op Karang Asĕm bestaat dit ngluwah niet; eerst later mag de familie het mĕtuhun vieren. Lijken van zwangeren op dezelfde wijze behandeld. Wordt het kind in den open kuil geboren, dan volgt gewone verbranding; lijken van melaatschen legt men eerst eenige jaren in een gewoon graf.

Tot de voorloopige begrafenis heeft balseming plaats op de volgende wijze: nglèlèt = het inwikkelen van het lijk voor de balseming, in een paplĕngkungan = omhulsel van gespleten bamboe; als balsemingskruiden gebruikt men majakané, majakling, kasturi en blĕmbĕk.

Slĕpa = kist voor de voorloopige begrafenis, alleen voor rijken gebruikt.

Taḍah wuk = slaaf of slavin, die het vocht van een vorstelijk lijk opvangt in de banyèh, een daarvoor bestemde pot; zij worden later vrijgelaten, maar verbannen.

Voordat men tot de verbranding overgaat, legt men het lijk in de balé bandung *) = de doodentent, het lijk van een Brahmaan of Kṣatriya ligt hierin op een speciale balé, tumpang salu genaamd. Hierbij heeft plaats het majĕnukan = het doodenbezoek, door dorpsgenooten en verwanten. De vrouwen brengen mede de sok pajĕnukan = mandjes, met rijst, vruchten, enz.;

---

van den Oudh. Dienst (4e kwartaal 1916), gemaakt bij de verbranding van Gusti Djlantik, vinden we een opname van den optocht, bij het uitgieten van het lijkvocht. (No. 2637).

Boven den kuil, waarin het lijkvocht wordt uitgestort, staat een méruachtig steenen gebouw, candi genaamd (Volgens V. d. Tuuk); zie: Verslag 3e Congres Oostersch Genootschap, blz. 36.

*) T. J. Bezemer, in: Plechtigheden en gebruiken bij en na de begrafenis in de O. I. Archipel (Ned. Indië Oud en Nieuw, 2e Jaargang 1917—'18 pag. 177—190 en 207—227) noemt de doodentent, i.p.v. balé bandung, balé rompok. In Sri Poestaka (Tahoen IX no 12, December 1927): „balé bandoeng" atau „balé gedé" (blz. 268).

door het majĕnukan wordt men ritueel onrein (sĕbĕl) *).

Het lijk in de balé bandung is voorzien van een angkĕb pĕrĕrahi of muka santaké = gelaatsbedekking (V. d. Tuuk I. 690) of: hetgeen dient tot vervanging van des dooden aangezicht; om zich te oriënteeren (V. d. Tuuk I. 61), gelegd op het gelaat van het lijk in de balé bandung; op de angkĕb prĕrahi staat: sa-ba-ta-ha-yi, de pañcabrahma**) (nl. Içwara, Brahma, Mahadéwa, Wiṣnu, Çiwa); verder de ulon-ulon of Guru Indra, boven het hoofd van het lijk. (Zie hierover ook: Damsté: Balische Kleedjes en Doeken, Gedenkschrift Instituut voor de Taal- Land- en Volkenkunde van N.I., blz. 262, waar we de angkĕb prĕrahi en ulon-ulon zien afgebeeld). Over de benamingen der verbranding zegt Van Eck het volgende:

ngutang = het verbrandingsfeest ***); van aanzienlijken heet dit mĕlĕbu; is het lijk zelf voorhanden, dan spreekt men van gĕgènan (gĕgahènan) mĕwatang; is het lijk verloren geraakt, en moet men dus gebruik maken van een adĕgan (houten- of

*) Van Eck spreekt niet over den tijd van onreinheid van het sterfhuis; volgens Friederich is deze tijd voor een Sudra een maand, voor een Brahmaan 8 dagen, voor een Kṣatriya of Wéṣya daar tusschenin. Dit komt echter niet overeen met de beschrijving van de verbranding van Tjokorda Déwa Manggis, in Tijdschrift voor N. Indië, 1849 (1e deel, blz. 421—429: Een feest in Gianjar op Bali), waar het sterfhuis een maand en zeven dagen onrein was.

**) Volgens Friederich (Voorloopig Verslag van het Eiland Bali) wordt het lijk ontkleed; in plaats van de monmon worden 5 plaatjes in den mond gelegd, respectievelijk van goud, zilver, koper, ijzer en lood; (zoo ook bij Helms: Pioneering in the Far East, blz. 64), waarop geschreven: oṃ-sa-ba-ta-a-i (de pañcakṣara), Voor de verbranding worden ze weggenomen. Volgens het hierboven aangehaalde artikel (Een feest in Gianjar) echter, wordt de monmon niet voor de verbranding vervangen door de pripih's (blz. 428).

Zie hierover ook: R. Goris: Bijdrage tot de kennis der Oud-Javaansche en Balineesche Theologie, blz. 62 enz., waar we o.a. lezen: „onder pañcabrahma verstaat men de samenvatting der beginletters van de 5 „aangezichten" (pañca-waktra) van Çiwa: S (Sadyojāta, soms Sādhya), B op Java voor Sanscrit V (Vamadewa, op Java Bāmadéwa), T (Tatpurusa), A (Aghora), I (Içana)", op blz. 63: „. . . . de mantra sa-ba-ta-a-i wordt technisch pañcabrahma, en niet pañcakṣara genoemd. Friederich's meening is onjuist".

***) Volgens Friederich moet de verbranding plaats hebben op een „goeden" dag, bij wassende maan; volgens Van Eck mag men ook bij afnemende maan verbranden. In tijden van rampen en epidemiën mag geen verbranding plaats hebben, zooals men dan ook geen galungan viert.

lontarpop), dan heet het gĕgènan angun; alleen in het laatste geval directe invitaties rondgezonden *).

Voordat de voornaamste ceremonieën, pĕmbrĕsihan en nuhunpada, plaats hebben, vervaardigt men de wadah = lijkpyramide; hiervan noemt Van Eck de volgende soorten: tumpang wadah, of badé **) = wadah der 3 hoogste kasten.

---

*) Een afwijkende lezing hieromtrent vinden we bij J. de Vroom, Bal. lontarbrieven (T.B.G. XVIII, 1872, blz. 228—229 en XXI, blz. 104—119), waar we lezen op blz. 106: ngabèn = alle plechtigheden in verband met de verbranding, als het lijk niet eerst begraven, maar aan huis bewaard is; deelneming van verwanten en vrienden is dan verplicht, ook zonder uitnoodiging; mĕnangun heet het, als het lijk begraven is geweest; hieraan deelname alleen op uitnoodiging.

Weer anders vinden we het bij G. K. B. Agerbeek: Gebruiken en Gewoonten in de afdeeling Z. Bali, T. B. G. LVII, 1913, blz. 1—14: Is het lijk eerst begraven geweest, dan drie dagen vóór de verbranding offermalen (karya hala), dan komt men uit eigen beweging; is het lijk niet eerst begraven, dan op uitnoodiging (karya alu).

**) Friederich (Voorloopig Verslag van het Eiland Bali) beschrijft de badé als volgt: Grondslag van bamboe, daarop een pyramide van drie tot elf verdiepingen (zooals bij de Méru's), van hout of bamboe; bekleeding met katoen; op de hoeken en om het voetstuk figuren van olifanten en buta's; kleur: wit, rood, donkerblauw, geel. De zijden versierd met klatergoud en rood goed; van binnen spiegels en gereedschappen; op iedere verdieping staan wachters; in de bovenste ligt het lijk in witte kleederen (hier wijkt Friederich dus af van Van Eck, die het lijk in de balébaléyan plaatst).

Over de wadah zie ook: G.K.B.Agerbeek:Gebruiken en Gewoonten, enz.:

Kaula's en Wés̥ya's nista en madhya gebruiken de stellage met één dak (door Agerbeek speciaal een wadah genoemd); hoogeren, die met meer dan één dak (tumpang badé); de priesters de padmasana, zonder dak. (Zie de afbeelding in G. Krause: Bali II. blz. 133). Verder vindt men in Juynboll's Catalogus van het Rijksethnogr. Museum VII, blz. 104 enz. een model van een badé (uit Djĕmbrana) met 9 verdiepingen; op zij van de eerste verdieping een gevleugelde houten wilmāṇa-kop (dit is waarschijnlijk de ulon-ulon ing badé, van codex 5169, zooals we bij de H. S. S. hebben gezien), wiens vleugels tot de 3e verdieping reiken, waarin het lijk ligt (dit wijkt dus weer af van de voorstelling van Van Eck, zoowel als die van Friederich). (Zie de afbeelding van G. Krause. Bali II, blz. 132). Als versiering der wadah soms Wiṣnu op Garuḍa of Rāwana op Wilmāṇa.

In Sri Poestaka (Tahoen IX no. 12, December 1927) geeft Dr. Goris een, in het Maleisch geschreven, beknopte verhandeling over het verloop der lijkverbranding op Bali daarin beschrijft hij de badé als volgt: ,,De badé, waarop de doode gedragen wordt, bestaat, om zoo te zeggen, uit drie gedeelten: het onderste deel, gegoenoengan genaamd, gelijkend

Wadah matulis = een met voorstellingen uit Rāmāyana en Bratayuda enz. beschilderde wadah, voor hen, die het toya tirta van den pĕdanda ontvangen.

Wadah paputihan = gewone wadah, met wit linnen behangen.

Wadah mĕgamĕt = wadah met ongesponnen kapas behangen, voor prabali's (= adellijken).

Wadah gagunungan = badé, rustend op een houten garuḍa (de ulon-ulon, zie codex 5169).

Padmasana = Çiwa's zetel, wadah zonder dak, voor een priester, die bij zijn leven heilig genoeg was, om Sang Hyang Surya in het aangezicht te zien.

De wadah met elf daken wordt alleen gebruikt voor den Déwa Agung en zijn verwanten.

Wat de samenstelling van de wadah betreft, noemt Van Eck:

sanan = de grondslag van bamboe,

balébaléyan = kastje, waarin het lijk ligt,

bahong capung = gedeelte van de wadah, tusschen de balébaléyan en de bovenste verdieping.

Dan volgt de voornaamste lijkplechtigheid, het pangaskara of pĕmbrĕsihan (= lijkwassching), die plaats heeft na het vervaardigen van de wadah. De pĕdanda legt, voor het ngrinkĕs (= inwikkelen), onder mĕwéda, een monmon (= gouden ring met robijn), in den mond van het lijk, een waja (= stukje staal) tusschen de voortanden, een mĕlatibloem tusschen de hoektanden; een méka (= spiegelglas) op het oog; malĕm (= brok was) in de ooren, en een intaran-blad op de wenkbrauwen; romp, armen en beenen worden ingewreven met een geel mengsel van eierdooiers, olie en bloemen; afgewreven met sikapa-bloemen; al deze voorwerpen heeten bantĕn suci, en worden mede verbrand, behalve de monmon, die door een bloem vervangen

---

op een berg, of wereldbol (boemi), geplaatst op den rug van een nāga, of van een koerma-radja (schildpad). Aan de badé maakt men aan den eenen kant aan de voorzijde, den kop van een garoeda, d.w.z. de vogel, waarop Wiṣnoe rijdt, en aan de achterzijde de vleugels van dien vogel, kampit genaamd. Op de gegoenoengan (goenoeng-goenoengan) rust de balébaléan, waarin het lijk wordt gelegd. Op de balébaléan plaatst men daken, 3, 5, 7 of 11, naar gelang van rang en stand van den overledene".

Zooals men ziet, komt deze beschrijving het meest overeen met die van Van Eck. Deze, en nog verder volgende gegevens uit Sri Poestaka, citeer ik speciaal, omdat ze het groote voordeel bezitten betrouwbaar te zijn.

wordt *); gebalsemde lijken krijgen deze bantĕn suci eerst op de verbrandingsplaats, eenige oogenblikken voor de verbranding.

mungkah = het naar huis brengen van het lijk voor het pĕmbrĕsihan; na de wassching legt men het lijk in de balé bandung; wie het dan nadert, begaat doodzonde (orat pati); op het erf staat de damar kurung **) (onder de foto's van den Oudh. Dienst, van de verbranding van Gusti Djlantik, is een afbeelding (no. 2642), van de damer kurung, aan den ingang van de puri Karang Asĕm; het is een opgehangen, witte lampion, met ruitvormige beschildering); om de ziel den weg te wijzen; aan eenige Sudra-families is het gebruik van een damar kurung verboden. Den dag, volgend op het pĕmbrĕsihan heeft de tweede voorname ceremonie plaats, nl. het nuhun pada (= de absolutie), waardoor de ziel van zonde gereinigd wordt; dit gebeurt op het erf van den pĕdanda, die in zijn piyasan is gezeten; men biedt hem den bĕbokoran aan, een mandje waarin rijst, bloemen, vruchten en duiten; daarin bevindt zich de prĕrahi of pĕngawak, het poppetje, dat hier als adĕgan dienst doet; de pĕdanda raakt het aan met zijn voet (nuhun pada), of met een lotus***). Is echter het lijk niet begraven

*) In Bagus Humbara, of Mantri Koripan (In Bijdragen T. L. & V-kunde, van N.I. 3e reeks, deel 11, door R. Van Eck) vinden we dezelfde beschrijving van het pĕmbrĕsihan; door deze ceremonie wordt de doode gereïncarneerd als een tweede Sang hyang Sĕmara, of, indien het een vrouw betreft, als een Supraba of Wilotama; na de wassching wordt het lijk in kleederen gewikkeld (kĕrĕb of ngrinkĕs). Zie strophe 406: de prinses Dangbiru doodt, op Garuda gezeten, den reus, haar vader, en volbrengt daarna zijn pĕmbrĕsihan.

Vgl. Pan Bongkling: De vertelling van Pan Bungkĕling op Lombok (in T. B. G. XLV, blz. 172): de monmon geeft een welluidende stem, de méka een scherp gezicht, de waja sterke tanden, de gadung met kuñit waarmee het lijk wordt ingewreven, een gele huid; de eieren een goed gevormd lichaam; de olie fijnheid.

Volgens Agerbeek: Gebruiken enz. (T. B. G. LVII blz. 1—14) heeft daags vóór de verbranding, den dag dus volgend op het pĕmbrĕsihan, nog plaats het pĕbaktiyan, voor de vereering van den stamvader (kĕpurusa).

**Het licht om de ziel den weg te wijzen; vgl. de legende van Kuñjarakarna, in: Kern V. G. X blz. 23: „Daarom hebben degenen die op aarde een lijkplechtigheid vieren lampen bij zich, die dienen moeten als licht voor de zielen wanneer ze in de duisternis komen".

***) Vgl. Kruyt: Het animisme in den Ind. Archipel, blz. 348: Na de pĕmbrissian maakt de doode als poppetje zijn opwachting bij den

geweest, dan zet hij den voet op het lijk zelf; vgl. Van Eck: Balin. - Holl. Wdbk., blz. 117.

Bij het nuhun pada ligt op een pot met smeulend reukhout en bloemen, de pĕnĕrangan, een lontarblad met tooverformulieren, om droog weer (tĕraṇg), bij de verbranding te verkrijgen. Op den middag na het nuhun pada, haalt men den eerestaf der pitara's, den pĕmuspaän (bamboestok, waaraan figuren) uit den tempel, of uit de woning van den pĕmangku, en brengt hem naar het sterfhuis; de ziel gaat tegelijk mee; den volgenden dag heeft de verbranding plaats.

kwangèn = een offer, bestaande uit een blad, waarin een bloem en duiten, meegebracht door de verwanten, die na het nuhun pada hun sĕmbah komen maken voor het lijk in de balé bandung.

De volgorde van den lijkstoet *) wordt als volgt beschreven:

---

pandita, den vertegenwoordiger der goden, om hulde te brengen en vergiffenis van zonden te vragen.

Op blz. 38 vinden we het knippen van het haar en de nagels (van lontarblad gemaakt) van de bij het nuhun pada gebruikte prĕrahi; dit doet een der verwanten van den doode; de nagels als zetel der zielestof.

*) Friederich's beschrijving van den lijkstoet wijkt af van die van Van Eck, in zooverre, dat hij de draagsters der upacara vóór die van het toya tirta plaatst; hij geeft als bestanddeelen van het wijwater: mas pripi, een gouden ring met robijn, dien de pĕdanda houdt; bloemen, balung-balung (gewreven sandelhout), klein gestooten robijnen, bija (gele rijst), samsam (gesneden bloemen en bladeren). In plaats van de panuriyaga noemt hij de bantĕn dagan of bantĕn buta, bestaande uit rijst, vleesch, vruchten, bloemen en bladeren; vijf kleuren: wit (Çiwa), rood (Brahma), geel (Buddha, Çiwa), zwart of donkerblauw (Wisnu, Kāla) en brumbu (de hoogste Çiwa). Het sĕkarura, de ibĕr-ibĕr, pisang dyati, en panuntun vermeldt hij niet.

In: Een feest in Gianjar op Bali (T. N. I. 1849, 1e deel blz. 421—429) (de verbranding van Déwa Manggis) worden in den lijkstoet vermeld: Upacara, toya tirta en bantĕn dagan; dit komt dus overeen met Friederich's beschrijving. Evenzoo in Dr. Goris' artikel in Sri Poestaka: „Vóór de balé nāgabandha gaat een lange rij vrouwen, die de offers voor de kāla's en buta's dragen, vruchten en veelkleurige bladeren". Op blz. 426 (T.N.I.) wordt vermeld, dat het lijk door middel van een brug over den muur van de puri werd gebracht, zooals dit, naar ik meen, bij vorsten gewoonte is; daarentegen lezen we bij P. A. Leupe: Het gezantschap naar Bali onder G. G. Hendrik Brouwer, in 1633 (Bijdragen Taal-, Land- en Volkenkunde, 2e Reeks, deel 1, 1856, blz. 1—71) in de beschrijving van de verbranding der vorstin (blz. 52—56), dat het lijk werd uitgedragen door een gat in den muur, naast de poort. De magische bedoeling is natuurlijk dezelfde, n.l. den geest van den doode te beletten

1°. de koelies met brandhout, voor vorsten sandelhout.

2°. 20 a 30 lansdragers.

3°. de draagsters van het toya tirta of toya pangĕntas, het wijwater, verkregen van den pĕdanda Buddha of pĕdanda Çiwa.

4°. de panuriaga of tĕtukon, offeranden op een zeef gedragen, om de ziel uit Yama's hel los te koopen.

5°. de draagsters der upacara (kleederen, ringen, spiegels, toiletbenoodigdheden, sirih-doos [van vorsten is deze van goud] en pajoeng); ernaast gaat de man, die het sĕkarura (doodengeld) strooit.

6°. de pĕdanda, die de wadah geleidt (ngulapin), met een hakmes, pĕnastas dalan (= wegbereider) in de hand; bij sommige families leidt niet de pĕdanda, maar een bloedverwant in den 4en graad (meestal een kleine jongen), de wadah; de „slang" (Van Eck bedoelt waarschijnlijk het touw, immers alleen kṣatriya's hebben de nāgabandha), is dan niet van riet, maar van rotan en gesponnen garen; de geleider heet dan pĕnandan of panantan.

7°. de wadah; aan de balé-baléyan zijn vastgemaakt de ibĕr-ibĕr (= kuikens), (of hitik-hitik, Zie Van Eck Bal.-Holl. Wdbk. blz. 16), die meestal gestolen zijn door de jongens uit de buurt; vóórdat de wadah verbrand wordt, laat men de ibĕr-ibĕr los. Naast de balébaléyan rechts en links twee of vier personen, die een pajoeng boven het lijk houden, om de zon te beletten het lijk te zien(?).

De dragers van de wadah zijn van gelijke kaste als de doode, of van lagere kaste; de dragers uit de wijk der familie krijgen een padana (= een geschenk, van 25 duiten en een hoofddoek). Tusschen de afdeelingen van den lijkstoet loopen jongens met bamboestaken, waaraan een pakje wit en gekleurd garen en 27 duiten, die ze krijgen als belooning; en anderen, die de pisang dyati *) (levensgroote poppen) dragen; ten slotte de panuntun (= een jongen met een blaasroer), die bij de verbrandingsplaats gekomen, dadelijk hard moet terugloopen. De wadah wordt driemaal om den viersprong op den dorpsweg gedragen**),

---

terug te keeren; vgl. het sluiten van de blinden en luiken, of het neerlaten der gordijnen in het sterfhuis, en aangrenzende huizen, op sommige plaatsen ten onzent nog gebruikelijk.

*) in G. Krause: Bali II, vindt men op blz. 152 pisang dyati, bij een vorstelijken lijkstoet, afgebeeld.

**) Dit wordt bij Friederich niet vermeld.

waarbij de jongere familieleden er driemaal onderdoor kruipen; op de sĕma (de verbrandingsplaats) gekomen, wordt de wadah ook daaromheen driemaal rondgedragen. Het lijk wordt uit de wadah gehaald en in de patulangan gelegd; daarna volgt de laatste lijkwassching door den pĕdanda; de potjes met toya tirta na lediging stukgegooid. Patulangan en wadah worden verbrand *); eenige duiten, een stuk doek, en witte bloemen, door de bloedverwanten op het lijk geworpen; zij verzamelen later de asch (adĕng), die bewaakt wordt door een paar houten poppen, rechts en links van den brandstapel.

Daags na de verbranding heeft het makirim**) plaats, het in zee werpen der asch.

Verder noemt Van Eck nog de volgende ceremoniën na het makirim ***).

*) Volgens Friederich worden de kleederen thuisgebracht, en de badé geplunderd, niet verbrand; volgens Juynboll (Catal. Rijks Ethn. Museum VII, blz. 104 enz.) de wadah van zijn kostbaarheden beroofd, en daarna verbrand.

Gedaante der patulangans, volgens Friederich: voor Cokorda's (regeerende vorsten) een singha of lĕmbu (voor mannen zwart, voor vrouwen wit); voor sudra's een gewone kist, of diervorm (gajamina b.v.); kṣatriya's hebben de nāgabandha aan hun patulangan(?) (dit moet natuurlijk zijn: aan hun wadah); de slang is gevleugeld, en dertig vadem lang.

Fr. vermeldt de legende over het ontstaan der gewoonte van het beschieten der nāgabandha, door den pĕdanda: de Déwa Agung, die om de brahmanen te bespotten, den pandita op de proef stelt, door hem te vragen, wat er in een zekeren put is, waarin hij een gans heeft laten verbergen; de pandita antwoordt- ,,een nāga''; wanneer de déwa hem dan uitlacht, komt er inderdaad een nāga uit den put, die den vorst wil verslinden; de pandita redt hem, door de slang te dooden. Vandaar de ceremonie van het beschieten van de nāgabandha, aan de wadah van een kṣatriya gehecht, door den pĕdanda. Volgens Dr. Goris is deze voorstelling onjuist; niet de nāgabandha wordt beschoten, maar de pĕdanda schiet, in de balé nāgabandha gezeten, pijlen af naar de vier windstreken.

**) Volgens P. A. Leupe: Het gezantschap naar Bali onder G. G. Hendrik Brouwer, in 1633 (Bijdragen als voren) had het makirim van de vorstin een maand en zeven dagen na de verbranding plaats; de beenderen naar Lĕbik gebracht, tot asch verbrand, en deze in potten in zee geworpen.

***) Over de plechtigheden na het makirim vinden we bij Friederich alleen vermeld, dat 14 dagen, eenige maanden, en een jaar na de verbranding, een dergelijke ceremonie wordt verricht, met een badé, waarop puspa's, die in zee geworpen worden; dan is de overledene onder de pitara's in Swarga, en heeft deel aan de offers in de huistempels.

Bij G. K. B. Agerbeek: Gebruiken en Gewoonten in de Afdeeling

ambukur = groot offerfeest, waardoor de laatste tol aan

Z. Bali (T.B.G. LVII 1913, blz. 1—14) vinden we het volgende over de plechtigheden na het pĕkiriman: twee dagen na het pĕkiriman heeft plaats het ngĕtĕlunin om het „sĕbĕl" zijn der verontreinigde verwanten op te heffen; binnen 42 dagen na afloop het ngrorasin, om de ziel te doen overgaan van de Sorga Nista naar de Sorga Madya (deze voorstelling wijkt dus af van die bij Van Eck, die het ngĕtĕlunin niet noemt, en het ngrorasin bepaaldelijk op den 12en dag plaatst, hetgeen in overeenstemming is met den naam der ceremonie; vgl. echter het slot van Hoofdstuk III en III blz. 90 noot).

Verder zegt Agerbeek: „De ziel van een Wéṣya, Kṣatriya, of Brahmaan kan naar de Sorga Utama opstijgen, mits door een lingga daar ingebracht; de lingga is hier de ziel van de pĕdanda van den doode" (dit is mij niet recht duidelijk). „Dit geschiedt door het maligiya, waarvoor bukurs gebruikt worden, stellages als een padmasana".

Hij beschrijft het verloop van het maligiya als volgt:

Eerste dag: pangupĕtiyan: in de bukur wordt een pripé, een poppetje van bladgoud, of candanahout gelegd, dat de overledene voorstelt (een adĕgan dus).

Tweede dag: pĕbĕrĕsihan van de pripé.

Derde dag: pĕbaktiyan van de ziel van den doode.

Vierde dag: panuñjĕlan: verbranding van de pripé; de asch in een klapa gading verzameld; en het pĕnañutan, het in zee werpen der asch, zooals het pĕkiriman na de gewone verbranding. Deze beschrijving van het ngrorasin komt vrijwel overeen met die in Sri Poestaka; zie Hoofdstuk III blz. 90 noot.

In: Oudheidk. Verslag 1916 (4e kwartaal) schrijft Dr. Bosch over de bukubukuran (blz. 115): „Bij de çrāddha-plechtigheid voor Tribuwana Wijaya Uttungadewi (Nāgarakṛtāgama zang 66), in hoopen aangevoerd, als hulde van vorsten en kṣatriyas. Prof. Kern vertaalt: Tempelvormige stellages (?); nu nog op Bali, in den vorm van méru's, door 4 of meer man gedragen, van boven in den trant van een wadah versierd, met klatergoud, papieren bloemen, en spiegeltjes, van onderen belegd met gebak en versnaperingen, nu nog bukubukuran of pĕmuspayan genoemd" (Volgens Van Eck is echter pĕmuspayan de eerestaf der pitara's). Zie ook de afbeelding in Ned. Indië Oud en Nieuw 1916—17 blz. 526. Verder over de „booten", bij dit çrāddha als bijdrage door twee rechters geleverd: „was het toeval, of overlevering", vraagt Dr. Bosch, „dat in den optocht van lieden, die voor de verbrandingsplechtigheid te Karang Asĕm den Stedehouder hulde kwamen betuigen, zich ook twee booten bevonden? (waarvan er een — tempora mutantur — de Emden verbeelden moest)." Het ambukur is dus, zooals uit het bovenstaande blijkt, te beschouwen als een Balisch çrāddha; zie hierover ook: De bubur-ceremonie bij het Bal. sraddha-offer, een voordracht van V. Stein Callenfels, op het 3e congres Kan het Oostersch Genootschap, Verslag, blz. 31 enz.; terecht zegt Dr. vruyt (op blz. 33), dat de bubur, bij deze gelegenheid door de pĕdanda

Yama wordt betaald, eenige dagen na het makirim (alleen voor de hoogste kaste); bukur-bukuran of maligiya.

ngrorasin (= feest van den twaalfden dag); de doode nogmaals in effigie verbrand, en de asch denzelfden dag in zee of rivier geworpen. (Voor de lagere kasten; gaat aan het ambukur vooraf). Dan volgt het mĕtuhun (= neerdaling); de adĕgan na zonsondergang op het erf, bij den ingang, opgehangen;

mĕpĕgat (= het sluitingsfeest); de dorpsgoden verklaren, bij monde van den pĕmangku, dat Yama voldaan is, zoodat de ziel als dawuh (dauw) kan neerdalen, zooals ze in andus (rook) opgegaan is, bij de verbranding; (eenige dagen na het mĕtuhun);

dĕwanyajna en butanyajna = offerfeest voor goede en booze geesten, die tot het slagen der verbranding hebben meegewerkt; (op sommige plaatsen na het mĕpĕgat gevierd).

Aldus is de beschrijving van het doodenritueel door Van Eck. Voor zoover niet in de noten is vermeld, komt Friederich's Voorloopig Verslag hiermede overeen; het is evenwel lang niet zoo volledig, en leent zich, zooals gezegd, niet zoo goed als Van Eck's beschrijving voor uitgangspunt van vergelijking met de gegevens uit de H.S.S.; zelfs belangrijke ceremoniën, zooals het nuhun pada, ontbreken bij Friederich. Zooals uit de in de noten ondergebrachte citaten blijkt, bestaat ook tusschen de andere berichtgevers allerminst overeenstemming; we moeten evenwel rekening houden met de, m.i. zeer waarschijnlijke mogelijkheid, dat er plaatselijke verschillen zullen bestaan, en dat ook onderdeelen der ceremoniën zich in den loop van den tijd kunnen gewijzigd hebben.

We zijn nu genaderd tot het derde hoofdstuk, de vergelijking van de gegevens uit de literatuur met die uit de handschriften. Wanneer we deze beide groepen overzien, dan is het reeds van te voren duidelijk, dat we niet mogen verwachten, positieve conclusies te kunnen vaststellen; zij loopen daarvoor te ver uiteen, en ook de gegevens uit iedere afdeeling op zichzelf wijken onderling in vele gevallen van elkander af. Daarbij komt nog, dat volgens mededeeling van Dr. Goris „geen enkele beschrijving betrouwbaar is, ook niet Van Eck en Friederich".

Gaan we, tot slot, nog even na, wat de afbeeldingen op de

---

istri bereid, niet de bubur pirata is; deze wordt geheel anders samengesteld; vgl. codex 5169, aanteekening 35 enz.).

monumenten ons leeren aangaande de doodenceremoniën uit vroegeren tijd, en de daarbij gebruikte utensiliën.

Het zou prachtig geweest zijn, als we b.v. tempelreliëfs hadden, die ons een volledig beeld gaven van het doodenritueel, en die een verklaring konden geven van het ontstaan van voorwerpen als wadah, patulangan, e.d.; dit is echter niet het geval.

Op Lara Djonggrang komt een reliëf voor, dat volgens Stutterheim (Rāma-legenden und Rāma-reliefs in Indonesien blz. 155 plaat 8a) Daçaratha's lijkverbranding voorstelt (nl. volgens de verklaring van Mej. Tonnet). De daarop afgebeelde stellage beschrijft hij aldus:

„Ein Gestell, einer umgekerten Pyramide ähnlich. Die Kante der Deckfläche ist mit herabhängenden Wimpeln geschmückt, während durch die Ecken Kokosblätter gesteckt sind. Auf die Deckfläche, die aus parallel laufendem Lattewerk mit Zwischenräumen besteht (Rost?) wird von einem dahinterstehendem Werkmann eine verzierte Kiste geschoben. Die Kiste ist von niedriger Form, wird unten und oben von einem mit „Antefixen" verzierten Rand umschlossen und steht auf kleinen Füssen".

Wat den vorm der stellage betreft, wijst S. (in aanteekening 577) op de Hindoe-Javaansche altaarsteenen, Yoni genaamd. (Zie ook K. With: Java, Tafel 101; nieuwe uitgave Tafel 73). Het is mogelijk, dat we hier met een verbranding te doen hebben; intusschen lijkt het heel weinig op de verbrandingsplechtigheid van een Kṣatriya, zooals we die op Bali kennen. De kist b.v., is een bandusa, of slĕpa, geen patulangan; zou dit reliëf misschien het te pronk leggen van het lijk voorstellen, op een soort „tumpang salu", waar de vrouw en de dienaren die er nevens zijn afgebeeld, hun hulde komen betoonen, en rouw *) bedrijven?

---

*) Het vermoeden, dat we in dit reliëf, niet de verbranding, maar de beweening van den doode moeten zien, wordt versterkt door de beschrijving in het Rāmāyana (II, 64, 77, enz.); zie hierover: Caland: Die Altindischen Todten- und Bestattungsgebräuche (blz. 169): aangezien Rāma en Laksmana, Bharata en Catrughna afwezig zijn, wordt het lijk in een met olie gevulde badkuip voorloopig bewaard, waarbij de vrouwen de doodenklacht verrichten. Het komt mij waarschijnlijk voor, dat we op dit reliëf deze scène vinden afgebeeld: het lijk ligt in een kist of kuip, op een verhooging, waaromheen treurende vrouwen en dienaren; Bharata, die later voor de verbranding naar Ayodhya terugkeert, is nog niet aanwezig. Ook zien we niets van de ingrediënten, die bij de verbranding

Ook Stutterheim houdt de kist voor een kĕranda ĕmas (blz. 156); hij localiseert echter de scène bij den brandstapel.

Misschien bestaat er eenig verband tusschen de lĕmbu-patulangan, en de afbeelding van de tāmra-gomukha, den helleketel in koeiengedaante, die we kennen uit de Kuñjarakarṇa-reliëfs van Tjaṇḍi Djago *); deze tāmra-gomukha immers, heeft geheel de gedaante van een patulangan in lĕmbu-vorm, een uitgeholde runderfiguur met opening in den rug; zou wellicht reeds in den tijd van Singhasari de gewoonte bestaan hebben, de dooden in diervormige sarcophagen te verbranden, en zou de maker van het genoemde reliëf zijn tāmra-gomukha naar dit model hebben gevormd? Voor zoover mij bekend is, bestaan er geen aanwijzingen aangaande het gebruik van dergelijke patulangans in het oude Java, en is het iets specifiek Balisch; althans in zijn tegenwoordige gedaante; Indonesische oervormen van patulangans schijnen te bestaan op Flores enz. (Zie Oostersch Genootschap, Verslag 3e Congres, blz. 35) en op Nias (Zie Hoofdstuk II, aanteekening bij: patulungan)**).

Ten slotte noem ik nog de verbrandingsstellages uit het Angling Darma-verhaal, op Tjaṇḍi Djago (Brandes: Tjaṇḍi Djago, blz. 72): „Het volgend tooneel stelt den vorst voor, gezeten in een balé, geneigd om zijne gemalin in den dood te volgen, die reeds het getimmerte daarnaast, waar men het vuur al ziet opvlammen, beklommen heeft, om zich in den brandstapel te storten". (Foto's 55—60). Het zijn overdekte stellages, in pĕndapavorm, gelijkend op die, waarop tegenwoordig de patulangans geplaatst worden (vgl. de afbeeldingen in Krause: Bali II, blz. 154).

---

gebruikt worden, zooals hout, vuur, offers e.d. Of de vorm van de lijkkist met dien van een tailadronya overeenkomt, durf ik niet te zeggen; evenwel wijst alles op een beweening van den doode, niet op een verbranding. Over Tailadronya, zie Mahaparinibbāna-sutta V. 26 (S.B.E. XI. blz. 92); „Then they place the body (nl. van een Kakkawati Raja, een Cakrawartin) in an oil-vessel of iron, and cover that close up with another oil-vessel of iron". (ayasaya téla-doniya) (zie ook de noot 4 op blz. 92, over ayasaya; misschien brons?).

*) Zie Brandes: Tjaṇḍi Djago foto 31 en 33.

**) Zie hierover ook: M. A. Muusses: Koecultus bij de Hindoes blz. 61—63; op blz. 62 lezen we o.a.: „Er is waarschijnlijk wel een verband te zoeken tussen de vorm van de hellepan, en die van de „knekelkist", maar in geen geval is de kist naar de hellepan gevormd", en op blz. 63: „Het houten rund zou dan de voorstelling kunnen zijn van het totemdier van den overledene".

Alvorens tot Hoofdstuk III over te gaan, rest ons nog, volledigheidshalve, een korte bespreking van een, vroeger, zeer belangrijke ceremonie, die nu voor goed „geschiedenis" is geworden, n.l. het mĕsatiya, de weduwenverbranding. Ook hierbij zien we weer hetzelfde verschijnsel: de berichtgevers zijn het voortdurend oneens; wie van hen de juiste beschrijving geeft, als er een bestaat, die zoo genoemd mag worden, is nu niet meer uit te maken, aangezien dit, zeer zeker theatrale en aangrijpende, slot der lijkverbranding, voor goed verboden is. Voor zoover we uit de, dikwijls al te nuchtere, beschrijvingen van dit geweldig schouwspel kunnen opmaken, moet het zeker zijn geweest, wat Chastellain zegt van het Godsoordeel te Valenciennes: „Moult belle sérimonie" (Prof. Huizinga: Herfsttij der Middeleeuwen, blz. 165). De handschriften bewaren over dit onderwerp een volmaakt stilzwijgen.

In Friederich's Voorloopig Verslag vinden we:

Satiya = de vrouw, die verbrandt in hetzelfde vuur met haar echtgenoot, na zich bij het neerspringen te hebben gekrist.

Béla = zij, die levend in een afzonderlijk vuur verbrand wordt (Skrt. wéla = plotselinge dood?). (Ook de amok van de volgelingen van een vorst, bij een puputan, heet béla). Zij zijn heilig, en genieten de eer der pitara's; hun verwanten worden door den opvolger van den overleden vorst, désa-hoofd, pambĕkĕl enz. gemaakt. (Dit gaf natuurlijk dikwijls aanleiding tot het uitoefenen van pressie, door de verwanten, op de vrouw, om zich te laten verbranden, wegens de voordeelen, die dit aan haar familie verschafte; toch zijn zeker ook vele vrouwen satiya geworden uit eigen vrije wil en overtuiging).

Acht dagen na het overlijden werd gevraagd, welke vrouwen satiya of béla wilden worden.

De optocht is als die bij de lijkverbranding; de vrouw zit in een balé met drie verdiepingen. Achter de vuurplaats is een brug van bamboe, waarop een huisje *), waarin de béla wacht, tot de dooden-ceremonieën geëindigd zijn. Op het hoofd draagt zij een titiran (een klein soort duif), die wegvliegt, als het symbool der ontvliedende ziel.

Friederich's opvatting van het verschil tusschen satiya en béla, vinden we ook in T. N. I. 1849, 1e deel, blz. 421—429 (de beschrijving van de verbranding van Déwa Manggis, in Gianjar);

*) panggungan, een op palen rustende loods; stellage, waarvan zich de vrouw in het vuur stort (V. d. Tuuk IV. 340).

het zijn bijna allen Sudra-vrouwen; het mĕsatiya heeft bijna alleen bij vorstelijke verbrandingen plaats. Volgens Crawfurd (On the existence of the Hindureligion in the island of Bali, blz. 135 enz.) daarentegen, is een satiya een wettige vrouw, béla een bijvrouw. Bij Brahmanen nooit mĕsatiya, bij Sudra's zelden; volgens Mohammedaansche berichtgevers wordt geen dwang uitgeoefend; dikwijls is er een groot getal satiya's en béla's, b.v. bij de verbranding van een radja van Bulèlèng, 74; een radja van Karang Asĕm heeft het mĕsatiya verboden.

Volgens Van Eck (Schetsen van Bali) kunnen ook mannen satiya en béla zijn; de weduwenverbranding noemt hij mĕpĕndĕm sumirang; ook P. L. van Bloemen Waanders, in: Aanteekeningen omtrent de zeden der Balineezen, vooral van Bulèlèng (T. B. G. VIII, 1859, blz. 105—279), vermeldt mannen als satiya en béla op blz. 145.

Bij den dood van een vorstin had mĕsatiya van slavinnen plaats; zoo b.v. deelt P. A. Leupe mede, (in: Het Gezantschap naar Bali onder G.G. Hendrik Brouwer, Bijdragen T. L. en V.-kunde 2e reeks I, blz. 52—56), dat bij den dood van een vorstin 22 slavinnen als béla's werden gekrist en verbrand.

Zooals gezegd, is het mĕsatiya door de regeering verboden; het eenige „mĕsatiya", dat nu nog wordt toegepast, is het mĕsatiya rambut*): het afscheren van het haar, bij den dood van een vorst; bij het overlijden van den Déwa Agung moeten alle mannen dit doen, die van Badung scheren slechts de helft van het hoofd; zij worden gezegd, slechts met de helft van het hart te beminnen; over het geschoren haar draagt men een witte doek. (Volgens Van Eck, Schetsen van Bali).

Het mĕsatiya rambut wijst er, m.i. op, dat vroeger een, althans officiëele, verplichting bestond, zich te dooden bij het overlijden van den Déwa Agung; zie ook de witte kleur (doodskleur) van de hoofdbedekking; dus iets dergelijks, als het seppuku of harakiri in Japan, bij den dood van den Mikado.

---

*) Vgl. Wilken: Ueber das Haaropfer, en Kruyt: Het Animisme in den Indischen Archipel (blz. 35): het haar als zetel der „zielstof"; het haar afscheren, bij het overlijden van een vorst, vinden we ook op Timor; evenzoo in Siam (Zie: Aymonier: Le Cambodge: les provinces siamoises, blz. 30). Bij de Dajaks van Koeala Kapoeas knippen zij, die de doodenceremoniën verrichten, zich aan den linkerkant wat haar af; de weduwen knippen het haar af tot de schouders (Zie: Bijdragen T. L. en V. kunde 81, blz. 240 enz.).

H. Kern in: De miskende trouwe gade, Balineesch Zedendicht, een tegenhanger der Griseldis-novelle (Verspreide Geschriften XIV), noemt (blz. 150) de weduwenverbranding niet oorspronkelijk Indisch, in strijd met Weda's en Wetboeken. Eerst in het Mahābhārata vindt men een voorbeeld van een koningsweduwe. Kern houdt het voor een inkruipsel, begunstigd door de talrijkheid der vorstelijke harems, als middel tegen moordaanslagen van die zijde. Hiermede ben ik het niet eens; het volgen van den overleden vorst of echtgenoot in het hiernamaals, is een zoo natuurlijk en overal voorkomend verschijnsel *), dat een zoo gezochte verklaring waarlijk overbodig is. Kern's opvatting is in dezen dezelfde als die van Lodewijckz., in: De eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië, onder Cornelis de Houtman (uitgave Linschotenvereeniging VII, blz. 202): ,,Deze costume is eerst door een Coninck inghestelt, overmits de vrouwen om een cleyne oorsaecke haer mans vergaven met duysentderlij manieren, als zij de mans moede waren, ende eenen anderen beminden. Welcke Coninck, siende dat hij door de vrouwen also zijn principaelste volk verloren heeft, sette dese Wet **) in, waerdoor sulke sterfte opgehouden is, ende so ons geseyt worde, was daer een groote Heer ghestorven, diens lichaem verbrancdt soude worden, ende wel 50 levende vrouwen daermede, welck voorwaer een schrickelijck spectacel wesen moet. Ja datter niet een van ons belust was, om tselve te gaen sien".

---

*) Men denke b.v. aan de geschiedenis van Abradatas en Panthea (door Xenophon), waar we lezen, hoe Panthea zelfmoord pleegt bij het lijk van den gesneuvelden Abradatas (Cyropaedie VIII. 3.)

**) In de noot onderaan blz. 202 (noot 21): Dit is het gewone fantasieverhaal van Europeesche reizigers uit de 14e—16e eeuw, oorspronkelijk wel uit den koker van Moh. Voor-Indiërs.

AANTEEKENINGEN BIJ HOOFDSTUK II.

Aanteekening bij blz. 58 (de voorloopige begrafenis). Dit gebruik komt ook voor in Achter-Indië, b.v. in Tonkin, waar men, evenals op Bali, bamboekokers in het graf plaatst, zooals de Balische urus-urus (Zie: Bull. de l'Ecole fr. d'Extrême Orient VIII: Etude sur les coutumes et la langue des Lolo et des Laquá du Haut Tonkin, par A. Bonifay; voorloopige begrafenis bij de Lolo Man Kouanh).

In den O. I. Archipel vinden we de bamboekokers in het graf bij de Tĕnggĕreezen. (Zie Bijdragen T. L. en V. kunde 53, blz. 123).

De grafwacht, en het verwijderen van het lijkenvocht, treffen we aan in vele streken van den Archipel: b.v. op Soemba, waar de slaven, die het graf bewaken, papangga, papaga, vroeger werden geofferd. (Zie Bijdragen T. L. en V. kunde 78, blz. 525 enz.)

Te Tobélo (op Halmaheira) kregen slaven hun vrijheid, door grafwacht te houden, zooals de Balische taḍah wuk. (Zie Bijdragen T. L. en V. kunde 78, blz. 152).

Volgens Piepers werd op Nias het lijkenvocht, dat uit een boom liep, waarin het lijk zich bevond, door een slaaf opgedronken; deze slaaf werd na zijn dood onthoofd, en zijn schedel met de beenderen van zijn meester begraven. Ook op Madagaskar vangt men het lijkenvocht op; de ziel kan niet ten hemel varen, vóór alle ontbindingsstoffen verdwenen zijn (zie: Histoire physique, naturelle et politique de Madagascar, par A. Grandidier, Vol. IV, tome 3, blz. 17 en de noot op deze blz.).

Klaarblijkelijk vervangen de grafwachters het vroeger menschenoffer bij begrafenissen, terwijl zij tegelijkertijd dienden om den gevaarlijken magischen invloed van het lijk in zich op te nemen, en dus vanzelf reeds voor het doodenrijk waren bestemd.

Ook in Achter-Indië vinden we voorbeelden van dit gebruik: wanneer in de Shan-staten een sambwa (koning) stierf, werden zijn slaven, olifanten, en paarden met hem gedood en begraven (zie: Harvey: History of Burma, blz. 166); het aantal slachtoffers was soms 100 stuks; de Ahom Shan koningen van Assam be-

groeven één slaaf levend, om voor de graflamp te zorgen; de „White Karens" en „Danaws" begroeven ook slaven levend met hun meesters; er was een opening voor luchttoevoer, en voedsel voor zeven dagen; konden zij na dien tijd zonder hulp boven aarde komen, dan waren zij vrij (zie: Harvey, blz. 343). Harvey vermeldt ook dergelijke gebruiken bij Scyten en Vikings, en de twaalf Trojanen, door Achilles geofferd op Patroclus' graf; trouwens, het menschenoffer is een overal voorkomend verschijnsel bij het doodenritueel; slaven heeft men nu eenmaal in de andere wereld even goed noodig als paarden, wapens, gereedschappen, enz.

Aanteekening bij blz. 59 (afwijkende behandeling van bepaalde categorieën van dooden). Een bijzondere behandeling van lijken van kraamvrouwen, kleine kinderen, misdadigers, lijders aan besmettelijke ziekten, en gewelddadig gestorvenen, dus in het algemeen van hen, wier zielen als zeer gevaarlijk worden beschouwd, is een universeel gebruik; Raabe, in: Bijdrage tot de kennis van het Hindoesch Doodenritueel, vermeldt talrijke voorbeelden van Voor-Indische stammen, en enkele uit Achter-Indië; ook in den O.I. Archipel komt dit gebruik overal voor. Hier volgen enkele voorbeelden: bij de Karo-Bataks worden doodgeboren kinderen, of zij, die sterven vóór het tandenkrijgen, 's nachts onder het huis begraven, tegen gebruikmaking van het lijk voor tooverij; zij heeten bitjara goeroe; worden kort daarna ouders of bloedverwanten ongesteld, dan raadpleegt men een vrouwelijke goeroe, die het kind „bitjara bégoe" verklaart; de beenderen worden opgegraven, buiten het huis opnieuw begraven, en pisangs en siergewassen op het graf geplant; het wordt met een bamboe-pager omringd, en er wordt een offer gebracht; de ingan (plaats) bitjara bégoe is dan gereed; de bitjara bégoe wordt dan de beschermgeest der familie; is de bescherming effectief, dan wordt jaarlijks een feest voor de bitjara bégoe gehouden, in het tegenovergestelde geval laat men de ingan vervallen. (Zie: Westenberg: Aanteekeningen omtrent de Karo Bataks, Bijdragen T. L. en V.kunde V, 7, blz. 219 enz.)

De Dajaks van Sihong begraven alleen de lijken van gesneuvelden, kraamvrouwen, kleine kinderen, besmettelijke zieken, en drenkelingen (Dr. Kruyt: Animisme in den O. Ind. Archipel, blz. 331); de Zee-Dajaks van Serawak begraven kraamvrouwen direct, zonder kist, evenals de Toradja; om gesneuvelden

wordt slechts een heining geplaatst (Dr. Kruyt, Animisme blz. 309); op Enggano worden de lijken van ongeneeslijk zieken op onbewoonde plaatsen weggeworpen (Dr. Kruyt, Animisme, blz. 367).

Zooals men weet, is de ziel van een gestorven kraamvrouw, als pontianak, zeer gevreesd; zij is vooral gevaarlijk voor mannen en mannelijke kinderen (Zie hierover o.a. Dr. J. M. Elshout: De Kenja Dajaks in het Apo-Kayan Gebied, blz. 456). De pontianak heeft dikwijls de gedaante van een vogel, vandaar wordt in vele deelen van den Archipel een ei in de okselholte gelegd, om haar te beletten, de vleugels uit te slaan. De Makassaren en Boegineezen steken naalden of dorens in de vingers, om haar tot stilliggen te dwingen; de Galelareezen van Halmaheira steken haar naalden onder de nagels, opdat ze geen klauwen zullen worden, steken kalk in de oogen, en zetten een pot over het hoofd van het lijk. Volgens Mr. van Ossenbruggen paralyseeren de magische kracht van eieren, metaal, enz. de magie van de in bijzonderen taboe-toestand gestorvenen. Zie: Het primitieve denken in pokkengebruiken, Bijdragen T. L. en V.-kunde 71, blz. 298).

Op Timorlaoet worden gewelddadig gestorvenen begraven, gewone dooden op rotsen, of op een platvorm geëxponeerd (Volgens Raabe: Bijdrage tot de kennis van het Hindoesche Doodenritueel, blz. 57).

De Moriërs gelooven, dat de zielen van jonggestorven kinderen, en van gesneuvelden, voor wie het kleine doodenfeest (tewoesoe) niet gevierd is, zich incarneeren in muizen, om de rijstvelden te vernielen; dus booze zielen, die zich wreken, door de levenden van hun voedsel te berooven; merkwaardig is ook, in dit verband, de lijkverbranding van muizen (méyanin mérana) te Gianjar, vermeld door Van Eck, in: Schetsen van Bali; na een algemeene uitroeiïng der veldmuizen, werden hun lijken op ceremoniëele wijze verbrand; twee muizen echter liet men in leven, trok hen wit linnen pakjes aan, maakte voor hen een sĕmbah, als voor de goden, en liet hen vrij. Wellicht berust dit alles op dezelfde voorstelling, die wij bij de Moriërs gezien hebben (zie: Dr. Kruyt: Begrafenisgebruiken der Moriërs), en dient het, om de vertoornde zielen, die zich in muizen hebben geïncarneerd, te verzoenen.

Aanteekening bij blz. 59. (*balé bandung*). Een dergelijk gebruik vindt men in Burma. De doode wordt onder een witten troon-

hemel te pronk gelegd; dit is echter misschien beter te vergelijken met het paměrěman (praalbed; zie III, blz. 83 noot). (Zie Ferrars: Burma, Hoofdstuk IX).

De Chams leggen het lijk gedurende 17 dagen in de kayang patr, een soort balé bandung (Zie Bull. de l'Ecole fr. III. 447).

Ook op Borneo wordt het lijk in een soort balé bandung voorloopig bewaard (Zie Ethnogr. Mededeelingen over de Dajaks in Koealoe Kapoeas, Bijdragen T. L. en V. kunde 81, blz. 240 enz.).

Aanteekening bij blz. 60. (*ritueele onreinheid*). Ritueele onreinheid van de plaats, waar iemand gestorven is, behoort tot die verschijnselen, die overal voorkomen, en zal wel steeds oorspronkelijk berusten op vrees voor de ziel van den overledene. Soms is deze plaats voor goed taboe, zooals op Boeroe, waar, na een sterfgeval, het huis wordt verlaten en verbrand; de Sakai-Jakun-stammen van Pahang (Maleisch Schiereiland) laten de dooden achter in het sterfhuis, dat men verlaat, zoogenaamd „omdat de ziel van een begraven doode niet uit den grond zou kunnen komen"; sterft iemand in een kamp, dan is dit twee maanden taboe (Zie: Papers on the Ethnology and Archeology of the Malay Peninsula, by Ivor H. N. Evans, blz. 19, 20, 26, 38).

Ritueele onreinheid, door contact met den doode, en door het verrichten van doodenceremonieën, is eveneens een universeel verschijnsel; voorbeelden hiervan kan men vrijwel overal vinden.

Aanteekening bij blz. 61. (*wadah*). In den O. Indischen Archipel staat de wadah geheel op zichzelf; geen der gebruikelijke lijkbaren kan ermede vergeleken worden. Meer overeenkomst vinden we in Achter-Indië: b.v. in Laos wordt de lijkkist geplaatst op een wadah-vormige stellage, met pagode-dak, en katoenvlokken, in verschillende kleuren (Zie Toulonneau, in: Bulletin Soc. Géogr. de Bordeaux, 1899); de dalā in Burma vertoont veel overeenkomst met de wadah; het is een hooge stellage, van bamboe en papier, eindigend in een koninklijke pattyat. (Zie: Ferrars: Burma, Hoofdstuk IX).

Aanteekening bij blz. 62. (*pěmbrěsihan*). De lijkwassching is eveneens een universeel gebruik; maar slechts bij twee volken, nl. bij de Chams en de Dajaks, heb ik een ceremonie gevonden, die met het Balische pěmbrěsihan overeenkomst vertoont, en

die ook van dezelfde grondgedachte uitgaat, nl. de ziel in een volgend bestaan een nieuw lichaam te verschaffen. De Dajaks van Koeala Kapoeas wrijven het lijk, na de wassching, in met kuñit, leggen op de oogen een zilveren munt, en steken goud in den mond; aan de Boelik steekt men den doode een munt in den mond, om een zilveren tong te krijgen, en tusschen de tanden een laniangkraal, opdat ze van agaat zullen worden (Zie: Ethnogr. Mededeelingen over de Dajaks in Koeala Kapoeas, Bijdragen T. L. en V.kunde, 81 blz. 240 enz.)

Wat het ritueel bij de Chams betreft, zie: Het doodenritueel van Phan-Ri (in: Nouvelles Recherches sur les Chams, blz. 46 enz. door A. Cabaton): de rijstkorrels worden vleesch en zenuwen; een aangestoken, afdruipende kaars op het voorhoofd, duidt op het vruchtwater voor de geboorte; de rijstkorrel in zijn omhulling, op het embryo; de rijstkorrels zijn het beeld van het embrio, drijvend in de beide vochten, gemengd met bloed; het goud (nl. een gouden ring, op een offerschaal rijst) vormt het vleesch; het sesamzaad, de uitscheiding; de zenuwen („nerfs") worden hard, en vormen de beenderen. Het lijk ligt op 9 palmmatten, als symbool der zwangerschapsmaanden (volgens: Notes sur une crémation chez les Chams, door E. M. Durand, in Bulletin de l'Ecole fr. III. blz. 447). Deze ceremonie van wedergeboorte komt overeen met de Hindusche dīkṣa (vgl. S. Lévi: La doctrine du sacrifice dans les Brāhmanas; le méchanisme du sacrifice, blz. 103 enz.) De slaaf, die de lijkwassching verricht, wordt vrijgelaten; te vergelijken met de taḍah wuk, papangga enz., in den O. Ind. Archipel.

Het gebruik, den dooden goud in den mond te steken, of mede te geven, berust op het geloof in de magische potentie van dit metaal; in den O. Ind. Archipel vindt men het o.a. op Soemba; in Napu en Bolobokat legt men het lijk goud onder de tong, in Laura goud in den mond, zoogenaamd om het lijk gemakkelijk te kunnen vouwen (Zie: Bijdragen T. L. en V.kunde 78, blz. 521 enz.); in Achter-Indië, o.a. in Burma, en Annam; over de magische potentie van het goud, zie ook: L'or, son origine, et ses pouvoirs magiques, door J.Przyluski (Bulletin de d'Ecole fr. d'Extrême Orient XIV), b.v. op blz. 8: de Annamieten brengen goud aan in den buik der bronzen godenbeelden, om hen „thing", magisch potent, te doen zijn. (Vgl. het gouden bekertje in de lichaamsholte van de zielepop bij het puspa-of sĕkah-feest, op Lombok, T. B. G. XLIII blz. 290 enz.)

Vandaar goud in den mond der dooden; de doode is zwak, en moet tegen slechte invloeden beschermd worden; door het goud wordt de magische kracht van rivieren en bergen naar het graf gebracht, waarvan de afstammelingen profiteeren. Vergelijk de opvatting in Tonkin, omtrent het ontstaan van het goud (blz. 3 en 4 van P.'s verhandeling): blokken natuursteen, lang begraven, worden „yen-tinh", gevaarlijke monsters, die in goud kunnen veranderen, door inwerking van onderaardsche krachten.

In China representeert het goud het principe yang; daardoor wordt het lichaam tegen bederf bewaard. (Vgl. Dr. De Groot: The religious systems of China, I, blz. 269: het goud, door zijn „yang", vergemakkelijkt het herleven, en weert bederf; blz. 273: goud en yade, in de negen lichaamsopeningen van het lijk, weren bederf.) Zie ook: het Satapatha Brāhmana (vertaling in S. B. E., XLIV, blz. 203: „he then inserts seven chips of gold in the seven seats of his vital airs; for gold is light and immortality; he thus bestows light and immortality on him".)

Aanteekening bij blz. 63 (*damar kurung*). Een lamp, fakkel, of vuur, om de ziel den weg te wijzen, vindt men in vele streken van den O.I. Archipel; alleen in de Minahasa echter, was het bepaald een lampion, evenals op Bali; in den tijd, dat de Minahasa nog heidensch was, werd een lampion gebrand, onder een afdak, om de ziel een voorloopige rustplaats te geven, zoolang het grafmonument gemetseld werd. (Zie Bijdragen T. L. en V.kunde 81, 3e en 4e afl.: Uit en over de Minahasa, VI. blz. 483). Op Timor brandt een harsfakkel, of vuur, bij het lijk (zie: Bijdragen T. L. en V. kunde 77, blz. 387 enz.); de Tobeloreezen op Halmaheira branden een vuur onder de kist, of op het graf (zie: Bijdragen 78, blz. 151 enz.); ook op Madagaskar vervult een lamp, bij het hoofd van het lijk, dezelfde functie als de Balische damar kurung. (Zie: Histoire fysique, naturelle et politique de Madagascar, par A. E. Grandidier, vol. IV. tome, 3). De Sakai-Jakun, in het Maleische schiereiland, branden gedurende zeven dagen vuur bij het graf (zie: Papers on the ethnology and Archeology of the Malay Peninsala, by Ivor H. N. Evans).

Aanteekening bij blz. 65 (*nāgabandha*). Iets dergelijks is het geleiden van de lijkbaar, door middel van een lap witte stof, zooals geschiedt in Annam, Siam, Laos, Burma en Tibet; in de Encycl.

of Religion and Ethics wordt op blz. 509 enz. (Death and Disposal of the dead), de onderstelling geopperd, dat deze witte lap, de zielevlag (hurin-fan) zou voorstellen, die in China vóór de lijkkist gedragen wordt; volgens Dr. De Groot (Religious systems of China), alleen bij officiëele personen. Ook op Madagaskar dient een witte lap, in den lijkstoet, om de ziel den weg te wijzen (Histoire physique .... enz. de Madagascar, par A. Grandidier, Vol. IV. tome 3). In China gaat, evenals op Bali, een „wegbereider" in den lijkstoet, „die den weg vrijmaakt", nl. van booze geesten.

Aanteekening bij blz. 65 (*ibĕr-ibĕr*). Het loslaten van vogels, als symbool der wegvliegende ziel, treft men, o.a., ook aan in het doodenceremonieel in Laos (zie: Bulletin Soc. Géogr. de Bordeaux 1889); wellicht berust de benaming van de katafalk, waarop, in Madagaskar, het lijk, in de rouwkamer ligt, op dezelfde gedachte; deze katafalk heet n.l. trano vorona (= vogelkooi) (zie: Grandidier Vol. IV tome 3). Bij de Chams hangt boven het lijk een vogel van verguld papier, zg. „om den doode te amuseeren"; m.i. hebben we ook hier het beeld van de ziel als vogel (zie: Durand, in: Bulletin de l'Ecole fr. d'Extrême Orient III. blz. 450). Hetzelfde denkbeeld vindt men in het gebruik der titiran op het hoofd der vrouwen, bij de weduwenverbranding op Bali. Vergelijk ook de zielevalk, in het oude Egypte.

Aanteekening bij blz. 65 (*pisang dyati*). Zij zullen wel dienen, om booze geesten af te schrikken, zooals de „geest" van bamboe en papier, in den Chineeschen lijkstoet (zie: Religious systems of China); ook in Burma worden dieren- en menschenfiguren meegedragen in den lijkstoet, waarschijnlijk met dezelfde bedoeling (zie: Asiatic Researches XII, blz. 186).

Aanteekening bij blz. 66 (*het doorkruipen onder de wadah*) misschien een substituut voor een vroeger menschenoffer. Op Madagaskar gebruikte men vroeger de lijken der geofferde slaven, als onderlaag van de kist, van vorsten en hooge personages, zooals nu nog het lijk van een vorst wordt gedragen over eenige geprosterneerde onderdanen en slaven, terwijl minder aanzienlijke dooden over de voor hen geslachte buffels gedragen worden (Histoire physique .... de Madagascar, par A. Grandidier, Vol. IV, tome 3). Ook bij de La-quâ, in Tonkin, draagt men de kist

over de geprosterneerde kinderen (zie: Etude sur les coutumes et la langue des Lolo et des La-quá du Haut-Tonkin, par A. Bonifay, Bulletin de l'Ecole fr. d'Extrême Orient, VIII, blz. 546).

Aanteekening bij (blz. 66 de patulangan). Doodkisten in dierenvorm vindt men ook op de Mentawei-eilanden (zie: Dr. A. C. Kruyt: De Mentawaiers, T. B. G. LXII, 1923, blz. 83); ze hebben een hertenkop en krokodillenstaart aan de uiteinden. Zie hierover ook: Rassers: Religionen der Naturvölker Indonesiens, blz. 148 (Archiv für Religionswissenschaft, XXV Heft, 1—2): „Der männliche Ahn der Mentawaier metamorphosiert sich in ein Krokodil, die Ahnfrau nimmt die Gestalt eines Hirsches an. In Abweichung von dieser Vorstellung vermeldet Dr. Kruyt, Seite 103, dass man im Norden von Sabirut dem Krokodil den Namen kameïnan gibt, d.h. „die wir zur Mutter haben" " Hier zien we dus duidelijk totemisme in den vorm van de doodkist; zou de vorm der Balische patulangans ook op een dergelijke voorstelling berusten? Het is moeilijk uit te maken; oorspronkelijk is het misschien wel het geval geweest; nu echter hecht men zeker niet meer een dergelijke beteekenis aan de patulangan. In vele andere streken van den Archipel stelt de doodkist het bekende dooden- of zielenschip voor: bv. op Sawoe (Bijdragen T. L. en V.kunde 82, blz. 524); te Endeh, op Flores, heeft de kist den vorm van een boot, of een paard, als vervoermiddel voor de ziel (Rassers: Religionen der Naturvölker Indonesiens, blz. 172); op de Tenimber-eilanden begraaft men sommige dooden in een prauw (Bijdragen T. L. en V.kunde, 2e reeks, deel VII, blz. 85); op de Keï-eilanden plaatst men de lijken in een prauw op het strand (zie: De volken van Ned.-Indië, uitgave door Prof. J. C. van Eerde); de kist bij de Dajaks van Koeala-Kapoeas heeft den vorm van een schip (zie: Bijdragen T. L. en V. kunde 81, blz. 240 enz.); bij de Kenja-Dajaks echter sarcophagen in weerwolf-vorm.

Aanteekening bij: het rituëele gevecht op de sĕma. Deze ceremonie om booze geesten te verjagen, behoort ook tot de overal voorkomende gebruiken; iets dergelijks vinden we o.a. in Laos, waar men, evenals op Bali, het lijk ook driemaal om den brandstapel draagt (zie: Bull. Soc. Géogr. de Bordeaux, 1899), op Madagaskar (zie: Grandidier, Histoire . . . de Madagascar, Vol. IV, tome 3); in den O. I. Archipel bestaat in vele streken de gewoonte, veel rumoer te maken, bij een begrafenis, ter ver-

drijving van booze geesten; zoo o.a. bij Boegineezen en Makassaren, op Nias, bij de Bataks, en, vroeger, in de Minahasa (zie: Wilken: Ueber das Haaropfer, blz. 233); vergelijk het Chineesche begrafenis-orkest.

Aanteekening bij blz. 66 (*het mĕkirim*). Dit gebruik zal wel berusten op het overal voorkomend geloof, dat water een barrière vormt tegen geesten, evenals de ritueele wassching van hen, die door het verrichten van doodenceremoniën onrein geworden zijn. Een dergelijke ceremonie als het mĕkirim vinden we in Achter-Indië, o.a. in Siam. De asch wordt in de rivier geworpen, de beenderen in gouden urnen bewaard (zie: Aymonier: le Cambodge II, les provinces siamoises). Volgens Chineesche berichten had de lijkverbranding in Siam vroeger (nl. vóór de komst der tegenwoordige Siameezen) plaats in een bamboehut boven het water, zoodat ten slotte alles in de rivier stortte (Aymonier Le Cambodge II, blz. 670). De Chams werpen de urn met asch in een rivier, de asch van koningen in zee. (G. Maspéro: Le royaume de Champa, in: T'oung Pao 1910, blz. 205). Een typisch voorbeeld in den O. I. Archipel, is het laten afdrijven der prauwen, waarin potten met beenderen, bij het „pek oewaloeh", in de Marga Sembiring (een der vijf marga's der Karo-Bataks) (zie Joustra T. B. G. XLV blz. 541 enz.). De bemanning dezer doodenprauwen is te vergelijken met de figuren op den Hatsadiling-vogel, in Ubon (zie Dr. Brengues, in: Bull. de l'Ecole fr. d'Extrême Orient IV, blz. 730); op beide staan poppen, die vreemdelingen en gewapenden voorstellen; wellicht tracht men aldus den invloed van geesten af te weren, door vermomming. De prauw maakt den indruk, door vreemdelingen bemand te zijn (dit gaat echter niet geheel op, ook Bataks zijn op de prauw); en tegelijk vertoon van wapenen, en vooral vuurwapenen, zooals de pĕnguras, om door geraas maken de geesten te verjagen, zooals op Bali, en in vele andere streken, geschiedt.

Aanteekening bij blz. 67 (*ambukur enz.*) Men vergelijke het ambukur met het Puspa- of Sĕkahfeest op Lombok (zie: Dr. Juynboll's Catal. v. h. Rijks Ethnogr. Museum, VII. blz. 152); voor de aanzienlijken puspa of pinda, voor de gewone menschen sĕkah genoemd. Men zuivert de zielen door offers en maaltijden; voor de zielen, voorgesteld door de zielepoppen, bouwt men huizen, soms in den vorm van méru's; alle voorwerpen voor de afgestorvenen bijeengezet, rond de zieleverblijven gedragen,

en na de ceremoniën der pĕdanda's, verbrand of vernield. Als zieleverblijf meestal een draagstoel voor de zielepop; uitvoerig wordt de samenstelling hiervan beschreven. Zie de afbeelding op plaat XVI; hier is nog een prĕrahi, met volledige menschelijke figuur, vóór de pop vastgestoken.

Een vergelijking van het doodenfeest der Tĕnggĕreezen met het Balisch ambukur, vindt men in het Verslag 1e congres T. L. en V.-kunde van Java, blz. 47 enz.: De slametan Entas-Entas der Tenggereezen en de Memukur-Ceremonie op Bali, door Joh. Scholte; o.a. lezen we op blz. 47: „Korte inhoud der slametans: Daartoe, (n.l. om de zielen den hemel te doen binnengaan), roept de priester de zwervende zielen met mantra, offer en bidschel, om ze tijdelijk te doen reïncarneeren in met bloemen versierde poppen, delgt met behulp van het reinigende vuur der hemelgoden hun zonden, en, nadat de poppen zijn aangekleed, maken ze een familiefeest mee, waar spijs en drank en gamelanspel en dans de blijdschap verstoffelijken . . . waar den tijdelijk in den schoot der familie teruggekeerde Pitra's of Petro's hulde wordt gebracht, tot de Dewata's de zielen of Atma's den weg wijzen *) naar de hoogere gebieden, terwijl hun tijdelijke lichamen, de Puspa's of zielebeelden verbrand worden". Dergelijke puspa's vindt men afgebeeld naast blz. 56, op blz. 55 beschreven als: „poppen van bladeren en bloemen vervaardigd, ongeveer 45 cM. hoog, alle zonder armen. Iedere pop steunde beneden op een bladerkussen, waardoor het den indruk maakte, of ze in sila zaten". Op blz. 56 vindt men de bestanddeelen der petra's, en de offers, die herinneren aan de offers, die we gezien hebben in codex 5169; o.a. vinden we: een geroosterde kip, het vleeschgerecht voor de booze geesten, een rijstkegel, pisang, sirih, snoeperijen, bloemen enz. Ook de duiten en strengen garen, waarvan in codex 5169 telkens sprake is, vinden we hier, op blz. 59: „Ik trek u uit de hel — steunt met uw voeten op dit geld (pitjis satak = 10 wang of 200 duiten) en houd u vast aan dit streng garen . . . nu ben je bevrijd, nu ben je verlost".

Op blz. 61 wordt beschreven het rijstkoken door de dukun istri (vgl. de bubur, door de pĕdanda istri bereid, bij het Balische mĕmukur), en de kip- en eendoffers voor de booze geesten; kip en eend worden ibĕr-ibĕr genoemd (vgl. de ibĕr-ibĕr op

*) Vgl. blz. 25 (codex 5169): Auggapati, Prajapati . . . . geleiden de ziel naar haar verblijf, aangezien ze den weg niet kent.

Bali); deze ibĕr-ibĕr worden omhooggegooid, als laatste offer. „Wie het kipje vangt, mag het houden. Het brengt den bezitter voorspoed. Nooit zal hij het slachten" (blz. 60). Blz. 62—66 omvat de beschrijving van het Balisch mĕmukur.

Naast blz. 64 zien we een afbeelding van een puspagambar of zielebeeld van Bali, waarop de verschillende bestanddeelen zijn aangegeven. Behalve de ons bekende nafeesten, wordt op blz. 63 nog het Resi-Yajna genoemd.

Een dergelijke ceremonie der Tĕnggĕreezen vinden we beschreven in Djåwå, 6e Jaargang, nos. 4, 5, 6: Tengger en de Tenggereezen, door J. E. Jasper. Op blz. 190 lezen we over de vereering der zielen van voorouders:

„De Niasser heeft zijn houten adoe, of voorouderbeelden, de Toradja zijn ml. of vr. pémia's of doodenmaskers, die hij voor de schedels van zijn gestorven familieleden bindt. Op Letti gebruikt men de „opoelari nĕgĕri" of zg. ornoesa, uit ebbenhout gesneden beelden, welke de negorijstichters voorstellen . . . ." enz.

Op de Tĕnggĕr worden bij de doodenherdenking ml. en vr. pétro's of poppen gebruikt (pétro = skrt. pitr?), waarin de zielen der voorouders worden gedacht; zij worden slechts door speciale personen, (toekang pétro) gemaakt en versierd; evenzoo is dit het geval met de pémia's der Toradja's en de adoe's op Nias. Jasper wijst verder op het Nini Towongspel: het beeld van den geest van N. T. mag alleen door oude jonkvrouwen worden gemaakt en opgetuigd. (Zie: Prof. Hazeu: Nini Towong, in T. v. T. L. en V.kunde, deel XLIII.)

Over de Kalangs wordt nog het volgende medegedeeld:

Het doodenfeest wordt 1000 dagen na het sterfgeval gegeven; hierbij een houten karbouwvoorstelling *) (½ M. lang) en een houten pop (2 d.M. lang); te middernacht wordt de pop 7 × om de karbouw gedragen; men slaat op een gong, terwijl een jongen een eend met een zweep slaat, om haar te doen kwaken.**) De pop wordt naar het erf gebracht, gelegd op de kleeren van den

*) Is dit een offerdier in prĕrahi-vorm? Of het beeld van een godheid? Of wellicht een voorouderbeeld? Vgl. wat V. d. Tuuk zegt over het Madya, waar, omgekeerd, een lĕmbu om de madya gevoerd wordt (zie Hoofdstuk III, blz. 94).

**) Het gongslaan zal wel het gewone geraas maken tegen booze geesten zijn; welke magische kracht bezit daarbij het eendengekwaak? Is deze eend misschien een soort „ibĕr-ibĕr"? De eend als doodenoffer vinden we slechts op Bali, o.a. bij de bĕbantĕn caru: de bèbèk bĕlangkalung.

overledene, en verbrand. (Uit: De Kalangs in Bagělèn, door Inggris, in Djåwå, 1e Jaargang).

Jasper stelt ook voor de Tĕnggĕreezen het zielefeest op den 1000en dag na den dood. (Kohlbrugge in Bijdragen T. L. en V. kunde, LIII, blz. 123 enz. stelt het niet op een bepaalden tijd, minstens een jaar na den dood; het mag, volgens K., alleen in de vijfde of zesde maand van het jaar gevierd worden).

Ik kan geheel instemmen met het slot van J. 's artikel, waar hij zegt:

„De doodenherdenking en zielenverzorging met gebruikmaking van tot menschen gemaakte of gedachte beelden, zijn vormen van een zeer oud animistisch gebruik, dat op grond van de hierboven in het kort aangegeven overeenkomsten, vermoedelijk bij de oorspronkelijke bewoners van Java moet hebben bestaan, lang voordat zij met de Hindu's in aanraking kwamen. Nu behoeft de naar het Skrt. woord pitr ontstane naam van de poppen, waarin men de gestorven voorvaderen denkt, geen bewijs te zijn, dat het gebruik bij de Tenggereezen is ingevoerd door de Hindu's; het Tenggereesche woord pétro is waarschijnlijk het resultaat van de typisch ver-Javaniseerde uitspraak van pitr, en dit woord kan door de Hindu's zijn gegeven aan de benoodigdheden voor een gebruik *), dat bij hun komst op Java reeds lang bestond. Wel is door den invloed van den Hinduschen godsdienst het doel der zielenverzorging bij de doodenherdenking uitgebreid met de vereering der goden, wijl bij het Tenggersche doodenfeest ook poppen van goden worden gemaakt, wel heeft de Hindugodsdienst zijn stempel gedrukt op den bij de herdenking gevolgden ritus, welke, naar de oorspronkelijke **) opvattingen eenvoudig en sober geweest moet zijn, terwijl behalve de godenleer, ook het gebruik van beker, bidschel en gebedsformulier is opgenomen. Maar de kern van het gebruik, de eigenlijke vereering van de zielen der voorvaderen en dorpsstichters, moet als inheemsch worden beschouwd".

Dit geldt, m.i., ook voor vele andere gebruiken van het doodenritueel, en niet alleen hiervoor, maar voor het geheele religieuze systeem, ook op Bali.

*) Of, wat mij waarschijnlijker toeschijnt, deze naam is door de bevolking zelf toegepast op een inheemsch gebruik, om er een Hinducachet aan te geven.

**) Is het wel juist, de voor-Hindoeïstische bevolking als zoo buitengewoon primitief te beschouwen?

HOOFDSTUK III.

De gegevens der literatuur vergeleken met die der H.S.S.

Uitgaande van de beschrijving van Van Eck (Schetsen van Bali, T.N.I. VIII), gaan we zooveel mogelijk na, welke parallellen we trekken kunnen met hetgeen in de H.S.S. behandeld wordt.

1⁰. *De voorloopige begrafenis.*

Hieromtrent zeggen de H.S.S. niets, evenmin aangaande de daarvoor te verrichten balseming van het lijk. Ook over het bovengronds bewaren van vorstelijke lijken, wier lijkenvocht door zoogenaamde taḍah wuk wordt opgevangen, verschaffen de H.S.S. geen gegevens. Bij de bespreking der gebruiken bij de Bali Aga, zullen we nog enkele bijzonderheden, o.a. over de inwikkeling der te begraven lijken, kunnen aanstippen. Evenzoo wat betreft het graf ter voorloopige begrafenis, de urus-urus, enz., leveren de handschriften geen vergelijkingsmateriaal; het is echter mogelijk, dat we de kist vinden vermeld in codex 5169, waar de amuletten op het deksel der bandusa worden beschreven (rarajahan cukup bandusa: .... gaja, padma, jaran).

2⁰. *De balé bandung* *) *en het majĕnukan*
worden in de H.S.S. niet genoemd.

---

*) No. 2631 en 2632 van de foto's van den Oudh. Dienst (4e kwartaal 1916), gemaakt bij de verbranding van Gusti Djlantik, stellen voor het praalbed, waarop het lijk gelegd wordt, de pamĕrĕman; dit schijnt echter niet identiek te zijn met de tumpang salu; de pamĕrĕman bevindt zich waarschijnlijk niet in een balé bandung. Zie: V. d. Tuuk IV. 124: pamrĕman = een balé, of umah, vooral gezegd van de umah mĕtèn (= binnenhuis, V. d. Tuuk IV. 566). De pamĕrĕman is wel indentiek met de pĕradusan (rustbed), waarover we lezen in de meergemelde bijdrage in Sri Poestaka (zie Hoofdst. II blz. 61 noot**), bij de beschrijving van het pĕbaktiyan: „Iederen dag, tot één dag voor de verbranding van den doode, komen de gezamenlijke verwanten naar de poeri, om de pebaktian aan den doode aan te bieden, die gelegd is op een zeer mooi versierd rustbed. Deze pebaktian heeft den vorm van een hooge minaret; er zijn er ook van bamboe, versierd met veelkleurig papier, wadah djĕrimpèn ge-

3°. *De wadah* *)

Het eenige, wat ik hieromtrent in de H.S.S. heb ontdekt, is de

naamd (vgl. Hoofdstuk I, codex 5169, aant. 37). Sommige bestaan uit geroosterd varkensvleesch, saté tegeh, anderen uit vruchten, en kwékwé, hoog opgestapeld, gebogan genaamd. Niet alle pebaktian's zijn echter groot, er zijn ook veel kleine, gewoonlijk uit voedsel bestaande zooals rijst, varkensvleesch, schildpad, kippen, eenden, enz. (vgl. de offerbestanddeelen in codex 5169), welke de vrouwen in a.h.w. onafgebroken volgorde naar de poeri brengen. De doode wordt in de semanggèn gelegd, op een balé versierd met een veelkleurig voorhangsel, en vele kostbaarheden; de vrouwen, die de pebaktian brengen, gaan over een bamboebrug, tragtag genaamd, die op den muur van de poeri ligt; zoo komt men van buiten in de semanggèn. Tot den dag van de verbranding zijn de pedanda's verplicht te komen bidden tot alle goden en geesten, op de pawédan, eveneens een balé in de semanggèn. Op den dag der verbranding wordt dan het lijk, langs de tragtag, uit de semanggèn in de balébaléan van de badé gebracht". Het pĕbaktiyan, in de semanggèn, is dus iets geheel anders dan het majĕnukan in de balé bandung; volgens een van Dr. Goris ontvangen mededeeling, „is het lijk reeds op den pembresihan-dag in de semanggèn gebracht, een intieme huiselijke plechtigheid, zonder feestelijkheden; en dan begint de laatste wassching, en de vervanging van de peplengkengan door de penganjoetan". Deze pebaktiyan-dag behoort dus tot de eerste groep der doodenceremoniën: de sawa-wédana; zie het slot van dit Hoofdstuk. Vgl. ook het pĕbaktiyan van de ziel, bij het maligiya (Hoofdstuk II blz. 67 noot).

*) Onder de foto's van den Oudh. Dienst (4e kwartaal 1916), gemaakt bij de verbranding van Gusti Djlantik, vinden we: no. 2651: de wadah van G. Djlantik, met negen daken; daaronder de balébaléyan, waarop de brug, voor het naar boven brengen van het lijk, uitkomt; tusschen de balébaléyan en het onderstel bevindt zich een garuḍa, waarboven twee monsterkoppen. Op foto no. 2652: de wadah voor de weduwe van G. Dj., van geheel andere gedaante; hij heeft slechts twee verdiepingen; op de bovenste daarvan komt de brug uit; het dak is plat; bovenop staat een kayon-achtig sierstuk, op de foto is dit evenwel onduidelijk. Het dak van deze wadah heeft ongeveer den vorm van dat van de „wadah van een sudra", afgebeeld in: Krause: Bali II, blz. 133. Vgl. de wadah van G. Dj. met de wadahs van Krause: Bali II, blz. 158: één met negen, en één met elf daken.

De wadah in de film „Heidensch Leven", vertoond in het Kol. Instituut te Amsterdam, had aan elk der vier hoeken een garuḍa (?), althans volgens den explicateur; zij geleken echter meer op olifantskoppen; misschien makara's.

Op foto 2647 zien we de titigangsa op de sĕma, de brug om het lijk in de badé te brengen (zie: V. d. Tuuk II. 652: titigangsa = lantaran, steil oploopend rek van bamboe, waarop men naar boven als over een brug bij de badé gaat); deze wordt, achter de wadah, eveneens drie maal, in vrij snel tempo, om den brandstapel gedragen, zooals ik zag in de film „Heidensch Leven".

beschrijving van de ulon-ulon ing badé, in codex 5169. Friederich's beschrijving wijkt af van die van Van Eck, aangaande de plaats van het lijk in de wadah; volgens F. ligt dit in de bovenste verdieping, Van Eck noemt nog de bohong capung tusschen de balébaléyan (waarin het lijk ligt) en de bovenste verdieping *).

4°. *Het pĕmbrĕsihan.*

Zooals we gezien hebben, komt Van Eck's beschrijving niet overeen met die van Friederich; hierover vinden we in de H.S.S. van elkaar afwijkende fragmentarische gegevens; codex 4673 noemt den ring met edelsteen (monmon) onder de amuletten bij de wijwaterbereiding en vermeldt de volgende ceremoniën, (mantra kajamas ing wong pjah . . . .), opgesomd: susur (de sĕpah), lĕnga, *monmon*, waja, skar, ampok-ampok (schortje onder de tapih van het lijk, V. d. Tuuk I, 400) en de rurub (doodskleed); dit is waarschijnlijk een beschrijving van het pĕmbrĕsihan.

Codex 5068 vermeldt de rajah pañcadhatu, in sĕpah gewikkeld in den mond van het lijk gestoken; codex 5169 geeft de afbeelding van vijf amuletten, in den vorm van monsterkoppen, respectievelijk van spinsbek, ijzer, tin, goud en koper, als monmon voor den doode gebruikt, op het hart gelegd; ook hier wijken de gegevens der H.S.S. zoowel onderling, als van de beschrijvingen in de literatuur, af; bv. de sĕpah vinden we niet in de literatuur; evenmin het kramas, daarentegen vinden we de méka, de malĕm en het intaran-blad niet in de H.S.S.

5°. *De muka santaka of angkĕb prĕrahi,*

(gelegd op het gelaat van het lijk) vinden we beschreven in: Damsté: Balische kleedjes en doeken (zie: blz. 43 aant. 1); een afbeelding in codex 5169 wijkt af van die bij Damsté; codex 4673 noemt de muka sañcadana, gemaakt van boomschors (dalañcang).

6°. *Het nuhun pada*

wordt in de H.S.S. niet beschreven.

7°. *Het toya tirta.*

Van Eck spreekt niet over de wijwaterbereiding, Friederich

*) Volgens een ooggetuige van een verbranding te Singaradja, is Friederich's mededeeling juist. Zie ook de beschrijving van de wadah, in Sri Poestaka (Hoofdstuk II blz. 61, noot **).

beschrijft het toya pangĕntas, in den lijkstoet. De H.S.S. behandelen dit onderwerp uitvoerig: codex 4673 komt in hoofdzaak met F.'s beschrijving overeen; ook hier zien we den ring met roode edelsteen, dien men in den wijwaterpot laat vallen, de amuletten van bladgoud, het fijngewreven sandelhout, de rijstkorrels, en de gele rijst (bija); verder natuurlijk de alang-alang-halmen (die F. niet noemt), pucuk-bloemen, enz. Codex 5068 behandelt de wijwaterbereiding slechts kort; vermeldt alleen reukwerk en rijstkorrels, die men in het wijwatervat moet laten vallen. Het patotoyan in codex 5169 is ook niet zoo uitvoerig, als in codex 4673; codex 5169 schrijft voor den pot te omwinden met een karawista van alang-alang, en kuça (alang-alang-halmen) erin te plaatsen; over de andere ingrediënten spreekt deze codex niet; wel over het tĕtukon van het wijwater, zooals we bij de offers zullen zien.

8°. *De offers.*

Hierover vinden we in de literatuur niet veel: Friederich noemt de bantĕn dagan, offers voor de buta's, in den lijkstoet meegedragen, Van Eck het tĕtukon of panuriyaga, om de ziel uit Yama's hel los te koopen, gedragen op een zeef; een dergelijke offer wordt misschien beschreven in codex 5169; deze codex noemt het tĕtukon als offer aan déwi Gangga en déwi Ganggi, als koopprijs voor het toya tirta, en ook als koopprijs voor toya panèmbak; ook vermeldt deze codex het toya pangĕntas; verder zien we in dit H.S. de offers aan de buta's (aan het hoofdeinde der kist geplaatst); offers aan Banaspatiraja, aan Inu Pritiwi en Antaboga, om de ziel los te koopen, en om voor de ziel geleide te verkrijgen; dan verschillende offers aan hellewezens: Nilapakṣi, Asu gaplong, Marungus, de kiekendief, Cikrabala, offers aan de Watu macĕpak en de Watu hulagilé; daarna worden beschreven de bubur pirata, het offer aan de Widadari's, een saji n halas, saji n taḍah, en ten slotte de bantĕn pulakṛtti met hun onderdeelen: manukdéwata, kĕtipat prawu, kĕtipat mabandéga enz. In codex 5068 vinden we een offer aan bhaṭāra Ratnatrayayoga, bestaande uit vijf offergaven, van witte kleur; een offer aan déwi Pritiwi, hier voor de reiniging der aarde.

Codex 4673 vermeldt o.a. na den louteringsdienst (tingkahing abĕrbĕrĕsih) het kleine offer aan Durgā(?), het offer van het varken, aangeboden aan Girināta en Prajāpati; het welvaartsoffer (caruning karayunan), en verschillende zoenoffers bij

slechte voorteekenen, o.a. een gevlekt varken, een bruine hond met zwarten muil, een eend en vijf kippen in vijf verschillende kleuren *).

9⁰. *Het brengen van het lijk naar de verbrandingsplaats, en de opstelling van den lijkstoet.*

De H.S.S. verschaffen hiervoor geen nadere gegevens; we zijn hier dus aangewezen op de beschrijvingen in de literatuur, die, zooals we gezien hebben, nogal van elkander afwijken; welke het meest met de werkelijkheid overeenkomt, is, bij gebrek aan vergelijkingsmateriaal uit de H.S.S., niet uit te maken; wellicht is de volgorde van den lijkstoet ook niet zoo streng voorgeschreven, dat niet op verschillende plaatsen en bij verschillende gelegenheden, onderlinge afwijkingen kunnen voorkomen.

10⁰. *Wat er op de sĕma gebeurt vóór de verbranding.*

Codex 5068 geeft de beschrijving van het afschieten van den bloemregenpijl door den pĕdanda, gezeten in de balé nāgabandha **); de çawawidhāna immers beschrijft de verbranding

*) Dit offer vinden we als bĕbantĕn caru vermeld in: Legende over den oorsprong van de rijst en godsdienstige gebruiken bij den rijstbouw onder de Baliërs, (door Tjokorda Gde Raké Sukawati), nl.: cicing bĕlangbunkĕm (hond met zwarten bek en roode haren), bèbèk bĕlangkalung (eend met witte veeren om den hals, en witte plekjes aan de buikstreek) en ayam mañcawarṇa (5 kippen in 5 verschillende kleuren, volgens de goden der windstreken, nl. Oost-Içwara-wit; Zuid-Brahma-rood, West-Mahadéwa-geel; Noord-Wiṣnu-zwart; en het midden gewijd aan Çiwa, bevattende de vier kleuren en het mengsel daarvan).

**) de „nāgabandha-kwestie". Volgens een, eerst na het schrijven van dit gedeelte, ontvangen mededeeling van Dr. Goris, is er van het beschieten van de nāgabandha geen sprake; „de pedanda", aldus Dr. Goris, „schiet, in de balé nāgabandha gezeten, de pijlen af, naar de vier windstreken".

In Dr. Goris' verhandeling over de lijkverbranding, in Sri Poestaka, lezen we nog het volgende: „de kop van de nāgabandha wordt gelegd in de zitplaats van den pedanda, balé nāgabandha genaamd, en vastgehouden door den pedanda, die aldus den te volgen weg aanwijst; deze heet panantan". Dr. Goris schreef er niet bij, of dit een praerogatief van kṣatriya's is. Volgens P. de Kat Angelino (Mudra's op Bali blz. 57) wèl: „De serie vangt aan met een beeltenis van den Buddhapriester op het oogenblik, dat hij den bebloemden pijl afschiet naar de windrichtingen, zooals hij dat pleegt te doen bij lijkverbrandingen van Kṣatriya's. Zooals reeds werd opgemerkt, heeft Poerbatjaraka ons geleerd, dat de priester met dit attribuut onloochenbaar doet denken aan God Kama, den God der Liefde". Zie ook afbeelding 3 in Mudra's op Bali, en vergelijk wat P. de Kat Angelino over het „beschieten der

van een kṣatriya(?). Tevens worden in dit H.S. vermeld de begieting van het lijk met wijwater, en het stukwerpen der daarvoor gebruikte potjes; bij de laatste lijkwassching worden volgens dit H.S. piraṣa(?) en waiduri-bloemen gebruikt. Ook noemt deze codex de drievoudige pradakṣina om de verbrandingsplaats. Codex 5169 en 5240 vermelden slechts, dat men het lijk uit de wadah haalt, en offers en een nieuwe kruik wijwater gereed legt.

11⁰. *De verbranding.*

Alleen codex 5169 behandelt het panggĕsĕngan, maar vermeldt slechts het voorschrift, wierook te verbranden op de plaats, waar het lijk lag gedurende de verbranding; dit H.S. noemt ook nog een patulangan in lĕmbu-vorm *), met padma op het deksel; eigenaardig is hier deze lĕmbu-patulangan, in zooverre, dat men uit hetgeen later volgt: de teekening op de kajang van een kṣatriya, zou opmaken, hier met een verbranding van een kṣatriya te doen te hebben, die, voor zoover mij bekend, in een singa-patulangan moet plaats hebben. **)

nāgabandha" zegt op blz. 37, waar hij ook de door Friederich medegedeelde legende vermeldt; hij meent dus, dat de nāgabandha zelf wel beschoten wordt; indien dit niet zoo is, hoe moet men dan de legende verklaren, die, kennelijk met het oog op meergemelde ceremonie, vervaardigd, of pasklaar gemaakt is?

*) Bij de foto's van den Oudh. Dienst (4e kwartaal 1916), zien we no. 2643, de lĕmbu-patulangan van Gusti Djlantik, en een patulangan in den vorm van een gevleugelde singa, van de weduwe van G. Dj. Op foto no. 2648 zien we de patulangan van G. Dj., in de balé silungsung, een balé, die noch in de H.S.S., noch in de literatuur, wordt vermeld (silungsung, zie: V. d. Tuuk III. 274: slongsong; winadah salongsong = tinulangan; vgl. croncong = trechter, van kokosdop of blik, V. d. Tuuk I. 601). In deze balé silungsung wordt ook het lijk, in een wit kleed, gelegd (foto no. 2658), en de pēngastiyan (foto no. 2660).

**) In een journalistiek verslag in de „Avondpost", van een Balische crematie vond ik ook patulangans in paard- en hertvorm vermeld; volgens den Heer Damsté bestaan er ook in den vorm van een olifant; wellicht de „gajahmina", volgens J. E. Jasper een vorm van sudrapatulangan's (zie: Djåwå 7e jaargang no. 4, blz. 220). In de meermalen aangehaalde verhandeling over de lijkverbranding in Sri Poestaka, wordt de patulangan gajahmina eveneens genoemd: „de patoelangan voor den gemeenen man" (orang kebanyakan). Verder wordt hierin nog vermeld, dat de patulangan bekleed is met een fluweelen kain; wanneer de patulangan geopend moet worden, snijdt men dit omhulsel op den rug door. Wanneer de patulangan op de sēma gekomen is, wordt hij eerst driemaal om de aldaar staande balé pēbasmiyan gedragen, en

De wadah wordt, volgens codex 5169, eerst na het pĕngiriman verbrand, iets wat ik nergens zoo heb gevonden; de gewone opvatting immers is, dat de wadah, na van zijn versierselen te zijn beroofd, bij het panggĕsĕngan wordt verbrand; zoo vinden we het ook beschreven bij Van Eck. Ook volgens het artikel over de lijkverbranding in Sri Poestaka, wordt de wadah na het panggĕsĕngan verbrand.

12⁰. *Wat na de verbranding geschiedt.*

Volgens codex 5068 worden de overblijfselen door vrouw, zoons, enz. verzameld in een kukusan, om ze te reinigen; later wordt de asch, in een koperen kom, in de bukur ing asthi, de pañcarĕngga *), geplaatst, om in zee geworpen te worden.

vervolgens erin geplaatst. Ook de badé wordt driemaal om de balé pĕbasmiyan gedragen. Vervolgens wordt de doode uit de badé gehaald, en in de balé pĕbasmiyan gebracht, langs de tragtag (de titigangsa, zie blz. 87 noot), vervolgens legt men den doode in de patulangan, die staat in de balé pĕbasmiyan. Over deze balé pĕbasmiyan schreef Dr. Goris mij nog het volgende: „deze balé, waarin de lijkverbrandingsdieren geplaatst worden, waarin later de lijken worden gelegd, staat op de sema. De balé pebasmian heeft een blijvend steenen ondergedeelte, met voor elke nieuwe gelegenheid opnieuw uit hout opgetrokken bovenbouw, van zuilen en dak; benevens boven de zich verjongende steenen rechthoeken, nog een of twee houten rechthoeken":

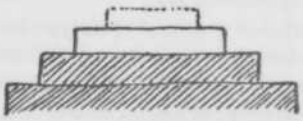

Voor zoover mij bekend is, bevat een patulangan slechts één lijk; een ooggetuige van een verbranding te Singaradja, deelde mij echter mede, dat daar verschillende lijken tezamen in één patulangan werden verbrand.

*) Bij de foto's van de verbranding van Gusti Djlantik, is no. 2633 een afbeelding van de pañcarĕngga; aan de hoeken hangen, waarschijnlijk, trossen vruchten, of iets dergelijks; vgl. de beschrijving in codex 5068, en V. d. Tuuk s.v. bukur = spitse stellages, waarop men de verkoolde sĕkah naar zee brengt (IV. 910); niet identiek met de pañcarĕngga is de pĕngastiyan, waarvan we op foto no. 2645 en 2646 afbeeldingen zien; het is een terrasvormig oploopende, vierkante constructie; ernaast staat een kist, met draagstokken, waarop een soort bokor; hebben we hier wellicht, wat V. d. Tuuk als tweede beteekenis van bukur noemt: „een kapel, ter herinnering aan een doode, aan zee verbrand, is *vierkant*"? V. d. Tuuk geeft echter voor pangastiyan (I. 216) de beteekenis: lijkverbranding van een vorst; (van een pĕdanda: patitiwan of palĕbon, van een sudra: pĕngutangan genaamd; nl. van kutang = wegwerpen, ook van

Codex 5169 schrijft voor de asch, met een kokosdop kurkuma en pudak, in zee te werpen; de beenderen echter fijn te wrijven en in kommen te bewaren.

13⁰. *De ceremoniën na het makirim,*
het ambukur, ngrorasin *), mětuhun, měpěgat, déwanyajna

---

lijken gezegd). We zien dus hier een geval, waarop toepasselijk is, een mededeeling van Dr. Goris, in een aan mij gerichten brief: „Zelfs bij V. d. Tuuk ontdekte ik verschillende verkeerde voorstellingen, onder diverse woorden". Misschien is de pěngastiyan de stellage, gebruikt bij het maligiya (zie: Agerbeek: Gewoonten en Gebruiken in de afdeeling Zuid-Bali (T. B. G. LVII, blz. 1—14) (Zie Hoofdstuk II, blz. 65).

Ter vergelijking met de asthisañcaya en het měkirim in codex 5068 vermeld, laat ik hier volgen de beschrijving in Sri Poestaka: „'s avonds na de verbranding worden de beenderen verzameld; den volgenden dag worden ze uitgezocht, en naar den pedanda gebracht; de uitgezochte beenderen worden fijngemalen. Deze fijngemalen beenderen worden in een optocht, naar zee of rivier gebracht, in een „penganjoetan"; op een sampan brengt men ze in volle zee; het stof der beenderen wordt in het water geworpen.Daarna wordt de balé pebasmian verbrand". (Dit laatste is mij niet duidelijk; immers de balé pěbasmiyan verbrandt tegelijk met de patulangan).

Hierover schreef Dr. Goris mij nog het volgende: „Op de sema staat ook de balé siloengsoeng, waarin later de in de urn in de pantjarengga geplaatste asch en beenderen, na het meréka der pedanda's in de balé pamiosan of balé pawédan, fijngestampt worden. Het meréka is het uitzoeken en met syllaben beschrijven der uitgezochte beenderen. De pantjarengga is een klein, ½ of ¾ M. hoog, open gebouwtje, met een dak op vier stijltjes, waarin de asch-urn geplaatst wordt. Bij het brengen van de asch naar zee wordt de pantjarengga (met de asch-urn) op de penganjoetan geplaatst, en zoo gedragen. Wat V. d. Tuuk s. v. siloengsoeng vertelt is onjuist en zeer dooreengehaspeld". (Dit komt dus niet overeen met de op blz. 91 noot besproken foto van den Oudh. Dienst, waarop de patulangan in de balé silungsung staat). Verder Dr. Goris: „Bij het meréka zingen de nabestaanden en de poeri-vrouwen rouwlijk- of weeklachten uit de Dharma-çūnya-kling".

Zooals uit het bovenstaande blijkt, staan op de sěma drie balé's: n.l. de *balé pěbasmiyan*, waarin de patulangans geplaatst worden, de *balé pamiyosan of pawédan*, waarin de officieerende priesters zich bevinden en de *balé silungsung*, waarin men de pañcarěngga plaatst.

*) Over het ngrorasin lezen we in Sri Poestaka: „Later viert men het pengroras of ngrorasin (voor de gewone menschen), of het pemboekoeran (voor de aanzienlijken). Als middel daarvoor beschouwt men de ziel (arwah), die nog achtergebleven is; deze wordt voorgesteld door een soort biezen (keroetjoet), omkleed met een kaïn, versierd met bloemen en gevuld met allerlei zaken, en duiten; het onderste deel ervan bevat een halve kokosdop, die aanstonds de plaats van de asch zal zijn. Deze

en butanyajna (zie o.a.: Van Eck, en: De volken van Ned. Indië, uitgave door Prof. Van Eerde), worden in de H.S.S. niet beschreven.

Aangezien noch de geraadpleegde literatuur, noch de H.S.S. een duidelijke opgave bevatten van de indeeling der ceremoniën, zooals die bij de Baliërs gebruikelijk is, laat ik hier ten slotte volgen, hetgeen Dr. Goris mij hieromtrent mededeelde:

,,Volgens de Balineezen begint de *sawa-wédana* op Pabresihan-dag, omvat den Pabaktian-dag en de groote Palebon-dag zelve, tot en met de verbranding (de terminus a quo is echter niet zeker; de sawa-wédana, de lijkbehandeling begint eigenlijk onmiddellijk na den dood).

Na de verbranding: *asti-wédana*: de nacht van Palebon-op Pakiriman-dag, deze dag zelf, tot en met het werpen van de asch in zee. Dan: *atma-wédana*, omvattende alle te houden nafeesten, die echter meestal tot het Pengrorasfeest, dat lang niet altijd (zooal ooit!) op den 12den dag gehouden wordt, beperkt blijven. Memoekoer en Maligija zijn veel te duur en in onbruik. Het Loer of ngeloer-feest is wel heel zelden, daar de voorbereidselen veel te kostbaar zijn''.

,,keroetjoet'' heet ,,poespa''; de spits ervan is met bloemen versierd; hij wordt geplaatst op een gouden schotel. De inhoud van die poespa wordt weder verbrand, maar niet op de sema, doch op een vlakte buiten de poeri. De asch ervan wordt gedaan in de zooeven genoemde halve kokosdop; deze zet men nu weer in de keroetjoet; de poespa brengt men dan in optocht naar zee of rivier, op een hooge stellage ,,madia'' of „bengko'' genaamd. Wanneer dit aldus volbracht is, wordt de ziel niet meer als mensch herboren in deze wereld, maar blijft voorgoed in Swargaloka''. (Vgl. hiermede: Hoofdstuk II blz. 67), het ambukur, en de daarbij behoorende aanteekening, blz. 82 enz.).

Volgens Dr. Goris, ,,is het hier beschreven nafeest te Bangli gevierd, volgend op een ongeveer een jaar geleden aldaar gehouden verbrandingsfeest. Het was zeer uitgebreid. Maar een volledig memoekoerfeest was het, volgens ingewonnen betrouwbare berichten niet''.

Over madya zie ook: V. d. Tuuk IV. 562· ,,madya, een versierde pyramide met tumpang sari, spitstoeloopend, van achteren en van voren een baléan, waarin de sĕkah (of puspa) ligt; de madya wordt verbrand op het strand; ngĕmadya, een feest vieren na de verbranding van het lijk, wat minder plechtig en hoog is dan 't mukur; beide feesten slechts bij voorname lijken . . . . ; het heeft na 't rorasin plaats, een lĕmbu wordt om de madya gevoerd; voor de madya is een panggungan, waarin de offerande; de adĕng na de tjĕndana in zee geworpen''. Dit ,,ngĕmadya'', wordt echter nergens anders vermeld.

HOOFDSTUK IV.

Gegevens omtrent de Bali Aga.

Wat aangaat de lijkbezorging bij de Bali Aga, vinden we in Van der Tuuk's woordenboek eenige aanteekeningen onder de namen van door Bali Aga bewoonde desas, zooals b.v. Bratan, waar in den lijkstoet een schip naar het kerkhof wordt gebracht (vermoedelijk het doodenschip); vroeger zouden de bewoners van Bratan hun ouders hebben opgegeten *) (V. d. T. IV. 887); dit zal wel de bedoeling hebben gehad, de eigenschappen en wellicht ook magische potentie der voorouders in zich op te nemen.

De uitvoerigste beschrijving van de doodengebruiken der Bali Aga vinden we in Adatrechtbundel XXIII, blz. 454: Aanteekeningen van B. J. Haga; gevolgd door eenige bijlagen, in het Maleisch, over dit onderwerp, die ik hier in vertaling laat volgen:

Bijlage B. *Pengotan.*

Een doode, voor wien het ngabèn niet plaats heeft (maar die begraven wordt), wordt geplaatst in de „roemah metèn" (= binnenhuis, V. d. T. IV. 566), wanneer hij gewasschen mag worden, wordt hij buiten gelegd, dichtbij de deur aan de rechterzijde onder den hoek van de dakbedekking (oedjoeng atap); hij kan gemandied worden door een man of een vrouw. Dan wordt het lijk naakt in een mat gerold en vervolgens in een bamboe-pikoelan van één geleding gelegd op de tikar, het lijk met het gelaat naar boven, door twee man gedragen; op de pikoelan kains, zooveel er zijn, geen offers, slechts een schoteltje rijst en een visch, een geroosterde „koemarit"-kip gelegd op de rijst;

---

*) Van Eck, Schetsen van Bali, T. N.I. 7 II blz. 217 vermeldt kannibalisme van voorouders in effigie, te Tĕnganan in Karang Asĕm; ook op Madagaskar bestaat eene legende, dat men vroeger de dooden opat om hun eigenschappen te verwerven; zie: Grandidier: Histoire Physique ..... de Madagascar Vol. IV tome 3.

eenmaal geeft men rijst in huis, wanneer er nog niet gemandied is, en eenmaal op het kerkhof, wanneer de doode begraven is. Geen tirta panèmbak, slechts wordt tirta gevraagd aan Déwa dikemoelan (sanggah). Geen goederen met het lijk begraven, alleen het lijk, geen korrel rijst er bij begraven.

Wanneer voor den doode wel ngabèn plaats heeft, ook geen offers, slechts wordt voor het mandiën ten eten gegeven een schoteltje rijst en visch en kip er bovenop; wanneer dat gegeten is, wordt hij buiten gebracht en gewasschen, rechts van de deur onder de dakbedekking; een man of een vrouw kan hem wasschen; dan in een tikar gerold, gelegd in een „balai sekenem", daarop drie stukken hout „dapdap"; dan een boog (pelengkoengan, van bamboe kelatkatan) erop gelegd, daarover kains; de levenden krijgen allen te eten, alleen visch; wanneer het ochtend is, wordt er rijst en uien te eten gegeven, visch en kip worden gegeten als eten op den dag, wanneer voor den doode het ngabèn wordt gehouden. Op den dag van het ngabèn, offers, met name „bekel entjet" (kreupele běkěl?), van bamboe gemaakt, inhoudend de boeboer pirata; een varkenskop is het beste daarvoor, en ander voedsel van rijst en rondgevente waren(?) (djadjan-djadjan) van allerlei vorm, voedsel voor levenden, gemengd in die entjet. Deze offers gebruikt op het kerkhof; dan wordt de doode buiten gebracht, gedragen op een gedèg door vier man; wanneer men voor het huis gekomen is, wordt de doode geopend(?) (diboeka: ontbloot, waarschijnlijk) en de „pangerékaän" erop gelegd, n.l. een spiegeltje inplaats van de oogen, staal in plaats van de tanden en malem (was) in plaats van het vuil(?) (kotoran) van het oor, gamet (kapas) wordt gemaakt tot schaambedekking (ampok-ampok) bespoten met benzoë, vervolgens wordt hij bedekt, en op de gedèg vastgebonden. Op den weg driemaal omgedraaid; men slacht een kip, die al kuikens heeft gehad, het bloed op de pikoelan gelegd.

De familie van den doode brengt het lijk driemaal terug, dan gaat men opnieuw op weg naar de begraafplaats; het lijk wordt begraven en rondgedraaid in de groeve (loebang), driemaal; velen trachten om strijd den doode te grijpen; dan wordt hij gewasschen; terwijl hij gemandied wordt, worden de banten entjet aangeboden aan Déwa Radjapati. De doode wordt uit de gedèg gehaald en gesteund, vastgehouden boven de groeve; dan wordt het wijwater gebruikt, hetgeen gedaan wordt door iemand, die uitgenoodigd wordt, rein is (of den roep van reinheid

geniet?), die kan hanteeren een boek (lontar), in ouden tijd door de Déwa overgeleverd. In den tijd, dat hij dit wijwater maakt, kan hij niet die soerat uit het hoofd opzeggen, hij moet het lezen uit het boek vóór het nieuwe water, dat gezocht wordt op een uitgeholde plek, vermengd, gemaakt van rijst, dapdap-bladeren en kembang poetjoek. Dan wordt het wijwater op het lijk gegoten, ingewikkeld in een kain Bali, los gevouwen. Daarna wordt hij begraven; een doorzichtig priëel (latwerk), waarop een schotel rijst, bedekt met een haan, wiens staartveeren sierlijk krom gebogen zijn.

Op den dag van het ngabèn, wanneer het lijk nog niet buiten is gebracht, uit 20 goeroe's (bestuur gezag voerend in de balai agong?) worden genomen 19 man, die zitten onder de loemboeng langs denzelfden weg(?), vervolgens maken zij drie sekah's, zij maken den doode uit jonge alang-alang, dapdap-bladeren, kelatkat bamboe, soesoer, amboek, kam, schuier, boender (sisir, sikat), de trap (pengganti mata) en dergel., dat wordt alles gehouden (bestuurd, dipegang) door die 19 man, op ieder afzonderlijk rust eene verplichting. Wanneer het gereed is, wordt het bij elkaar gelegd, en geschiedt de tiga sekah en het peberesihan. Een sekah op de borst van den doode, een op den navel en een op de schaamdeelen gelegd, op het oogenblik, dat het lijk ontbloot wordt vóór het huis, op den rand van den weg naar de begraafplaats.

Poenggawa Bangli
Bangli, 23 Maart 1922. I Déwa Poetoe Boekian

Bijlage C. *Adat mengabèn in Kajoebihi*: dezelfde als die der soedra's oemoen di kota Bangli, met een klein verschil; wanneer het lijk al begraven is, kan het niet meer opgegraven worden (dikeloearkan); wanneer voor den doode het ngabèn plaats heeft, wordt hij gemaakt van groene alang-alang, als plaatsvervanger van den doode (de prĕrahi dus); voor de alang-alang wordt een slamat gehouden, en verbrand (dibakar) als een gewoon lijk; men gebruikt geen damar koeroeng en de manal air bestemd voor de wassching, de tirta pengentas, vraagt men aan de gezamenlijke pedanda's, anders aan Déwa tirte Empoel; de pedanda's gaan niet ter slamat, maar de gewone menschen, wien het wordt toegestaan (disoekaï); maar wanneer het lijk nog nooit (beloem pernah) begraven is, kan het zonder omwegen (teroes) verbrand worden, tijdens het ngabèn, zooals gewoonlijk.

De reden, dat iemand die begraven is, niet meer kan worden opgegraven, is, dat men moet vreezen voor (takoet sama dengan) Betara Maspait, want te Kajoebihi is B. M. dengan artja soeatoe gambelan(?); wanneer men begraven is op het land (tanah) is het opgraven vergeefsch (tjoemah) tijdens de slamatan in de poera poeseh (of-posse).

Bijlage D. *In Noesa Penida*:

Wanneer iemand gestorven is en het pemberisihan heeft plaats gehad, wordt den doode een kussen (bantal) gegeven, uit hout (dengan kajoe) gemaakt in den vorm van een ploegtuig (perkakas meloekoe), genaamd kaoen lampit; zoo iemand wordt genoemd megaleng kaoen lampit.

Bij het mengabèn mag de wadah niet opgetuigd zijn (tida bolèh pakai alat) als die, genaamd pegoenoengan. De gedaante van de wadah is een polosan genaamd lelimasan (= stomp-pyramidaal). De kain wordt gebruikt voor het bekleeden (meboengkoes, ngodi) in de wadah, daarvoor alleen te gebruiken los gevouwen kain, Balisch weefsel (of van Noesa P.) genaamd kamben bebali. De wadah met bloemen van den delondoeng-boom versierd. In Lembongan de wadah bedekt met arèn-(enau-) bladeren, die jong, frisch (moeda) en welriekend (amboe) moeten zijn. Bij het mengabèn gebruiken ze een instrument (alat) genaamd kadjang, niet door een pedanda vervaardigd. Hun wadah balébaléan genaamd, slechts van bamboe gemaakt, maar voor de gewone menschen moet hij van hout gemaakt worden.

Bijlage E. *Mengabèn in het district Tegalalang en Pajangan*:

Zooals gewoonlijk; het lijk verbrand, maar er zijn désas waar het lijk niet verbrand wordt, met name Posakan, Let, Teboana en Pengaloe; de beschrijving daarvan is aldus: wanneer het ngabèn nog niet heeft plaats gehad, wordt het lijk eenvoudig begraven, in de eerste plaats ingewikkeld in een witte kain, dan in een mat, vervolgens begraven, het hoofd rechtuit naar het Noorden (moedjoer keoetara); indien het een man is, wordt hij begraven „melingeb" (mekoerep), wanneer het een vrouw is „mengkajak" (terlentang = plat achterover), in een kuil van 1 Meter; vóór het begraven vraagt men bovendien eerst wijwater aan den pemangkoe van den dorpstempel. Wanneer er wel ngabèn plaats vindt, wordt de doode in huis bewaard;

voor pemangkoe's en koebajans moet binnen een maand ngabèn plaats hebben; voor den kleinen man binnen 15 dagen Er wordt een wadah gemaakt, zooals gewoonlijk, het lijk gerold in een witte kain, daarna in een mat, dan in bamboelatten. Dan wordt het lijk in de wadah gelegd, de doode wordt in een kist gelegd; voordat die gesloten wordt, wordt er wijwater gebracht van den tempel van de désa; de waarde van het beste tirta is 350 kèpèng, van het minste 11 kèpèng; na de wijwaterbegieting de kist gesloten, vervolgens begraven; men gebruikt volstrekt geen tirta van den pedanda; na de begrafenis wordt de wadah weggeworpen (dibikin djatoh), niet verbrand.

Daarna, na 12 dagen ngrorasin; dan na 1 maand en 7 dagen metoepen, in de eerste plaats ngoelapih (panggèl = uitnoodigen) uit de buurt(?) (dari djalan perapatan); er wordt een adegan gemaakt (een teekening op lontar), deze verbrand op de latar van het huis, de asch verzameld in een kloengah (klapa moeda, onrijpe klapa), die nog geen inhoud heeft (geen isi: kern); dan vraagt men tirta aan den désa-tempel; als dat is afgeloopen wordt de asch in de klapa begraven ten Oosten van de sanggah kemoelan; itoelah baroe nama poetoes. Jang dinamakan kepala desa, didésa Poeakan, Let dan Teboana itoe, jaitoelah Koebajan 2e Pemangkoe 3e Berdésa 4e Kliān Bandjar 5e Pider.

Hamba Mantri politie
I Ktoet Gèlgèl.

Pajengan 23 Maart 1922.

Bijlage F. *Behandeling der dooden in Tigakawan.*

Wanneer iemand sterft, het zij man of vrouw, wanneer geen ngabèn plaats heeft (of begrafenis), wordt hij in een voor den doode bestemd huis achtergelaten; wanneer hij dan gewasschen moet worden, wordt hij er uit gehaald, en gewasschen midden op het voorplein (aloen) van het huis, op een bank van bamboe, door een man of een vrouw; dan trekt men hem een nieuw kleed aan, een volledig stel; tirta voor het paberesihan gevraagd van den pedanda, vervolgens wordt hij in een wit kleed gerold, vervolgens in een mat en dan in lante (gespleten bamboe), ter dikte van een vinger, vastgebonden met touw, daarover wordt getrokken het volledig stel kleeren; offers gebracht, genaamd poendjoeng, bestaande uit vleesch van een kip met roode veeren; zijn verwanten brengen hem dan op een gedègpikoelan naar de sema; daar driemaal om het graf gedragen;

men voert een spiegelgevecht om het lijk uit(?) (reboet) en haalt het uit de draagbaar (gedèg); de mat en de lante worden losgemaakt, en men wascht hem eenmaal (of meteen? sekali); de kleeren worden verwisseld met een nieuw stel, men vraagt tirta pengentas en tirta penèmbak aan den pedanda; dan wordt het lijk begraven; men offert het vleesch van een kip met roode veeren.

Wanneer voor den doode het ngabèn plaats heeft, zijn de wassching en de kleeren als bij het begraven, maar na de wassching brengt men het lijk in een ,,balai sekenem" en legt het in een stuk enau-boom (arèn-palm), in den vorm van een kist met deksel; daarop een boog (pelengkoengan) van bamboe; daarover wordt gelegd een doodskleed (roeroeb) bestaande uit een kain van kasa (=mousseline, gaas) en een volledig stel kleeren; de banten poendjoeng worden gebracht telkens (tiap-tiap) op den dag van het mengabèn; deze dag door den Pedanda uitgekozen; de ,,orang bandjar" verleenen hulp in de werkzaamheden van het mengabèn; zij slachten een koe en twee varkens voor de offers; en wat verder verplicht is te doen voor de orang bandjar en de menschen die hulp verleenen bij de werkzaamheden; de offers worden gemaakt tot een poendjoeng, van het vleesch van de koeien en de varkens, en een banten van rauw koeien- en varkensvleesch, dat nog over is (masih), aangeboden aan den doode; wanneer hij bij het graf komt (sampai di koeboeran); de banten entjet van rauw koeien- en varkensvleesch aangeboden aan Déwa di Dalam.

Op dien dag wordt het lijk uit de genoemde ,,potang" gehaald en naar de voor het begraven bestemde plek gebracht, op dezelfde wijze als wanneer geen ngabèn plaats heeft; driemaal om den grafkuil gedragen; dan uit de gedèg pikoelan gehaald, door talrijke menschen (dengan banjak orang), hij wordt bij zijn naam genoemd(?) (dikasih nama), men trekt hem nieuwe kleeren aan en begiet hem met wijwater (tirta penèmbak en tirta pengentas), dat men vraagt aan den Pedanda; daarna wordt hij begraven, en de banten poendjoeng legt men op den grafkuil; wanneer de doode begraven is, worden de banten antjet vervolgens aangeboden aan Dewa di Dalam, hetgeen verplicht is voor hen die nog maagdelijk(?) (dehe teroena) zijn; drie dagen later wordt het ngabèn gevierd; de banten poendjoeng bestaan dan uit vleesch van twee kippen met roode veeren en allerlei vulsel, allerlei offers, neergelegd op den grafkuil.

Er is overgeleverd een verhaal van een hoofd (orang toea) van Tigakawan, uit de désa Tigakawan, stammende uit de désa Panglipoeran, stammende uit de désa Bajoeng, dat men vroeger in désa Bajoeng een badé gebruikte, op dezelfde wijze als de „tempat majitnja" in kota Bangli, één dag na den dood werd voor den doode het ngabèn gevierd en de wadah vervaardigd, zeer schoon versierd; dan werd het lijk naar het graf gebracht; toen vonden de menschen het jammer, die badé, het geraamte met versierselen, te verbranden; ze brachten hem terug naar de désa; toen ze daar gekomen waren, was er iemand in de désa gestorven; voor dien doode werd het ngabèn gehouden en hij werd op dezelfde badé grafwaarts gedragen; vanaf dien tijd wordt hij niet verbrand, maar teruggebracht naar de désa; wanneer er iemand sterft, dan wordt de badé driemaal naar de désa teruggebracht; wanneer er maar iemand gestorven is vragen de menschen van de désa om die reden verlof(?) (mintaken kepada) aan de Déwa, door middel van(?) (dengan) balian ketakson *, een soort „orang noedjoen" en vanaf dien tijd heeft de Déwa verboden aan de menschen van désa Bajoeng om een badé te gebruiken, wanneer geen ngabèn wordt toegestaan; wanneer het ngabèn plaats heeft, dat dan de doode begraven worde op dezelfde wijze als de adat van het ngabèn te Tigakawan, zooals het nu gebeurt.

Wijze van doodenbehandeling in désa Tjekeng.

Wanneer iemand gestorven is, voor wien geen ngabèn plaats heeft, wordt hij eerst bewaard in een voor hem bestemde „roemah tempatnja mati", vervolgens wordt hij gewasschen, dan naar buiten gebracht, en gewasschen op de plaats voor het huis, op een gedèg met 4 stijlen in den vorm van een bank, door een man of een vrouw; dan wordt hij volledig gekleed en er wordt wijwater over hem uitgegoten, gevraagd aan den Pedanda; daarna in een kain kasa gerold, een kain Bali en een mat, vervolgens omwikkeld met bamboe (lante); dan naar de „balai sekenem" gebracht, aldaar brengen de familieleden een slamatan banten poendjoeng, bestaande uit kip en eieren; dan wordt hij op de baar (gedèg) gelegd; door 4 man naar de sema gedragen;

---

*) balyan katakson; zie hierover: Wilken: Shamanisme bij de volken van den Indischen Archipel, in Bijdragen T. L. en V. kunde 5de reeks II blz. 470 (katakson: buta kapiragan = door een buta bezeten).

daar wordt hij neergelegd, nog eenmaal gewasschen, op dezelfde wijze als thuis; tirta pengentas gevraagd aan den Pedanda; dan begraven; op het graf banten poendjoeng gelegd, weer bestaande uit kippenvleesch.

Wanneer voor den doode het ngabèn plaats heeft: bad en kleeding als voren; naar de ,,balai sekenem'' gebracht en gelegd in een stuk arèn-boom, in kistvorm met deksel; aan den eenen kant wordt een holte gemaakt van een vinger lang, voor het uitvloeien voor het lijkvocht; over de kist rondom getrokken een doodskleed (roeroeb) van kasa en kain Bali, en een volledig stel kleeren; iederen dag wordt den doode een slamat aangeboden, banten poendjoeng, tot den dag van het ngabèn; deze dag gekozen door den Pedanda; op den dag volgend op het ngabèn wordt nog eens een groote slamat voor den doode aangericht, als offer gebruikt: 1 met name pandjang hilang, 2 angkep nasi, 3 bajoehan (bajoeh = toerbeurt?), van kippen- en varkensvleesch; het behoort, dat dit gebracht wordt door een ,,toekang'', dat wil zeggen, iemand die al gebruikt is voor het ,,bersih''; op dien dag een feest (pésta) aangeboden aan de verwanten en familie, die voor dit werk zijn uitgenoodigd; den volgenden ochtend, den dag volgend op het ngabèn, worden er nog dergelijke offers gebracht voor den doode, die al op de sema is; op dien dag wordt de doode uit de genoemde kist gehaald; en op een pikoelan naar de sema gebracht, op dezelfde wijze als iemand, voor wien geen ngabèn plaats heeft; de familie brengt hem in eens naar de sema (satoe kali . . . . lantas teroes dibawa kesema); dan door de ,,orang bandjar'' neergelegd; driemaal om het graf gedragen; gewasschen als thuis; tirta pengentas gevraagd aan den Pedanda; daarna begraven; dan de genoemde offers op het graf gelegd; drie dagen achtereen telkens banten poendjoeng op het graf gelegd.

Bijlage G. *Wijze van behandeling van dooden, voor wie ngabèn plaats heeft, in désa Batoer.*

Wanneer iemand gestorven is, wordt hij voor het ngabèn niet opgegraven, maar men neemt wat aarde van het graf, en wikkelt dat in een witte kain; de doode wordt voorgesteld door alang-alang in den vorm van een mensch, bekleed met sandelhout (een prĕrahi dus); deze pop in huis gebracht en een slamat aangeboden; op den verschuldigden dag (hari pengoetangan), wordt die prerahi op een wadah gezet, en gezamenlijk naar het

graf gebracht; aldaar begraven. Geen patoelangan gemaakt, alleen een wadah; deze wordt verbrand bij het graf (dikoeboeran). De doode kan slechts verbrand worden, wanneer hij is „jro gedé kamanan", of „jro gedé kanginan", voor wie ngabèn plaats heeft; de jro gedé kamanan gebruiken een patoelangan lemboe, de jro gedé kanginan een p. singa. Zij die ngabèn in Batoer, gebruiken tirta uit de Poera Djati, gelijkstaand met (ngastawa) de Poera Dalam. Er is een voorschrift (paswara) overgeleverd, adat in Batoer, dat, wanneer er een doode is voor wien men het ngabèn wil vieren, hij niet meer dan 14 dagen in huis bewaard mag worden. Wanneer een lijk in huis bewaard wordt, wordt op de hari pengoetangan, de doode, na een slamat, grafwaarts gebracht en begraven; niet meer opgegraven, maar voorgesteld door alang-alang.

Tjeriteranja déwa bagoes dan déwa ajoe oentoek didésa Batoer. Worden er tweelingen geboren, van verschillend geslacht, wanneer ze sterven, nog geen 3 maanden oud, wanneer er dan een tijd van ongeveer 1½ jaar verloopen is, wordt voor de gestorven kinderen een sanggah als een roemah déwa gemaakt, geplaatst op een erf met koraalsteenmuur omgeven (erf roemah pekarangan) aan den eenen kant van de „oeloe" (ingang); dit wordt genoemd de „pesimpangan" (tweesprong?) van de déwa bagoes en déwa ajoe; iedere 9 maanden eenmaal selamatan banten gebracht. Zijn de kinderen beide van het vrouwelijk geslacht, dan heet het: pesimpangan déwa ajoe-dewa ajoe; idem voor het mannelijk geslacht. Voor beide gevallen is voorgeschreven (haroes) dezelfde soort kleeren te gebruiken; sterft een kind van hen, die gewoon op elkaar volgen, dan geen roemah pesimpangan gemaakt; meestal bezorgt hij kwelling aan zijn broers en zusters.

Adat bij het ngabèn in de désas Bantang en Daoesa.

Wanneer iemand gestorven en begraven is, en daarna voor hem het ngabèn wordt gehouden, wordt hij niet opgegraven, maar voorgesteld door een menschenfiguur van alang-alang; deze in het huis geplaatst en een slamat ervoor gehouden; op den verschuldigden dag (hari pengoetangan), wanneer de ceremonie (pekerdjaän) afgeloopen is, de alang-alang-pop op een wadah gezet, en gezamenlijk grafwaarts gebracht; aldaar begraven; geen patoelangan, alleen een wadah; deze bij het graf verbrand. Meerendeels gebruikt men tirta van den senggoe

(empoe) uit désa Koeboem; er zijn er ook, die tirta Pranda gebruiken. Wanneer iemand na zijn dood het ngabèn wil doen plaats hebben, wordt het lijk in huis bewaard; op de hari pengoetangan, na afloop der slamat, naar het graf gebracht en begraven; dan geen alang-alang-prerahi gemaakt.

Adat mengabèn in désa Kedisan: als voorgaand; de prerahi echter van sandelhout en alang-alang; wijwater van Poera Embah.

Adat mengabèn in désa Songan: als in Bantang en Daoesa; geen wijwater vermeld; geen patoelangan gebruikt, behalve door een familie van den perbekel désa Songan.

In Kintamani en Pinggan: op dezelfde wijze als in Kedisan; wijwater van den Pedanda van Bangli.

In désa Tjatoer: Wanneer iemand gestorven is en begraven, wanneer voor hem het ngabèn moet gevierd worden, wordt eerst de doode „dibangoeni kakoeboeran" (in het graf gelegd? eigenlijk: opgesteld); dan thuis een vorm gemaakt van een mand (wakoel, bakoel); daarop een lontarblad gelegd, beschreven met den naam van den doode; de mand als een mensch aangekleed en vervolgens een slamat ervoor gehouden. Zij die ngabèn, mengen tirta van désa Koehoem. De doode niet meer dan vier dagen in huis gelaten; na afloop der slamat begraven; geen wadah.

In désa Soekawana: op dezelfde wijze als in Kintamani; er zijn ook menschen, die voor het ngabèn wijwater vragen van den Pedanda van Bangli; anderen van den senggoe (empoe) van désa Koehoem.

In désa Bajoeng: na den dood alleen begraven; bij het graf daarna slamat gehouden; op een vastgestelden dag (hari jang ditentoekan) nog een slamat thuis voor den doode; tirta gevraagd, ieder van zijn „sanggah kemboelan".

In désa Abang: op dezelfde wijze als in Songa.

In désa Sétra: na den dood begraven; bij het graf slamat; wanneer men na de begrafenis thuis komt, een varken geslacht en thuis slamat gehouden. Thuis een mand (wakoel) opgesierd als een mensch; een slamat ervoor gehouden; ten uitvoer gebracht(?) (didjalankan) door „djro balijan"; tirta gevraagd, ieder van zijn „sanggah kemboelan".

Behandeling der dooden in désa Troenjan: nadat poesaka's uit den voortijd (djaman dahoeloe) in het graf gelegd zijn (terima dikoeboeran), wordt er een „bang-bang" gemaakt; het lijk daarin gelegd, bekleed met een kain; maar niet opge-

hoogd met aarde (dioeroeg) van die „bang-bang"; van moelai Déwa Agoeng Ktoet Rai wordt die adat afgeleid(?) (dirobah); hij heeft voorgeschreven, wanneer men moet begraven, en wanneer men moet ophoogen met aarde (soepaja ditanam dan soepaja dioeroeg dengan tanah).

Wordt voor den doode het ngabèn gevierd, dan na de begrafenis de doode voorgesteld door een „boesoeng" (prop?) van bladeren en kelapa moeda, in den vorm van een mensch, bekleed met sandelhout; die boesoeng in huis geplaatst en een slamat ervoor gehouden; op den verschuldigden dag die boesoeng op een wadah gezet, en gezamenlijk naar het graf gebracht; de boesoeng begraven, de wadah laat men zinken in het water van het meer (danau). Geen patoelangan; tirta alleen gevraagd aan de Poera Dalam.

Wanneer men een doode begraaft (in Troenjan), bedekt men hem, uitgezonderd het gelaat, met een kain; dan legt men hem in de „bang-bang", medangadah(?) in de richting (arah) van den hemel (kelangit), maar niet opgehoogd met aarde. Wanneer iemand in een kist begraven is, dan kan een volgende doode op den eersten gelegd worden (ditoempoekan); is de eerste doode niet in een kist, dan wordt voor den volgenden een bang-bang gemaakt op de plaats van het graf, dichtbij de eerste bang-bang. Is de doode begraven, dan worden er sadjèn (poendjoeng) aan den eenen kant van (disebelah) de bang-bang gelegd en tirta gevraagd aan de Poera Dalam.

Volgt beschrijving van den doode door een „boesoeng" van kelapa-moedabladeren voorgesteld, enz. als voorgaand.

Kintamani, 2 Maart 1922.

Poenggawa district Kintamani

Goesti Poetoe Kalèr.

Tot zoover de mededeelingen in den Adatrechtbundel. In het ritueel van Pengotan zien we o.a.: de pangĕrékaän eenigszins overeenkomend met de ingrediënten bij het Balische pĕmbrĕsihan: het spiegeltje op de oogen, staal tusschen de tanden, was in de ooren; we missen echter de monmon in den mond van het lijk. Verder wordt gesproken over een offer aan Déwa Radjapati (Prajāpati?), bĕkĕl ĕntjĕt genaamd, bestaande uit een bamboe-mand, of iets dergelijks, waarin de bubur pirata; het lijk wordt gedragen op een draagbaar (gĕdèg). Verder de bubur pirata, bestaande uit een varkenskop, enz.;

vgl. de heupbouten van het varken, bij de offers voor de pitara's, in codex 5169; de offergaven schijnen op het kerkhof te worden gegeten, zooals ook in codex 5169 geschiedt, door de verwanten. De baar wordt driemaal rondgedraaid, vgl. Hoofdstuk II: Friederich, Van Eck. Ook hier vinden we den strijd om het lijk. Vgl. ook het vervaardigen van de zielepop met die bij het sĕkah, op Lombok. In Tĕgalalang en Payangan heeft ngrorasin plaats, vgl. Van Eck, Hoofdstuk II.

In Nusa Pĕnida krijgt de doode een houten kussen, in den vorm van een ploeg (wellicht om te gebruiken in het hiernamaals, gedacht als vrijwel overeenkomend met het aardsche leven) (vgl. blz. 108: een bantal van dapdaphout). Verder wordt gesproken over een kajang; vgl. codex 5169 aant. 54.

In Tigakawan zien we het gebruik van een balé bandung; hoe oppervlakkig de Hindoeïseering van het doodenritueel is, blijkt hier zeer duidelijk uit het slachten van een koe, als doodenoffer; ook hier worden de bantĕn ĕntjĕt vermeld, die op deze plaats aan den Déwa di Dalĕm worden aangeboden; ook hier driemaal het lijk om het graf gedragen en spiegelgevecht? om het lijk.

In Tjĕkĕng eveneens een balé bandung (roemah tempatnja mati); bij het ngabèn de offers: pañjang hilang, angkĕp nasi en bayuhan, en de bantĕn puñjung, (vgl. codex 5169), die op het graf gelegd worden; tirta pangĕntas (vgl. codex 5169 en 4673), van den pĕdanda gevraagd.

In Batur blijken patulangans (lĕmbu en singa) in gebruik te zijn; slechts twee bepaalde klassen van personen, of kasten, mogen verbrand worden, nl. de jro gdé kanginan en jro gdé kamanan; anderen worden begraven; een voor hen gemaakte prĕrahi van alang-alang wordt verbrand *). In Catur wordt de prĕrahi gemaakt van een mand; evenzoo in Sétra.

In Truñan krijgt de doode pusaka's uit den voortijd (djaman dahoeloe) mede.

Uit de hier bijeen gebrachte gegevens kan men zich moeilijk een juist beeld vormen van het doodenritueel op Bali vóór den Hindoe-invloed; het eenige, dat we als vaststaand kunnen aannemen, is, dat op Bali, zooals overal in den Archipel, begraven de oorspronkelijke gewoonte was.

Wat het ngabèn betreft, verschillen de offers, zooals we gezien hebben, veelal van de Balische, die we in de H.S.S. beschreven

*) Evenzoo in den Tĕnggĕr: de doodenpop wordt verbrand, het lijk zelf begraven. (Zie Bijdragen T. L. en V.-kunde. 53 blz. 123).

vinden (wel vinden we bubur pirata en bantĕn puñjung); ook wordt het wijwater veelal niet van den pĕdanda gevraagd, maar van den dorpstempel.

Zie verder ook: Verslag 3de Congres Oostersch Genootschap, blz. 34 enz.: Het exponeeren en verbranden van lijken door Hindoe-Javanen en Baliërs (door C. Lekkerkerker).

Of de Bali Aga nog voorstellingen van het hiernamaals, en goden- en demonenleer bezitten, die van de Balische afwijken, heb ik niet kunnen ontdekken. Ware dit wel het geval geweest, dan zou wellicht hieruit de oorsprong en beteekenis blijken van hellewezens als Asu gaplung, Si Damalung, Si Marungus, en de vele buta's in de hel, die van Balischen oorsprong zijn (Zie: Juynboll: Hölle und Höllenstrafen nach dem Volksglauben auf Bali), van de kerkhofspoken en lèyaks, met hun meesteres Calon Arang, op den Gunung Agung.

Gaan we nu over tot de bespreking der verdere bijeengebrachte gegevens over dit onderwerp.

Uit de aanteekeningen, die ik hier laat volgen, blijkt helaas, dat de toch reeds zeer vage conclusies, getrokken uit het tot dusverre door mij bijeengebrachte materiaal over dit onderwerp, nog veel vager worden, en de geheele zaak nog meer op losse schroeven komt te staan.

Om te beginnen citeer ik een gedeelte uit een brief van den Heer Damsté:

,,Zooals de Heer Lekkerkerker opmerkt in ,,De volken van N. Indië" II blz. 153, is het begrip ,,Bali Aga" eenigszins schimmig. De B. A. kent zich zelf niet als zoodanig en de aanduidingen van buiten, wie het zijn en wie niet, loopen uiteen. Alleen ter zake van de lieden van Sembiran, met hun afwijkend idioom, en van Tenganan, is de buitenwacht eenstemmig van oordeel: zij zijn Bali Aga, al noemt men zich te T. ook: ,,volk van Madjapahit". Onzekerder is, of ook het volk van Bratan, Tigawasa, Tjempaga, en zelfs een aantal lieden ter hoofdplaats Boelèlèng voor B. A. dienen aangezien *). Aanduidingen daarvoor zijn, dat men zijn wijwater niet betrekt van den Pedanda, doch het zelf haalt uit de Poera's, of direct van de Déwa's, op aanwijzing van den Pemangkoe; dat vroeger zulke lieden ook

*) Bali Aga te Bulèlèng:

De Heer Damsté wees mij op het slot van een leerdicht, Barahijang Wangsa, op zijn verzoek vervaardigd door den zoon van den laatsten

geen lamp voor het huis plantten, waar een doode werd bewaard; en dat ze dien doode een bantal gaven van dapdaphout. Doch beide laatste verschillen schijnen thans geëffend. In Sembiran en Tenganan zouden de dooden nog worden geabandonneerd in de wildernis (mabasah)".

In het bovenstaande worden de beide factoren genoemd, die het zeer moeilijk, zoo niet onmogelijk maken, in dezen tot eenigszins vaststaande resultaten te komen, nl. 1ste: het begrip „Bali Aga", zooals wij dat opvatten, is op Bali zelf onbekend; en 2de: zij, die wij „Bali Aga" noemen, assimileeren zich meer en meer met de Baliërs. Duidelijk blijkt dit ook uit hetgeen Lekkerkerker hierover zegt in: De volken van N. Indië II blz. 153:

„De genoemde ouderwetsche Baliërs worden genoemd Bali Moela, d.i. oorspronkelijke Baliërs, of Bali Aga, d.i. berg-Baliërs. Hun getal is niet op te geven. Een grens tusschen hen, die nog, en die niet meer Bali Aga zijn, is niet te trekken. Van vele dorpen wordt in vrij recente berichten nog gezegd, dat zij door Bali Aga zijn bewoond, terwijl de bewoners daarvan nu niet meer als zoodanig gelden. Hun hoofdvestiging is Sembiran *) recht Oost en 25 K.M. van de hoofdplaats Singaradja verwijderd, daar, waar het gebergte aan de kust sluit. Zij, en de Bali Aga van Tenganan**), dicht bij de hoofdplaats Karang Asem, volgden nog voor kort de oud-Balische en oud-Javaansche gewoonte van het deponeeren der lijken in de wildernis, ten prooi aan het wild gedierte; (Bal. mepasah, Jav. njétra). Onder den invloed van ons Bestuur is voor het echte mepasah eene onvolledige begraving in de plaats gekomen. De plek, waar de

---

vorst van Lombok (Anak Agoeng Madé Djilantik, alias: I Goesti Madé Djilantik), het welk luidt: . . . . .sedek *ring baliaga*
Pabéan *Boelèlèng nageri*
ngarang toetoer
patjang kanggé pangadjaran.

Zouden deze Bali Aga te Bulèlèng misschien wong Baratan zijn? (Zie: Lekkerkerker).

*) Van der Tuuk in: Korte Opmerkingen over Balineesch en Kawi (uit brieven van V. d. T. medegedeeld door Kern) (Bijdragen T. L. en Volkenkunde 3de volgreeks deel IV blz. 87): „In dit landschap woont een slag menschen, die evenals bij de Niassers, de lijken exponeeren. Men zegt, dat zij een andere taal spreken (denkelijk 't oorspronkelijk Balineesch), de plaats heet Sëmbiran".

**) In Tënganan kannibalisme der voorouders in effigie. (Zie van Eck: Schetsen van Bali, T. N. I. 7 II blz. 217).

lijken werden neergelegd, is het proto-type van de sema, het lugubere, hoogst onreine veld bij elk Balisch dorp, waar de lijken vóór hun verbranding ondiep worden begraven, waar demonen verblijven, waar de tempel staat van de verschrikkelijke godin Doerga *), waar misdadigers worden geëxecuteerd.

Wonen deze Bali Aga in het Oosten des eilands, ook in het midden vindt men nog enkele resten van een oude afzonderlijke volksgroep, nl. de wong Baratan **), aldus genoemd naar het

---

*) Aanteekening uit: F. A. Liefrinck: Bijdragen tot de Kennis van het Eiland Bali (T. B. G. XXXIII p. 229—472), op blz. 261, over de pura-dalĕm: „De poera-dalem of doodentempel, gelegen naast de begraafplaats der desa-lieden; hier treedt de invloed van het Hindoeïsme weer eenigszins op den voorgrond, want de voornaamste godheid, die er wordt vereerd, is Batari Doerga, zij het ook soms onder een anderen naam". Hebben we hier echter wel te doen met Hindoeïsme? Kan het niet hetzelfde verschijnsel zijn, dat zich zoo menigmaal heeft voorgedaan: een oorspronkelijk inheemsche godheid, geïdentificeerd met de overeenkomstige Hindoe-godin? Zou men b.v. Calon Arang niet kunnen beschouwen als een inheemsche Durgā-figuur, later aan Durgā-Kāli, ondergeschikt gemaakt, a.h.w. gedegradeerd tot heksenmeesteres, en op deze wijze in het quasi-Hindoeïstisch systeem ondergebracht? Men denke aan analoge gevallen in de Germaansche godenwereld: de oude goden, die door het Christendom niet verdreven konden worden, werden, hetzij als heiligen, hetzij als booze geesten, in het nieuwe geloof ingelijfd; zoo b.v. zoowel St. Nicolaas als de „Wilde Jager" gaan terug op Wodan.

Verder Liefrinck:, ,Zij is het, die geacht wordt, de booze invloeden te besturen en die de oorzaak is van alle droefheid, welke de menschen treft. Het zijn duistere machten, waarover Batari Doerga heerscht, en de geheele aan haar gewijde dienst heeft een geheimzinnig karakter. Zij, die willen leeren tooveren en heksen (nglèjak, ndèsti), wenden zich tot haar met vele offeranden en brengen vele nachten in de doodentempels door". (Vgl. Calon Arang, als meesteres der lèyaks). De lèyaks, zooals bekend, weertijgers en lijkeneters, komen overeen met den Chineeschen weertijger, die eveneens necrofaag is; zie: Bijdragen Taal-, Land- en Volkenkunde van N.I. 6de reeks, deel 5, blz. 576: De weertijger. . . . door Dr. J. J. M. de Groot. Weerwolven als sarcofagen bij Kenja-Dajaks en Sasaks; zie: de Kenja-Dajaks in het Apo-Kajangebied, door Dr. J. M. Elshout, blz. 503.

**) Wong Bratan, zie: v. d. Tuuk IV. 887: zij begraven hunne dooden, bij het mĕnjĕpi optocht met een schip naar het kerkhof; vroeger zouden ze hunne ouders opgegeten hebben, zoodra die pĕtjèh, een teeken van vetheid in de oogen hadden; zij zijn alle goud- en zilversmeden. Hun desa behoort tot de z.g. „bintang danu", bij het Batur-meer; verder behooren hiertoe de desas Songan (v. d. T. III 402), Kĕdisan (v. d. T. II. 142) Bayung (in Bangli, begraven hun dooden, zie v. d. T. IV. 1050)

bergmeer van dien naam, in welks omgeving zij tot ± 1800 in een onafhankelijk republiekje leefden. Ook zij verbranden hun dooden niet, doch begraven die. Zij zijn allen goud-, zilver-, koper- en ijzersmeden, en wonen ten getale van 200 à 300 zielen tegenwoordig verspreid in enkele dorpen van Boelèlèng en Tabanan".

Overzien we tenslotte de gegevens, over dit onderwerp bijeengebracht, dan levert het geheel een beeld op, van hopelooze verwarring en onzekerheid. Niet alleen spreken de berichtgevers elkander meermalen tegen (zoo b.v. maakt Lekkerkerker geen verschil tusschen Bali Aga en Bali Mula, evenals V. d. Tuuk in het Kawi-Bal. Wrdbk. I blz. 433: Bali Aga .... ook Bali Mula, terwijl Haga, in Adatrechtbundel XXIII*), dit wel

---

en Truñan. (V. d. Tuuk II. 614: dèsa in Bangli met baliagas; men begraaft er de dooden staande, met het hoofd, versierd met putjukbloemen, erbuiten). De Bratanners zouden afkomstig zijn van Kĕrta-langu op Java; het hoofd van hun stam, een goudsmid, Putih Dahi (volgens anderen Hi Tusan, of Nanang-kĕmbar) zou in het gevolg van den eersten Déwa Agung naar Bali zijn gekomen; Mayadanawa zou hun eerste koning zijn geweest, en hun voorvaderen mochten diens slachtoffers slachten en braden (volgens R. van Eck: T. N. I. IX blz. 30). In T.N.I. 1870 I. p. 418—419 de beschrijving van den ondergang der desa-republiek Baratan, door toedoen van Bulèlèng, Tabanan en Mĕngwi; de wong Baratan bij Singaradja zijn afstammelingen van de bewoners van het vroegere Baratan, op de grenzen van Bulèlèng en Mĕngwi gelegen.

*) Vgl. V. E. Korn: Het adatrecht van Bali (blz. 29); hij citeert Haga's opvatting over Bali Aga en Bali Mula, maar zegt verder: „De juistheid van deze bewering trekken wij in twijfel. De Bali-Moela (hetgeen beteekent „oorspronkelijke Baliers") gaan wellicht mank aan het euvel zich zelf Javaansche oorsprongsbrieven te hebben uitgereikt, zijn wellicht in het bezit van legendarische verhalen, die aantoonen, dat zij regelrecht van Brahma of van den eersten Déwa Agoeng of van een andere Javaansche godheid uit Madjapahit afstammen.

De oorspronkelijke Baliers onderscheiden zich van de overigen door een eenigszins verhindoescht animisme, hetwelk gepaard gaat met een andere wijze van lijkbezorging. Het gezag der Brahmanen wordt door hen niet erkend, kasten-indeeling bestaat bij hen niet, zij hebben een eigen taaldialect, waarin het verschil tusschen hoog en laat niet voorkomt, en mogelijk toont ook de bestuursinrichting hunner dorpen en hun grondrecht verschillen met het overige Bali".

Hij geeft verder een lange reeks van desas door Bali Aga bewoond, verwijst naar de desas genoemd in Van der Tuuks K. B. N. Wrdkk., en zegt tenslotte het volgende: „Het is vrijwel zeker, dat van een veel grooter deel van de Balische bevolking, dan waarvan dat tot nu toe gebleken

doet: volgens hem zouden de Bali Mula tot de eerste immigranten uit Majapahit behoord hebben); maar, hetgeen veel erger is, het begrip „Bali Aga" blijkt feitelijk een mystificatie; het omvat geen vast omlijnde volksgroep, en niemand op Bali beschouwt zich als Bali Aga, of wil daarvoor doorgaan. Van der Tuuk in: Korte opmerkingen over Balineesch en Kawi (Bijdragen T. L. en Volkenkunde 3de reeks deel VI blz. 87) zegt, over de Baratanners sprekend: „Zij behooren tot de oorspronkelijke Baliërs, die Bali Aga heeten. Dit Bali Aga is een scheldwoord, dat men in tegenwoordigheid van zulk een Balinees niet gebruiken mag. Het zou me niet verwonderen, als dit Aga het Indische woord voor „berg" *) is, zoodat Bali Aga eigenlijk Bergbalineezen zou beteekenen. In het Javaansch is Aga tot Arga misvormd; vgl. Jav. barla i.p.v. Skrt. bhalla. Bekend is het gebruik van gunung in den zin van lompert, evenals bij ons „dorper" ". En tenslotte, hetgeen in dezen fataal is, de „ouderwetsche" Baliërs, die wij Bali Aga noemen, assimileeren zich steeds meer met de overige bevolking. Dit doet met recht vreezen, dat men uit een onderzoek naar hun gebruiken en religieuze opvattingen, zooals die nu zijn, weinig bruikbare gegevens zal kunnen putten voor eene reconstructie van het oorspronkelijk ritueel; en berichten hierover uit den zaman dahoeloe zijn nu eenmaal niet te vinden.

Ook tusschen de „Bali Aga", zooals we ze gemakshalve blijven noemen, onderling, blijken groote verschillen te bestaan; twee hoofdgroepen kan men wel onderscheiden: zij die mĕpasah, exponeeren, nl. de bewoners van Tĕnganan en Sĕmbiran en zij, die begraven, b.v. de wong Baratan.

Het mĕpasah (wel te verstaan het exponeeren van *alle* lijken niet alleen die van kraamvrouwen, geweldadig gestorvenen, lijders aan besmettelijke ziekten, e. d., zooals overal gebeurt),

---

is, kan worden aangenomen, dat zij eigenlijk tot de Bali Aga's gerekend moeten worden. Aangezien deze benaming evengoed als de woorden Alifoeroe, To-Radja, Dajak, een zekere geringschatting in zich sluit, ontkent al wat Baliër is tot die boschjesmenschen te behooren. Zeiden we dat de Bali Aga als godsdienst een eenigszins verhindoescht animisme hadden, voor de overige Baliers, de kastenlieden uitgezonderd, geldt dit feitelijk evenzeer. De groote massa van het volk verstaat het leerstuk der zielsverhuizing niet en is evenmin vertrouwd met de goden van het Hindoepantheon".

*) Vgl. Kawi-Bal. Wdb. I blz. 433: aga vgl. alhier Kali Aga waar ukir, d.i. wukir als gelijkbeteekenende optreedt; jav. arga.

schijnt evenwel onder de Bali Aga uitzondering te zijn; behalve van Sĕmbiran en Tĕnganan, heb ik het van geen andere desas der Bali Aga vermeld gevonden; het komt mij voor, dat onder de „Bali Aga", en dus ook in het oorspronkelijke Bali, begraven de gebruikelijke vorm van doodenbehandeling was.

Echter, hoe dan ook, het blijft een tasten in het duister; terecht zegt Liefrinck, in: Bijdrage tot de Kennis van het Eiland Bali (T.B.G. XXXIII, op blz. 244): „Om thans nog, nadat er eeuwen overheen zijn gegaan, dat het Hindoeïsme op Bali zijn intrek deed, met zekerheid vast te stellen, wat behoort tot de oorspronkelijke toestanden, en wat van buiten af werd ingevoerd, is in vele gevallen hoogst moeilijk, zoo niet onmogelijk".

Hoezeer ook deze uitspraak voor ons onderwerp geldt, hoopte ik toch, dat men hier de oorspronkelijke kern beter onder het Hindoeïstisch vernis zou kunnen onderscheiden, dan zulks het geval is in andere gebieden van religie of cultuur; het doodenceremoniëel immers, verandert overal het minst van het geheele cultuur-complex van een volk; ook al worden vreemde elementen eraan toegevoegd, de oorspronkelijke kern wordt meestal vrij volledig bewaard, en treedt telkens op den voorgrond; het resultaat heeft evenwel aan deze verwachting niet mogen beantwoorden.

HOOFDSTUK V.

Korte vergelijking van het Hindoe-ritueel met het Balische, en slotbeschouwing.

Vergelijkt men het Balische doodenritueel met het Hindoesche, hierbij, voorloopig, uitgaande van het Prétakalpa van het Garuḍapurāṇa, aangevuld met wat we gezien hebben in de literatuur over dit onderwerp (o.a. Raabe: Bijdrage tot de kennis van het Hindoesche Doodenritueel; Monier Williams: Brahmanism and Hinduism; Boose: The Hindus as they are; Caland: Alt-Indische Todten- und Bestattungsgebräuche, enz.), dan valt in de eerste plaats op, dat in de Purāṇische beschrijving de zoon van den overledene de leider der ceremonie is, terwijl op Bali de pĕdanda de leiding heeft. Vergelijken we de Hindoesche lijkwassching met het pĕmbrĕsihan, dan zien we, hoe de Hindoesche ceremonie veel minder gecompliceerd is, dan op Bali; wel legt men in Voor-Indië soms ook goud *) en een edelsteen in den mond van het lijk (vgl. Boose, blz. 252 enz.), maar die uitgebreide ceremonie, met de daaraan verbonden magische uitwerking, zooals we die op Bali kennen, vinden we in Voor-Indië

*) De Hindoesche lijkwassching vergeleken met het pĕmbrĕsihan. Zie: Alt-Indische Todten- und Bestattungsgebräuche, door Dr. W. Caland, in Verhand. Kon. Akademie van Wetenschappen, te Amsterdam (Afd. Letterkunde, Deel I no. 6).

blz. 11: „Sommigen leggen op den mond van den doode een stukje goud"; te vergelijken met de monmon en amuletten van bladgoud, op Bali; goud heeft echter overal magische kracht, zie b.v. Annam, China, enz.

blz. 13 Het bereiden van het wijwater, „ohne Spruch"; in tegenstelling tot het Balische patotoyan, met mantra's. (Zie codex 4673 en 5068, Hoofdstuk I, codex *a* en *c*).

blz. 14. De reiniging en opsiering van het lijk is geheel anders, dan het Balische pĕmbrĕsihan; ook legt men den doode niet in een aparte balé bandung, of doodentent; op Bali wordt het lijk niet op een geitenhuid gelegd, na de lijkwassching.

blz. 16. De witte lijkkleeding vinden we ook op Bali; wit is evenwel in ongeveer geheel Zuid-Oost-Azië de kleur van dood en rouw. (Zie ook: Raabe: Bijdrage enz. blz. 59—61). Is de rurub wel altijd wit? De H.S.S. zeggen dit niet uitdrukkelijk.

niet; zij is op Bali ontstaan. Evenzoo het nuhun pada, de plechtigheid volgend op het pĕmbrĕsihan, een der voornaamste ceremoniën van het doodenritueel; ook deze is oorspronkelijk Balisch. Ook de voorloopige begrafenis, op Bali zoo gewoon, is geen Hindoesch gebruik; nu moge het waar zijn, dat dit, vooral vóór zg. massa-verbrandingen, dikwijls gebeurt om redenen van financiëelen aard, nl. omdat men de uitgaven voor de verbranding niet dadelijk bekostigen kan, maar ook vorstenlijken worden dikwijls langen tijd voorloopig begraven, waarbij de kosten der verbranding natuurlijk niet de reden zijn; ook het feit, dat op Bali, zooals overal in Indonesië, de dooden oorspronkelijk niet werden verbrand, maar begraven, zooals nu nog bij de Bali Aga, wijst erop, dat we hier eveneens met een oorspronkelijke Balische instelling te doen hebben, een overblijfsel van de oud-inheemsche wijze van doodenbehandeling.

Beschouwen we verder de overbrenging van het lijk naar de verbrandingsplaats, dan zien we, dat het Hindoesche ritueel geen equivalent bezit voor het voornaamste bestanddeel van den Balischen lijkstoet, nl. de wadah; ook de nāgabandha treffen we niet aan, noch het afschieten der puspawarsa-pijlen door den pĕdanda; trouwens de legende, waarop deze ceremonie zou berusten, (het verhaal van den brahmanen-bespottenden déwa, en de gans in de put, die in een nāga verandert), heb ik evenmin in de Sanskṛt-literatuur kunnen ontdekken *). Van de offers, die bij de Balische lijkbezorging zoo talrijk en uitgebreid zijn, kan men wel eenige aanwijzen, die met de Hindoesche overeenstemmen: b.v. de bubur pirata (het offer aan de pitara's); de bantĕn dagan (het offer aan de demonen); de offers voor de reiniging der aarde; sommige bestanddeelen der pulakṛtti, zooals het doodenschip, (maar dit vindt men over de geheele wereld verbreid); en ook het heilige kuça-gras, de alang-alang, bij offers en wijwaterbereiding gebruikt; maar daartegenover staat een groot aantal offers, die we in het Hindoesch ritueel niet aantreffen, zooals bv. die aan verschillende hellewezens: Asu gaplung, Marungus, Nilapakṣi; offers aan Banaspati,

*) Over de nāgabandha, zie de Noot over de „nāgabandha-kwestie", in Hoofdstuk III blz. 90 noot**. De vergelijking met het beschieten van den Hatsadiling-vogel kan niet gehandhaafd worden; deze vergelijking had ik nl. opgesteld, voordat mij bekend was, dat de nāgabadha *niet zelf* beschoten wordt. Zie in dit verband de ceremonie van den Hatsadiling-vogel, te Ubon, in Siameesch Laos. (Bull. de l'Ecole fr. d'Extrême Orient IV blz. 730 enz.)

aan Antaboga; het caruning karayunan of welvaartsoffer; het offer van het varken; de offers om slechte voorteekenen af te wenden (bĕbantĕn caru, e.d.).

Ook hier is het Balisch ceremonieel veel uitgebreider dan het Hindoesche; en al zullen sommige Balische offerceremoniën wellicht ontstaan zijn uit theologische speculatiën van pĕdanda's, uitgaande van Hindoeïstische voorstellingen *), er bestaan ook offers, die men met de Hindoesche godenleer niet in verband kan brengen, als daar zijn de offers aan de specifiek Balische hellewezens.

Wat verder den lijkstoet betreft:
de draagsters der upacara, de uitstrooier van sĕkarura, de pĕnandan, die de wadah geleidt, de panuntun, de pisang dyati (vgl. R. van Eck: Schetsen van Bali, T. N. I. VIII), het zijn allen specifiek Balische figuren; in Voor-Indië begeleiden slechts de verwanten het lijk; iets, dat met den Balischen lijkstoet overeenkomt, vinden we hier niet **).

Aangaande de verbranding zelf ***), zien we in de eerste plaats, als voornaamste verschil, de patulangan op Bali, die men in

---

*) Men denke b.v. aan de ayam mañcawarṇa, zie hiervoor blz. 90, noot *.

**) (Zie: Alt-Ind. Todten- und Bestattungsgebräuche, door Caland. blz. 19. De lijkstoet, aldaar beschreven, wijkt geheel af van dien op Bali; in Voor-Indië b.v. wordt het vuur in den stoet meegedragen; geen wadah, upacara, of toya tirta, daarentegen de offergereedschappen van den overledene en het „Umlegetier".

blz. 24—30: De ceremoniën gedurende den tocht naar de verbrandingsplaats, wijken af van de Balische; bv. de lijkbaar wordt niet driemaal op dorpsplein of viersprong rondgedraaid; daarentegen een drievoudige ommegang der verwanten om het lijk; niet het doorkruipen onder de lijkbaar, zooals onder de wadah, op Bali.

***) Caland. o. c. blz. 30. Op Bali wordt, naar ik meen, de verbrandingsplaats niet gekozen; de verbranding geschiedt altijd op de sëma. Ook de reiniging van de verbrandingsplaats heeft niets gemeen met de bhumiçodhana op Bali, en het tëtukon voor Déwi Pritiwi (Zie codex 5068 en 5169, Hoofdstuk I, codex *c* en *a*; aldaar is reeds gewezen op overeenkomst in dezen met gebruiken elders in den Archipel, bv. Lombok, Savoe, Soemba, enz.).

Caland, o. c. blz. 37 enz.: De brandstapel; deze verschilt van de Balische; volgens de afbeeldingen (Zie bv. Krause: Bali II, blz. 154, 155, 159, 160), worden de patulangans op een overdekte pëndapa gezet, de bali pëbasmiyan; toch komt, naar het schijnt, ook wel de gewone brandstapel voor; (zie: Krause: Bali II, blz. 167); misschien, wanneer er geen patulangan in diervorm gebruikt wordt, maar slechts een gewone kist?

Voor-Indië niet kent *). Het wijwater voor de laatste lijkwassching **) wordt in Voor-Indië in één kruik gebracht, niet zooals op Bali; maar het vernielen van wat voor doodenceremoniën heeft dienst gedaan, en dus taboe is, treft men overal aan, evenals het doodenschip, water als barrière tegen geesten, verbranding of begrafenis in effigie (vgl. de prĕrahi), enz. (vgl. Raabe: Bijdrage enz. blz. 49, 50, 53, 54).

De Balische voorstelling van de ziel, die door de Çiwadwāra, de fontanel, het lichaam verlaat, vinden we ook bij de Hindoes ***); maar, althans voor zoover mij bekend is, bestaat op Bali niet het gebruik, den schedel van het halfverbrande lijk in te slaan.

Wat de verzameling der beenderen †), en het mĕkirim be-

*) Misschien bestaat er verband tusschen de lĕmbu-patulangan en een Indonesische voorstelling der kawah gomuka; zie pag. 70 en Bijdragen T. L. en V.-kunde deel 53, blz. 445; vgl. de Oesana Bali, T. N.I. 1847 no. 3, blz. 810: de straf van Mayadanawa: tiba kita ring tāmbragomuka, kinla de baṭara Yama: gij zult vallen in de koperen gomuka-ketel, en gekookt worden door baṭara Yama; vgl. ook Juynboll: Die Hölle und die Höllenstrafen nach dem Volksglauben auf Bali, en Bimaswarga (codex 4136) blz. 3—19; in de Kawah Agung staat de ketel Gomuka. In de Oud-Javaansche Oorkonden (Verhand. Batav. Gen. LX) vindt men de tāmragomukha o.a. in XLII (blz. 75): .... klanĕning kawat tāmragomukha .... ; LXIX (blz. 162): .... tibakna ring tāmragomukha klan de sang yama .... CX (blz. 243): kawah tambragomukha, klan dening yama(ba)la.

**) Zie: Alt-Ind. Todten- und Bestattungsgebräuche enz.

blz. 39. Haar- en nagelknippen van het lijk op den brandstapel, gebeurt niet op Bali; slechts begieting van het lijk met toya tirta (zie Hoofdstuk II en III, onder: de verbranding).

blz. 40. De ceremonie van het vrijlaten of dooden van de rājagāwi, het wegnemen van den boog van een kṣatriya, door zijn vrouw, het wegnemen, en weer terugleggen van het goud, dat de doode draagt, het leggen van stukjes goud op de zeven openingen van het hoofd, vóór de verbranding, het leggen van de offergereedschappen op het lijk, de ceremonie van het „Umlegetier", treft men geen van allen op Bali aan.

***) Evenzoo in Tibet: de Lama trekt eenige haren uit de kruin van den doode, waardoor de ziel, door de haarwortels, het lichaam kan verlaten; men gelooft, dat hierbij een onzichtbare doorboring van den schedel plaats heeft (Waddell: The Buddhism of Tibet or Lamaïsm., blz. 489).

†) Zie: Caland o.c., blz. 99 enz. De „asthisañcaya"; de beschrijvingen in de H. S. S. 5068 en 5169 (Hoofdstuk I, codex *c* en *a*), zijn slechts kort, en leveren geen punten van overeenkomst op met het hier medegedeelde; het mĕkirim wijkt geheel af van het Hindoesch ritueel. Ook wordt op Bali de brandstapel niet begoten, na de verbranding; het voorschrift,

treft (zie: Raabe: Bijdrage enz. blz. 43—46), het gebruik, datgene, wat overblijft na de verbranding, in zee of rivier te werpen, hebben Baliërs en sommige Hindoes gemeen; maar ook hier zien we verschil: de pañcarĕngga b.v. is speciaal Balisch (vgl. de Çawawidhāna, codex 5068); de Hindoes brengen de beenderen naar de rivier, anderen begraven de beenderen, of leggen ze in een hollen boom. De Baliërs werpen de asch in zee, terwijl de beenderen, althans volgens codex 5169, fijngewreven, in kommen bewaard worden. De ceremoniën, volgend op het mĕkirim *), nl. het ngrorasin, mĕtuhun, mĕpĕgat, déwanyajna en butanyajna, zijn, zooals reeds uit hun namen blijkt, oorspronkelijk Balisch.

Ten slotte laat ik hier volgen een kort overzicht van de voornaamste gegevens aangaande den O. I. Archipel, en de conclusies die men uit het bijeengebrachte materiaal kan trekken aangaande het Balisch ritueel.

Begraven der dooden is wel de oorspronkelijke gewoonte geweest in den geheelen Archipel, en is het, op enkele uitzonderingen na, nog; waar we lijkverbranding aantreffen, zooals

---

wierook te branden, op de plaats, waar het lijk heeft gelegen, bij de verbranding (zie codex 5169) vindt men niet in Voor-Indië; wel worden, volgens sommige bronnen, de beenderen met reukwerk bestrooid (Caland, o.c. blz. 107). Het kneden der asch tot een klomp, of tot een menschelijke figuur (Caland, o.c. blz. 106), is op Bali niet bekend.

Blz. 110. De wederverbranding is in Voor-Indië facultatief; alleen in de Taittiriyakalpa's vermeld. De ritus is zooals bij de gewone verbranding, afwijkend van de Balische.

*) Zie: Alt-Ind. Todten- und Bestattungsgebräuche enz.

Blz. 112 enz. „Çāntikarman". Aangaande de reiniging van het huis en van de verwanten van den overledene, heb ik in de H.S.S. geen aanwijzingen gevonden; Friederich, in: Voorloopig Verslag, geeft den tijd op, van onreinheid van het huis: voor een Sudra een maand, voor een Brahmaan acht dagen, voor een Kṣatriya en Wéṣya daartusschen. Van Eck, in: Schetsen van Bali, vermeldt de ritueele onreinheid (sĕbĕl) ontstaan door het majĕnukan (doodenbezoek); Kruyt: Animisme in den Ind. Archipel (blz. 261), vermeldt de ritueele wassching, na sterfhuisbezoek, om de ziel van den doode van zich af te weren; men mag geen tempel bezoeken, alvorens offers gebracht, en de wassching verricht te hebben. Ook hier hebben we weer een verschijnsel, dat overal voorkomt, en waarop ieder volk op zijn wijze reageert, met min of meer uitvoerig ceremoniëel; de geesten-afwerende kracht van water, vinden we overal: in Voor-Indië b.v. het zoogenaamde „bestijgen van het schip van Sawitar, door verwanten" (Alt-Ind. Todten- und Bestattungsgebräuche, blz. 121).

Over het ambukur, een soort Balisch Çrāddha, zie Hoofdstuk II, blz. 67, noot.

bij de Dajaks in Koeala Kapoeas, kunnen we dit aan Hindoe-invloed, of liever: Hindoeiseerenden invloed toeschrijven. De verschillende wijzen van behandeling der dooden in den Archipel, loopen, zooals we bij het overzicht in de Aanteekeningen bij Hoofdstuk II hebben gezien, in bijzonderheden te ver uiteen, om met elkander in verband te worden gebracht, zonder in gewaagde gissingen te vervallen; evenzoo verschillen de voorstellingen van het hiernamaals, de ziel en de geestenwereld, onderling sterk, terwijl men soms toch ook weer dezelfde opvattingen vindt in ver uiteenliggende streken; als voorbeeld noem ik de vereering van de kat, als machthebber in het zielenland, of als magisch-potent dier op Nias *), bij de Toradja's, bij de Tokei (Z.O. Selebes), en op de Kei-eilanden; daarentegen zien we op de Kleine Soenda-eilanden de kat (meo) wel beschouwd als een beschermgeest van het huis (vgl. het zg. „trouwen" van een kat, die men koopt), maar niet met het hiernamaals in verband gebracht **).

---

*) De kat-adoe op Nias is wellicht een overblijfsel van totemisme; de voorstelling van dieren als voorouders is algemeen Indonesisch. Vgl. bv. de Kalang-legende, en de opvattingen der Mentaweiers in dezen.

**) In Ned. Indië Oud en Nieuw, XIe Jaargang no. 11 (Het eiland Nias en zijn bewoners, door Prof. Kleiweg de Zwaan) vinden we het volgende over dit onderwerp (blz. 337):

Bij sommige stammen op Nias bestaat het denkbeeld van katgeesten, die een zwaard als brug over de kloof tusschen aarde en zielenland hebben gelegd, waaronder vuur brandt; de zielen gaan er over, zich aan de staart van een katgeest vasthoudend; wie een kat heeft gedood, of mishandeld, valt naar beneden. In Zuid-Nias moet zoo iemand dan de haren van een kat allen aan elkander bevestigen, alvorens hij in het zielenland wordt toegelaten. Bij de Tomini-Toradja's houdt een kat de wacht bij de brug over een rivier, vóór het zielenland; hij, die een kat heeft kwaad gedaan, moet eerst haar haren, één voor één, op een berg brengen. Ook bij de Tokei van Z.O. Selebes, en bij de Kei-eilanders bestaan dergelijke denkbeelden, omtrent straffen in het hiernamaals, voor het mishandelen van een kat. Wie bij de Toradja's van Sangak en Ma'lele, een kat met een ijzeren voorwerp slaat, kan na zijn dood niet in puja (het zielenland) komen; de kat krabt zijn ziel in het gezicht, zoodat ze terug moet gaan. Wie bij de Tae'-Toradja's een kat bespot, wordt na zijn dood zelf een kat. Wanneer op Nias een klein kind krampen heeft, als een stervende kat, denkt men, dat de vader, tijdens de zwangerschap der vrouw, een kat heeft gedood. Men maakt dan een kat-adoe (zooals de adoe-zatoea, de voorouderbeelden), waaraan geofferd wordt, om het kind te beschermen.

Het geloof, dat een kat, die over een lijk loopt, dit zou doen bewegen, of opstaan, vindt men o.a. op Sawoe (zie: Bijdragen T. L. en V.kunde

Hoezeer de onderdeelen der lijkbezorging in de verschillende streken van elkander afwijken, blijkt o.a. uit de kleeding van den doode: op Bali en in den Tĕnggĕr in wit linnen; bij sommige Bali Aga in matten; bij de Bodha's op Lombok in de dagelijksche dracht; op Soemba (nl. in Lakoka) in feestgewaad; bij de Toradja's en bij de Bikollers (op de Philippijnen) in boomschorskleed, de dracht der voorouders.

Algemeene voorkomende opvattingen en gebruiken, zijn slechts die, welke niet speciaal Indonesisch genoemd kunnen worden, maar over de geheele wereld voorkomen, zooals: het haarscheren (als offer? of als vermomming? zie: Wilken: Ueber das Haaropfer); een afwijkende behandeling van lijken van kraamvrouwen, jonggestorven kinderen, en dergelijke, wier zielen als zeer gevaarlijk voor de levenden worden beschouwd (vgl. hiermede: Raabe: Bijdrage enz. blz. 35-39 en 46-48); het ronddraaien, of langs een omweg vervoeren van het lijk, om de ziel op een dwaalspoor te brengen; het geraas maken bij de begrafenis, om booze geesten te verjagen; de beschermende kracht, die men aan het water toeschrijft, om slechte invloeden van den doode, en alles, wat met den doodencultus samenhangt, van de levenden af te weren, benevens het als taboe beschouwen en vernietigen van wat voor het doodenceremonieel heeft gediend.

Verder het begraven of verbranden in effigie, bij ontstentenis van het lijk, en het voorstellen der dooden in effigie (adĕgans, e.d.), bij ceremoniën, nà de begrafenis of verbranding.

De offers bestaan overal in hoofdzaak uit datgene, wat men den dooden meegeeft, om in het hiernamaals te gebruiken: levensmiddelen, geld, wapens, huisdieren, enz.; vroeger moeten hierbij in vele streken ook menschenoffers hebben behoord; men denke slechts aan de slaven als grafwachters, taḍah wuk, papangga, en dergelijke *).

82, blz. 524): evenzoo in Annam (zie: Langlet: Peuple Anamite, blz. 174), in China (zie: Dr. de Groot: Religious systems of China, blz. 43) en bij de Sakai-Jakun, in het Maleische Schiereiland (zie: Papers on the Ethnology and Archeology of the Malay Peninsula, by Ivor H. Evans); wellicht gelooft men, dat de kat, als nachtdier, in verband staat met de geestenwereld.

*) Ook het gebruik op Rotè, twee of drie bloedverwanten (meestal kinderen) op de lijkkist mede het huis uit te dragen, is waarschijnlijk een overblijfsel van vroegere menschoffers (zie Bijdragen T. L. en V.-kunde, zesde reeks, deel VI, blz. 415, de aanhaling uit T. van N. I., 6e jaargang, 1844, deel 1, blz. 355).

Bij het nagaan der lijkbezorging bij verschillende Achter-Indische volken, hebben we gezien, dat hier veel meer overeenkomst bestaat met het Balisch ritueel, dan in Voor-Indië. Verscheidene gebruiken op Bali, in Voor-Indië onbekend, treffen we hier aan, b.v. de nāgabandha, het loslaten der vogels (in Laos), de voorloopige begrafenis in het graf met urus-urus (in Tonkin).

Dergelijke gebruiken en ceremoniën, die men niet als oorspronkelijk Balisch kan beschouwen, aangezien men in de behandeling der dooden bij de Bali Aga, niets vindt, dat hiermede in verband kan gebracht worden, en die ook niet als Hindoesch kunnen worden beschouwd, zijn wellicht toe te schrijven aan Achter-Indischen invloed, te meer, wanneer men bedenkt, dat de bevolking van den Archipel uit Achter-Indië afkomstig is. *)

Laat ik hier echter veiligheidshalve bijvoegen, dat dit slechts een gissing is, geenszins iets, dat ik als vaststaand wil voorstellen; het is natuurlijk ook zeer wel mogelijk, dat deze gebruiken en ceremoniën, hoewel niet oorspronkelijk Balisch, in den zin van „Bali Aga", toch in den loop der tijden op Bali zijn ontstaan, al of niet onder buitenlandschen invloed.

Wat Bali zelf betreft, komen we tot de volgende conclusie: De voorloopige begrafenis kan men beschouwen als overblijfsel van de algemeene Indonesische wijze van lijkbezorging, het begraven, zooals we ook bij de Bali Aga gezien hebben; ook het mĕsatya rambut (het afsnijden van het haar), en de damar kurung (het licht om de zielen den weg te wijzen), vindt men in geheel Indonesië verbreid, zij het dan ook soms in iets gewijzigden vorm. Evenzoo de afwijkende behandeling van lijken van kraamvrouwen, kleine kinderen, misdadigers, lijders aan besmettelijke ziekten, en gewelddadig gestorvenen; maar dit is, evenals het haar-afsnijden en het licht voor de ziel, één dier gebruiken, die we ook buiten Indonesië overal aantreffen. (Zie hiervoor: Raabe: Bijdrage enz. blz. 35-39 en 46-48 en 55-59).

Van algemeen Indonesischen oorsprong zijn ook de „taḍah wuk", als grafwachters, en het gebruik, onder de wadah door te kruipen.

De verbranding zelf, en natuurlijk ook het mĕsatiya, de

*) Deze emigratie heeft, volgens Dr. V. Stein Callenfels, reeds ± 2000—1500 v. C. plaats gehad; zie hierover: Bijdrage tot de Chronologie van het Neolithicum in Zuid-Oost Azië, door Dr. P. V. van Stein Callenfels, in: Oudheidkundig Verslag 1926, 3e en 4e kwartaal, blz. 174 enz.

weduwenverbranding, is toe te schrijven aan Hindoeïstischen invloed; waarschijnlijk ook de witte lijkkleeding. Verder zijn sommige offers ontleend aan het Hindoe-ritueel (b.v. de bubur pirāta). Ook het in zee werpen der asch zou men als Hindoesch kunnen beschouwen, daarbij wel bedenkend, dat men een dergelijke ceremonie overal aantreft (zie: Raabe: Bijdrage enz. blz. 43—46), terwijl bovendien het mĕkirim aanmerkelijk afwijkt van de Hindoesche methode in dezen. Hetzelfde geldt voor het gebruik van het wijwater, het breken der wijwaterpotjes, en van de verbranding in effigie (zie Raabe: Bijdrage enz. blz. 49—50 en 53—54).

Als echt Balisch kan men noemen: de wadah, de patulangan *), de pĕngastiyan, balé bandung, balé silungsung, e.d., het pĕmbrĕsihan,**) met de daaraan gehechte magische uitwerking, het nuhun pada, het pĕmuspayan, het ambukur, het ngorasin, mĕtuhun, mĕpĕgat, déwanyajṇa en butanyajṇa, dus verreweg het grootste deel van het geheele ritueel, waaronder de twee voornaamste ceremoniën: pĕmbrĕsihan en nuhun pada, waarschijnlijk ontstaan uit theologische speculatiën van priesters; benevens de twee belangrijkste voorwerpen voor de lijkbezorging gebruikt, wadah en patulangan.

*) D.w.z. de patulangan's, zooals ons die van Bali bekend zijn; zooals we gezien hebben, komen doodkisten in diervorm ook in sommige andere deelen van den Archipel voor, b.v. op de Mentawei-eilanden, en bij de Kenja-Dajaks en Sasaks (in weerwolf-vorm, zie: Kruyt: Animisme, blz. 503).

**) Slechts in het Dajaksch doodenritueel vinden we eenige gebruiken, die veel overeenkomst met het Balische pĕmbrĕsihan vertoonen; zij zijn echter minder uitgebreid, en de theorie der magische uitwerking is niet zoo ver doorgevoerd, al berust zij wel op denzelfden gedachtengang.

REGISTER.

Dit register bevat in hoofdzaak woorden en termen, die betrekking hebben op het ritueel (offers, e.d.) en de daarbij gebruikte utensiliën. Woorden als ātma, bhaṭāra, pĕdanda, pĕmangku, e.d., zijn niet opgenomen; evenmin plaatsnamen; namen van goden en demonen worden slechts vermeld, wanneer ze in verband staan met de offers, of wanneer ze niet behooren tot het Hindoe-pantheon, b.v. Calon Arang.

Aangezien zoowel H. S. S. als berichtgevers bijna allen onderling afwijken in spelling, en soms ook in terminologie van hetzelfde begrip, is het onmogelijk, van ieder woord alle voorkomende vormen op te geven; zoo b.v. zoeke men pĕbĕrĕsihan, pabĕrsihan, pabrissian, bĕrsih, bĕbĕrĕsih e.d. onder pĕmbrĕsihan; mĕbasah, mabasah onder mĕpasah.

De volgorde is die van het Hollandsch alfabet.

A.

adĕgan 60, 63, 67, 68, 99.
adĕng 66, 94.
adoe 84, 118.
adoe zatoea 118.
adyus 41.
aksara kalimowisadda 16, 17, 21, 23, 25, 29, 33, 34.
alang-alang 18, 23, 24, 26, 40, 89, 97, 102, 103, 104, 106, 114.
ambukur 31, 67, 68, 82, 83, 93, 117, 121.
ampok-ampok 32, 41, 44, 88, 96.
andus 68.
Anggapati 12, 17, 25.
angkĕb dadha 14, 16, 21, 30.
angkĕb nasi 102, 106.
angkĕb prĕrahi 14, 21, 30, 60, 88.
Antaboga 13, 17, 19, 26, 27, 89, 115.
asthi-wédana 50, 53, 94.
Asu gaplong 13, 18, 26, 35, 36, 89, 107, 114.
atma-wédana 94.
ayam mañcawarṇṇa 42, 90, 117.
ayasaya téladoniya 70.

B.

badawang 13, 19, 37.
badé 12, 17, 21, 25, 32, 34, 52 61, 62, 66, 70, 71, 87, 91, 92, 101.
bahong capung 62, 88.
bajoehan 102, 106.
balé bandung 43, 58, 59, 63, 64, 76, 77, 86, 87, 106, 113, 121.
balé gĕdé 59.
balé nāgabandha 64, 66, 90.
balé pamiyosan 93.
balé pawédan 93.
balé pĕbasmiyan 91, 92, 93, 115.
balé rompok 59.
balé sĕkĕnĕm 96, 100, 101, 102.
balé silungsung 91, 93, 121.
balé tĕrpana 36.
balébaléyan 61, 62, 65, 87, 88, 98.
Bali Aga 86, 95, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 120.

Bali Mula 108, 110, 111.
balung-balung 64.
balyan 39, 101, 104.
banaspati 12, 17, 25, 33, 34, 38, 114.
Banaspatirāja 12,13, 17, 25, 34, 89.
bandusa 12, 16, 17, 69, 86.
bantĕn 49.
bantĕn bĕtèn 18, 26, 84.
bantĕn buta 24, 32, 64.
bantĕn dagan 64, 89, 114.
bantĕn di rungrung 13, 25, 27, 34.
bantĕn ĕncĕt 96, 100, 105, 106.
bantĕn pulakṛtti 13, 19, 20, 21, 27, 28, 29, 89, 114.
bantĕn puñjung 99, 100, 101, 102, 105, 106.
bantĕn ring luhur 13, 19.
bantĕn suci 12, 17, 21, 25, 26, 33, 62, 63.
barong 12.
bĕbantĕn caru 42, 84, 90, 115.
bèbèk bĕlangkalung 84, 90.
bĕbokoran 63.
béla 71, 72.
bĕngko 94.
bija 20, 21, 29, 64, 89.
bintang danu 109.
bitjara bégoe 75.
bitjara goeroe 75.
blĕmbĕk 59.
Bṛghu 13, 19, 27, 37.
bubur pirata 13, 18, 26, 35, 67, 68, 89, 96, 105, 106, 114, 121.
bukubukuran 67, 68.
bukur 67, 92.
bukur ing asthi 47, 50, 53, 55, 92.
butanyajna 68, 94, 117, 121.

C.

Calon Arang 107, 109.
caṇḍi 59.
caru 13, 19, 27, 34, 42, 48, 49, 89, 115.
cicing bĕlang bungkĕm 90.
Cikrabala 18, 26, 37, 89.
çiwambha 55.
cuṇḍang 41, 44.

D.

dalā 77.
daluwang 14, 21.
Damalung 107.
damar kurung 58, 63, 79, 97, 120.
dawuh 68.
Déwa Agung 31, 32, 62, 72, 110, 111.
déwanyajna 68, 93, 117.
Domyayudda 17, 25, 33.
dukun istri 83.
Durgā 33, 41, 44, 89, 109.

G.

gadung 63.
gaja 17, 87.
gajahmina 91.
Gandamayu 17, 33.
Gangga 15, 24, 48, 51, 54.
Garuḍa 12, 61, 62, 63, 87.
gĕgènan angun 61.
gĕgènan mĕwatang 60.
gĕgunungan 61, 62.
Guru Indra 60.

H.

Hatsadiling 82, 114.
hitik-hitik 65.
hurin-fan 80.

I.

ibĕr-ibĕr 64, 65, 80, 83.
ingan bitjara bégoe 75.
intaran 62, 88.
Inu Prtiwi 13, 17, 19, 25, 26, 27, 34, 89, 115.

J.

jaran 17, 86.
jro gĕdé kamanan 103, 105.
jro gĕdé kanginan 103, 106.

K.

kajamas 41, 88.
kajang 14, 20, 21, 29, 39, 91, 98, 106.

kameïnan 81.
kampit 62.
karawista 15, 23, 40, 89.
karya alu 61.
karya hala 61.
kasa 21, 30, 40, 100, 101, 102.
kasturi 20, 59.
kawaca 12, 16, 32.
kawah 15 20, 36, 45, 116.
kayang patr 77.
kĕpurusa 63.
keranda emas 70.
kĕrĕb (kĕkrĕb) 39, 63.
kĕtipat 13, 20, 21, 29, 36, 38, 89.
kuça 15, 16, 89, 114.
kuñit 20, 26, 63, 77.
kwangèn 64.

L.

lantaran 87.
lĕmbu 13, 21, 29, 66, 70, 84, 91, 94, 103, 106.
lĕnga 16, 20, 40, 41, 47, 49, 88.
lèyak 107, 109.
lingga 17, 25, 67.

M.

madya 84, 94.
majakané 20, 28, 59.
majakling 20, 28, 59.
majĕnukan 59, 60, 86, 87, 117.
malĕm 62, 88, 96.
maligiya 67, 68, 87, 93, 94.
Manuk Agung 37.
manukdéwata 13, 20, 29, 38, 89.
Marungus 13, 36, 89, 107, 114.
Mayadanawa 110, 116.
méka 62, 63, 88.
mĕkirim 13, 30, 66, 68, 82, 93, 116, 117, 121.
mĕlati 62.
mĕlĕbu 60.
mĕmukur 83, 84, 93, 94.
mĕnangun 61.
mĕñĕpi 45, 109.
mĕpasah 59, 108, 111.
mĕpĕgat 68, 93, 117, 121.
mĕpĕndĕm sumirang 72.
merĕka 93.
méru 59, 61, 67, 82.
mĕsatiya 71, 72, 120.
mĕsatiya rambut 72, 120.
mĕtuhun 59, 68, 93, 117, 121.
mĕwéda 62.
méyanin mérana 76.
monmon 12, 16, 25, 40, 41, 60, 62, 63, 88, 113.
muka sañcadana 40, 43.
muka santaka 60, 88.
mungkah 63.

N.

nāgabandha 48, 52, 55, 65, 66, 79, 90, 114, 120.
ngabèn 12, 61, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106.
ngĕlur 94.
ngĕtĕlunin 67.
nglèlèt 59.
ngluwah 59.
ngringkĕs 62, 63.
ngrorasin 67, 68, 93, 94, 106, 117, 121.
ngruwat 42.
ngulapin 65, 99.
ngusap cuṇḍang 41.
ngutang 60.
Nilapaksi 13, 18, 26, 35, 114.
nuhun pada 11, 61, 63, 63, 68, 88, 89, 114, 121.

P.

padana 64.
padma 13, 17, 20, 21, 87, 91.
padmasana 61, 62, 67.
paksilang 13, 18, 37.
Paksirāja 37.
palĕbon 92, 94.
pamandiyangan 48, 55.
pamĕrĕman 77, 86.
panantan 65, 90.
pañcabrahma 40, 43, 60.
pañcaksara 60.
pañcarĕngga 47, 48, 49, 51, 53, 54, 92, 93.
pandjang hilang 102, 106.
pangaskara 62.

pangĕrékaän 96, 105.
panggĕsĕngan 11, 14, 21, 91, 92.
panggungan 71, 91, 94.
pangupĕtiyan 67.
panguripurip 41, 44.
panuntun 64, 65, 115.
pañupitan 12, 17, 25, 34.
panuriyaga 12, 16, 24, 32, 36, 64, 65, 89.
papangga 74, 78, 119.
patitiwan 92.
patotoyan 12, 15, 89, 113.
pattyat 77.
patulangan 13, 16, 17, 21, 24, 25, 29, 33, 49, 66, 69, 70, 81, 91, 92, 93, 103, 104, 106, 115, 121.
pawédan 87.
pĕbaktiyan 63, 86, 87, 94.
pĕcèh 109.
pek oewaloeh 82.
pĕmbrĕsihan 11, 33, 39, 40, 47, 61, 62, 63, 67, 77, 87, 88, 89, 94, 97, 98, 99, 102, 105, 113, 114, 121.
pémia 84.
pĕmuspayan 64, 67, 121.
pĕnandan 65, 115.
pĕnastas dalan 65.
pĕnĕrangan 64.
pĕngañutan 67, 87, 91, 93.
pĕngastiyan 92, 93, 121.
pĕngawak 63.
pĕngiriman 12, 13, 67, 92, 93.
pĕnguras 82.
pĕngutangan 92.
pĕplĕngkungan 59, 87, 96, 100.
pĕradusan 86.
pétro 83, 84, 85.
pinda 82.
pisang dyati 37, 65, 65, 80, 115.
pitara 13, 19, 28, 47, 49, 53, 66, 71, 83, 106, 114.
pradaksina 47, 49, 52, 91.
Prajapati 12, 17, 25, 89, 96, 105.
pralina 13, 21, 29, 38, 39, 40.
pratista widang 47, 48, 55.
prĕrahi 33, 43, 47, 63, 64, 83, 84, 97, 102, 104, 106, 116.
pripé, (pripih) 20, 40, 48, 60, 64, 67.
pucuk 89, 97.
puputan 71.
pura dalĕm 103, 105, 109.
puspa 16, 21, 55, 66, 78, 82, 83, 93, 94.
puspagambar 84.
puspawarsa 48, 55, 114.

R.

rahining mati 40, 43.
rajah 12, 17, 40, 43, 87.
rajah pañcadatu 16, 32, 47, 48, 54, 88.
rĕsiyajna 84.
rurub 39, 40, 41, 44, 47, 48, 100, 102, 113.

S.

saji 13, 18, 19, 26, 36, 89, 105.
samsam 64.
sanan 62.
saput 39.
satiya 71, 72.
sawa-wédana 47, 48, 50, 53, 54, 87, 90, 94, 117.
sĕbĕl 60, 67, 117.
sĕkah 19, 47, 55, 78, 82, 94 97, 106.
sĕkar 15, 18, 40, 41, 44, 88.
sĕkarura 29, 38, 64, 65, 115.
sĕma 12, 24, 66, 81, 87, 90, 91, 92, 93, 94, 99, 101, 109, 115, 120.
sĕmanggèn 87.
sĕpah 40, 47, 48, 54, 88.
sĕsakapan 13, 17, 19, 27, 34.
sétra 11, 17, 33.
sikapa 62.
singa 12, 66, 91, 103, 106.
sisig 41.
slĕpa 59, 69.
sok pajĕnukan 59.
sukat 39.
susur 40, 41, 43, 47, 49, 88.

T.

taḍah wuk 59, 77, 119, 120.
tailadronya 70.

tāmragomukha 70, 116.
tani kĕlèn 59.
tĕtukon 12, 13, 15, 32, 36, 65, 89, 115.
tewoesoe 76.
thing 78.
titigangsa 87, 92.
titiran 71, 80.
toya panèmbak 16, 24, 32, 89, 96, 100.
toya pangĕntas 12, 16, 24, 32, 40, 65, 88, 89, 97, 100, 102, 106.
toya tirta 12, 15, 23, 41, 44, 62, 62, 64, 65, 66, 88, 89, 99, 103, 104, 105, 115, 116.
tragtag 87, 92.
trano vorona 80.
tumpang badé 61.
tumpang salu 59, 69, 86.

U.

ulon-ulon 12, 17, 25, 33, 60, 61, 88.
umah mĕtèn 86, 95.
upacara 64, 65, 115.
urapurap 41.
urus-urus 58, 59, 74, 120.

W.

wadah, 12, 13, 21, 29, 33, 34, 61, 62, 65, 66, 67, 69, 77, 87, 88, 91, 92, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 114, 115, 121.
wadah gagunungan 62, 98.
wadah jrimpĕn 36, 86.
wadah matulis 62.
wadah mĕgamĕt 62.
wadah paputihan 62.
waja 40, 41, 44, 62, 63, 88.
watangan 16, 32.
Watu hagalagilé 13, 19, 27, 37 89.
Watu macepak 13, 19, 27, 89.
Widadari 13, 18, 27, 89.
Wilmaṇa 12, 17, 20, 25, 28, 61.
Wiṣnu 12, 16, 24, 61.

Y.

yang 79.
yèh kumkuman 39.
yèn tinh 79.
yoni 69.

LITERATUUROPGAVE.

Asiatic Researches XII.

AYMONIER: Le Cambodge.

BOOSE: The Hindus as they are.

BRANDES: Tjandi Djago.

Bulletin de l'Ecole française d'Extrême Orient (Bull. de l'Ecole fr.)

Bulletin Soc. géografique de Bordeaux.

Bijdragen tot de Taal- Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de Taal- Land- en Volkenkunde van Ned. Indië (Bijdragen T. L. en V. kunde, of: Bijdragen).

CABATON: Nouvelles recherches sur les Chams.

CALAND: Alt- Indische Todten- und Bestattungsgebräuche (Verhandelingen Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, afdeeling Letterkunde deel I no. 6).

De eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië (uitgave Linschoten-vereeniging VII).

DE GROOT: Religious systems of China.

DE KAT ANGELINO: Mudra's op Bali.

De volken van Nederlandsch Indië (uitgave Prof. Van Eerde).

Encyclopaedia of Religion und Ethics, s. v. Death and Disposal of the dead.

EVANS: Papers on the Ethnology and Archeology of the Malay Peninsula.

FERRARS: Burma.

FRIEDERICH: Voorloopig Verslag van het Eiland Bali (Verhandelingen Bataviaasch Genootschap XXIII).

——: De Oesana Bali (Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië 1847 no.3)

GORIS: Bijdrage tot de kennis der Oud-Javaansche en Balineesche theologie.

GRANDIDIER: Histoire physique, naturelle et politique de Madagascar (Vol. IV tome 3).

HAGA: Aanteekeningen omtrent de Bali Aga (Adatrechtbundel XXIII).

HARVEY: History of Burma.

HELMS: Pioneering in the Far East.

JASPER: Tengger en de Tenggereezen (Djâwâ 6e jaargang no. 4, 5, 6).

JUYNBOLL: Die Hölle und die Höllenstrafen nach dem Volksglauben auf Bali (Bäsler Archiv Band IV Heft 2).

JUYNBOLL: Katalogus van Bali en Lombok (Band VII van den Katalogus van het Rijks Ethnografisch Museum).
KATS: Sang hyang Kamahāyānikan.
KERN: Verspreide Geschriften.
KLEIWEG DE ZWAAN: Het eiland Nias en zijn bewoners (Nederlandsch Indië Oud en Nieuw, XIe jaargang no. 11).
KORN: Het Adatrecht van Bali.
KROM EN VAN ERP: Borobuḍur.
KROM: Oud-Javaansche Oorkonden (Verhandelingen Bataviaasch Genootschap deel LX).
KRUYT: Animisme in den Indischen Archipel.
——: De Moriërs van Tinompo.
LANGLET: Peuple Anamite.
LEKKERKERKER: Bali en Lombok: Overzicht der literatuur omtrent deze eilanden.
MASPÉRO: Le royaume de Champa (T'oung Pao 1910).
MONIER WILLIAMS: Brahmanism and Hinduism.
RAABE: Bijdrage tot de kennis van het Hindoesch Doodenritueel.
RASSERS: Religionen der Naturvölker Indonesiëns (Archiv für Religionswissenschaft XXV Heft 1—2).
SCHOLTE: De slametan Entas-entas der Tenggereezen en de Memukur-ceremonie op Bali (Verslag 1e congres voor de Taal- Land- en Volkenkunde van Java).
STUTTERHEIM: Rāma-Legenden und Rāma-reliefs in Indonesiën.

Tijdschrift voor de Indische Taal- Land- en Volkenkunde, uitgegeven door het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen (T. B. G.).
VAN DER TUUK: Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek (V. d. Tuuk).
VAN ECK: Schetsen van Bali (Tijdschrift voor Nederlandsch Indië VIII en IX). (T. N. I.).
VAN STEIN CALLENFELS: Bijdrage tot de Chronologie van het Neolithicum (Oudheidkundig verslag 1926, 3e—4e kwartaal).
——: De Sudamala in de Hindu-Javaansche kunst.
WADDELL: The Buddhism of Tibet or Lamaism.
WILKEN: Ueber das Haaropfer enz. (Revue coloniale internationale).

In deze lijst niet voorkomende geciteerde schrijvers kan men vinden in het literatuuroverzicht van Bali en Lombok, door Lekkerkerker.

INHOUD

INLEIDING 9

HOOFDSTUK I. De Handschriften 11

a. Codex 5169 11

b. Codex 4673 40

c. Codex 5068 47

d. Codex 4676 57

HOOFDSTUK II. De gegevens uit de literatuur 58

Aanteekeningen bij Hoofdstuk II . . . 74

HOOFDSTUK III. De gegevens der literatuur vergeleken met die der H.S.S. 86

HOOFDSTUK IV. Gegevens omtrent de Bali Aga 95

HOOFDSTUK V. Korte vergelijking van het Hindoeritueel met het Balische, en slotbeschouwing 113

REGISTER 123

LITERATUUROPGAVE 129

816
3109

STELLINGEN

I

Bij geen enkelen berichtgever over de Balische lijkplechtigheden vindt men een juiste beschrijving van het afschieten der puspawarsa pijlen, en de legende over het ontstaan der nāgabandha, vermeld door Friederich (Voorloopig Verslag van het Eiland Bali, blz. 6, Verhand. Bat. Gen. XXIII) en De Kat Angelino (Mudra's op Bali, blz. 37) moet op een mystificatie berusten.

II

Het relief op Lara Djonggrang, door Mej. Tonnet (Bull. Ned. Oudh. Bond 2 : I (1908) blz. 27) verklaard als Daçaratha's lijkverbranding, stelt geen verbranding voor, maar een beweening van den doode.

III

De taḍah wuk, en het doorkruipen onder de wadah, zijn een substituut voor het vroegere menschenoffer.

IV

De verklaring van pamrĕman, als wadah, door V. d. Tuuk (K. B. N. Wrdb. IV 124), is onjuist; evenzoo hetgeen hij vermeldt s.v. slongsong (K. B. N. Wrdb. III 274).

V

a. Kuñjarakarṇa blz. 55 (in deel X der Verspreide Geschriften van H. Kern), leze men in plaats van: Ya ta kaçara: yatikāsara.

b. Op blz. 69 leze men in plaats van kalinga: kalingga.

VI

a. Kuñjarakarṇa blz. 63 (in deel X der Verspreide Geschriften van H. Kern), moeten in de passage taḍah wuk, tunggu mati, de woorden tunggu mati worden opgevat als nadere bepaling van taḍah wuk.

b. blz. 63: het spreekwoord: jadi-jadi wwah ing tmu; caluk-caluk wwah ing kamaligi, leze men: jali-jali . . . ., en vertale: de kurkuma is de vrucht van den kurkumawortel, de caluk is de vrucht van de tamarinde.

c. op blz. 72 moet Kalaratri worden opgevat als rātrikāla.

VII

Het Javaansche woord voor stijgbeugel, sånggåwĕḍi, berust op een verwarring met ° wĕsi.

VIII

De tantrische voorstelling der Pañcarakṣa, overeenkomend met de Tibetaansche p'urbu (wajra), berust op haar functie van demonenverdelgsters.

IX

De naam Bāveru voor Babylon, in het Bāveru-jātaka, (Jātaka no. 339, ed. Fausböll) wijst erop, dat Arisch Indië eerst door middel van het Perzische rijk met Babylon in direct handelsverkeer kwam te staan.

X

Het Bijbelsche Ophir was een havenstad in Deccan; waarschijnlijk Sopara, in Maharāṣtra.

XI

Een nieuwe uitgave van V. d. Tuuk's Kawi-Bal. Ned. Wrdb., waarin foutieve verklaringen worden verbeterd, en van alle woorden de Nederlandsche vertaling wordt gegeven, is zeer gewenscht.